

TV
MAGYAR
KÖNYV-
SZEMLE

KÖNYV-
ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE
ET DE LA PRESSE

120. ÉVFOLYAM

2004

ARGUMENTUM KIADÓ

1

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETE ÉS AZ
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRATA

REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES
LITTÉRAIRES DE L'ACADÉMIE HONGROISE
DES SCIENCES ET DE LA
BIBLIOTHÈQUE NATIONALE SZÉCHÉNYI
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE ET DE LA PRESSE

120. ÉVFOLYAM 2004. 1. SZÁM

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – COMITÉ DE RÉDACTION

KÓKAY GYÖRGY *felelős szerkesztő*

MONOK ISTVÁN *társ szerkesztő*

KULCSÁR PÉTER

NAGY LÁSZLÓ

ROZSONDAI MARIANNE

P. VÁSÁRHELYI JUDIT

VIZKELETY ANDRÁS

TÓDOR ILDIKÓ *technikai szerkesztő*

SZERKESZTŐSÉG – RÉDACTION

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

*Articles appearing in this journal are abstracted
and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.*

Megjelenik negyedévenként – Trimestrielle

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR 1900 Budapest VIII., Oreczy tér 1. tel.: 303-3441, fax: 303-3440) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 11991102–02102799 pénzforgalmi jelzőszámára. Példányoként megvásárolható a következő könyvesboltokban: a *Kis Magiszter Könyvesbolt*ban (1053 Budapest, Magyar u. 40.), a *Balassi Kiadó* könyvesboltjában (1023 Budapest, Margit u. 1.), az *Írók Boltjában* (1061 Budapest, Andrásy út 45.) és az *Osviris Kiadó* könyvesboltjában (1053 Budapest, Veres Pálné u. 4–6.). **Külföldön terjeszti** a Hess András Kereskedelmi Kft. (H-1026 Budapest, Guyon Richárd u. 7. tel./fax: 200-1153.).

Előfizetési díj 2001-től egy évre 1600 Ft.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A Tanulmányok rovatba szánt kéziratához 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 25 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők a korrektúra visszaküldésével egy időben.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETE ÉS AZ
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

120. évfolyam

2004

Szerkesztőbizottság:

KÓKAY GYÖRGY (felelős szerkesztő),
MONOK ISTVÁN (társszerkesztő),
KULCSÁR PÉTER, NAGY LÁSZLÓ,
ROZSONDAI MARIANNE,
P. VÁSÁRHELYI JUDIT, VIZKELETY ANDRÁS

Technikai szerkesztő

TÓDOR ILDIKÓ

A tartalomjegyzéket és a névmutatót összeállította

HÉJJAS ESZTER

ARGUMENTUM KIADÓ

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

...the ...

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Bálint Gábor</i> : Supka Géza folyóirata, a <i>Literatura</i> (1926–1938)	29
<i>Dukkon Ágnes</i> : A könyves kultúra és a kalendárium-műfaj kapcsolata a 16–18. századi Közép-Európában	119
<i>Fehér Katalin</i> : Egy reformkori katolikus hetilap, a <i>Religio és Nevelés</i> (1841–1849)	14
<i>Fehér Katalin</i> : Iskolai újságolvasás Magyarországon a 18. században	131
<i>Gerics József</i> – <i>Ladányi Erzsébet</i> : A Hartvik legenda keletkezési körülményeiről	317
<i>Holler László</i> : A Képes Krónika első három iniciáléjáról	325
<i>Hornyák Mária</i> : Brunszvik Teréz óvodái és a sajtó	353
<i>Kármán Gábor</i> : Magyarország és Erdély egy 17. századi svéd népkönyvben	105
<i>Kókay György</i> : Horváth János, Versey Ferenc és az első magyar katolikus folyóirat	213
<i>Pajorin Klára</i> : Az eszményi humanista könyvtár	1
<i>Palotai Mária</i> : Folyóiratok irodalmi estélyei Erdélyben a két világháború között	226
<i>Tóth-Barbalics Veronika</i> : A Napkelet megalapítása	238
<i>Virág Rita</i> : A Magyar Könyvbarátok folyóirata, a <i>Diárium</i>	257

KÖZLEMÉNYEK

<i>Bálint Gábor</i> : A Csáthy cég könyvkiadása a két világháború között	295
<i>Borsa Gedeon</i> : A debreceni rézmetsző diákok nyomdája	281
<i>Bujtás László Zsigmond</i> : Szenci Molnár Albert ismeretlen albumbejegyzése 1611-ből	56
<i>Csapodi Csaba</i> : A müncheni clm. 15.773 jelzetű Livius-kódex problémája	52
<i>Csepregi Zoltán</i> : Az első magyarországi vend nyelvű kiadvány	171
<i>Fazakas Gergely Tamás</i> : A Bodleian Library katalógusainak története és egy adalék	271
<i>Fehér Katalin</i> : Egy reformkori egyházi lap történetéhez	388
<i>Fekete Csaba</i> : A pataki agenda két kiadása	156
<i>Földesi Ferenc</i> : A „Kovásznai–Teleki-corvina”	290
<i>Frivaldszky János, id.</i> : Egy kéziratos filozófia-tankönyv 1626-ból	151
<i>Gömöri György</i> : A <i>Florus Hungaricus</i> egy washingtoni példányáról	53
<i>Gömöri György</i> : Egy 18. századi magyar Londonban	278
<i>Kertész Balázs</i> : A turul-monda Laskai Osvát egyik Szent István-napi prédikációjában	374
<i>Király Péter</i> : Egy ismeretlen hungarika: Giovanni Battista Mosto Báthory Zsigmondnak ajánlott zenei kiadványa 1590-ből	384
<i>Körmendy Kinga</i> : Karacs Ferenc metszetei a Buda és Pest közötti állóhíd tervéhez	168
<i>Kőszegfalvi Ferenc</i> : A Csongrád megyei sajtóbibliográfia hódmezővásárhelyi ki egészítései	395
<i>Ojtozi Eszter</i> : Adatok gróf Dessewffy József könyvtáráról	392
<i>Papp Júlia</i> : Adatok I. (Nagy) Lajos király korának képzőművészetéről a felvilágosodás és a korareformkor hazai sajtójában	62
<i>Rózsa György</i> : Rummy Károly György csak külföldön nyilvántartott műve	59

<i>Rózsa Mária</i> : Magyar irodalom az Österreich-Ungarns Zukunft (1916) című bécsi és az Ungarns Zukunft (1917–1918) című budapesti folyóiratban	75
<i>S. Sárdi Margit</i> : Ismeretlen Hermányi-kézirat	164
<i>Slíz Mariann</i> : Szenczációnagyvárosi módra	299
<i>Somkuti Gabriella</i> : Könyvtári állások betöltése a Széchényi Könyvtárban 1896-ban	69
<i>Ujvári Hedvig</i> : Az 1873-as bécsi világiállítás a Pester Lloyd hasábjain	174
<i>Vesztróczy Zsolt</i> : Közművelődés és magyarosítás	185

FIGYELŐ

<i>V. Ecsedy Judit</i> : A Consortium of European Research Libraries (CERL) éves közgyűlése és szemináriuma	86
<i>Farkas Gábor Farkas</i> : Fiatal Filológusok Füzetei — Korai Újkor 1–4.	84
<i>Kókay György</i> : A Magyar Katolikus Lexikon újabb kötetei	407
<i>Rozsondai Marianne</i> : A 15–18. századi nyomtatványok feltárásának és digitálizálásának kérdései	402
<i>Rozsondai Marianne</i> : Csapodi Csaba (1810–2004)	193

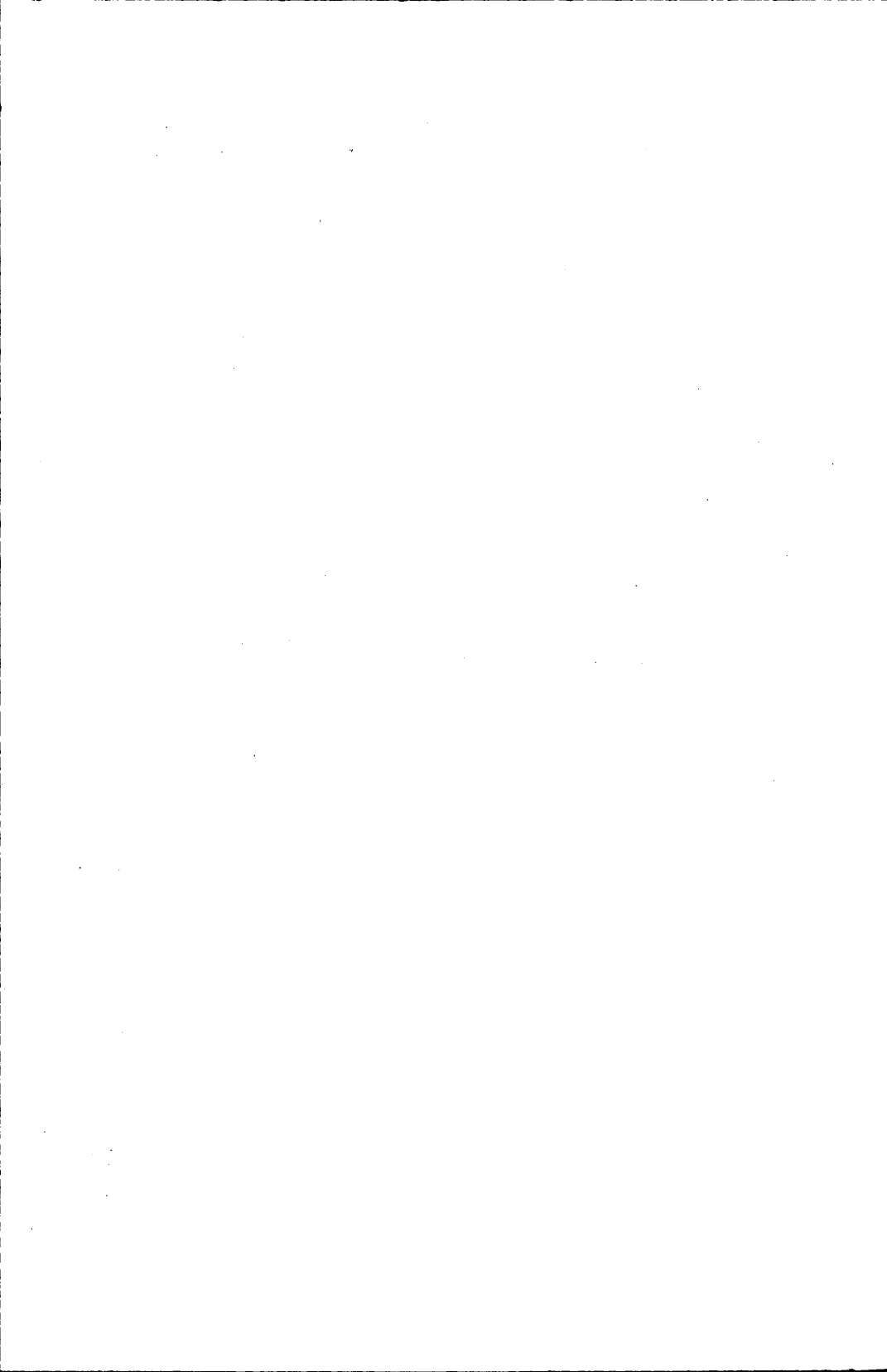
BIBLIOGRÁFIA

<i>Czövek Zoltán – Perger Péter</i> : A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 2003-ban	409
---	-----

SZEMLE

A magyar térképészet nagyjai. Lipszky János (1766–1826), Mikoviny Sámuel (1700–1750). Szerk.: Plihál Katalin, Reisz T. Csaba, Török Enikő. Bp. 2001. (<i>Dukkon Ágnes</i>)	202
Az elfátyolozott arckép. Bp. 2003. (<i>S. Sárdi Margit</i>)	97
Bibliotheca Revaliensis ad D. Olai. Tallinn Oleviste Raamatukogu. Tallinn, 2002. (<i>Monok István</i>)	425
Csokonai Vitéz Mihály: Költemények. V. 1800–1805. Sajtó alá rend. Szilágyi Ferenc. Bp. 2002. (<i>Kilián István</i>)	195
V. Ecsedy Judit: A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei 1473–1600. Bp. 2004. (<i>Németh S. Katalin</i>)	420
Fercsik Erzsébet – Raázt Judit: Kommunikáció szóban és írásban. Bp. 2003. (<i>Szabó Edina</i>)	93
Frigyik Katalin: Typis Számmerianis. A Számmer nyomdászcsalád története és a nyomtatványok bibliográfiája 1794–1920. I–II. Székesfehérvár, 2003. (<i>V. Ecsedy Judit</i>)	89
Gáspár János 1816–1892. Dokumentumok. Összeáll. Aknay Tibor. Bp. 2003. (<i>Kereényi Ferenc</i>)	198
Gömöry-kódex. 1516. [Hasonmás és betűhú átirat.] Bp. 2001. (<i>Stemler Ágnes</i>)	422
Inventarium de operibus litterariis ad res hungaricas pertinentis ab initiis usque ad annum 1700. Összeáll. Kulcsár Péter. Bp. 2003. (<i>Borda Lajos</i>)	201
Király Péter: A kelet-közép-európai helyesírások és irodalmi nyelvek alakulása. A budai Egyetemi Nyomda kiadványainak tanulságai 1777–1848. Nyíregyháza, 2003. (<i>Abonyi Andrea</i>)	200

La France des humanistes. Henri II Estienne, éditeur et écrivain. Par Judith Kecskeméti, Bénédicte Boudou et Hélène Cazes. Turnhout, Belgium, 2003. (<i>Ekler Péter</i>)	206
Lakatos Éva: Sikersajtó a századfordulón. Bp. 2004. (<i>Kókay György</i>)	308
Lietuviškai Biblijai – 400 metų. Biblijos vertėjas Jonas Bretkūnas. Vilnius, 2002. (<i>Monok István</i>)	313
Literatur in der „Temesvarer Zeitung“ (1918–1949). Hrsg. Eduard Schneider. München, 2003. (<i>Ujvári Hedvig</i>)	429
Napkelet 1920–1922. Antológia. Vál., összeáll. Mózes Huba. Kolozsvár, 2004. (<i>Botka Ferenc</i>)	308
Rózsa, Mária: Deutschsprachige Presse in Ungarn 1850–1920. Bibliographie. 2. Teil. Zeitungen. München, 2003. (<i>Fried István</i>)	310
Rypson, Piotr: Piramidy słonca labirynty. Poezja wizualna w Polsce od XVI. do XVIII. wieku. Warszawa, 2002. (<i>Kilián István</i>)	208
Sipos Balázs: A politikai újságírás mint hivatás. Bp. 2004. (<i>Ujvári Hedvig</i>)	427
Szent Biblia, azaz Istennek Ő és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár... (Az oppenheimeri Biblia hasonmása Debrecenből.) Debrecen, 2002. (<i>Monok István</i>)	307
Szuromi Szabolcs Anzelm: Egyházi intézménytörténet. Bp. 2003. (<i>Beke Margit</i>)	95
Tar Gabriella-Nóra: Gyermek a 18. és 19. századi Magyarország és Erdély színpadjain Kolozsvár, 2004. (<i>Kerényi Ferenc</i>)	423
Tinti, Paolo: La libreria dei gesuiti di Modena. Modena, 2001. (<i>Monok István</i>)	312
Wagner, Bettina: Die Epistola presbiteri Johannis lateinisch und deutsch. Tübingen, 2000. (<i>Lökös Péter</i>)	100

NÉVMUTATÓ*

- Ábel Jenő 9
 Åberg, Alf 109
 Abonyi Andrea 200–201
 Ábrányi Emil 77
 Ackermann Imre 264
 Aczél Géza 208
 Acsay Ferenc 148
 Ådahl, Karin 108
 Adel, Kurt 7
 Adler, Jeremy 209
 Ady Endre 41, 48, 77–80, 83, 227, 236, 241,
 248–250, 256, 429, 430
 Ady Lajos 255
 Aeneas Sylvius Piccolomini → Pius, II., pápa
 Ágoston Gézáné 245
 Ágoston, Szent 7
 Aiszkhinész 6
 Aiszóposz 6
 Ajtai 165
 Aknay Tibor 198, 199
 Albert, I., Habsburg, magyar király 52
 Alberti, Leon Battista 10
 Albertus Magnus 126
 Albinus, Georgius 405
 Albrecht főherceg 38
 Aldovrando, Joannes Franciscus 123
 Aleknavičienė, Ona 313, 314
 Alforabius doktor 334, 336, 339
 Ali bég, budai pasa 116
 Alkaiosz 6, 8
 Almási István 401
 Álmos, magyar vezér 374, 375, 382, 384
 Almus → Álmos
 Alsted, Johann Heinrich 85, 86
 Alszeghy Zsolt 46
 Alt, Jakob 60, 61
 Alvinci Pap Péter → Alvinczi Péter
 Alvinczi Péter 157
 Amadino, Ricciardo 385
 Ambrosius → Ambrus, Szent
 Ambrus Hedvig Mária 416
 Ambrus Zoltán 41
 Ambrus, Szent 7
 Andersen Nexö, Martin 47
 András herceg, I. Nagy Lajos magyar király öccse
 68, 69
 András, II., magyar király 65, 423
 András, III., magyar király 376, 377
 András magyar királyfi → András herceg, I. Nagy
 Lajos, magyar király öccse
 Andrásy György 170
 Andreae, Johannes 155
 Angyal Endre 264
 Ángyán János 218
 Anjou Endre → András herceg, I. Nagy Lajos,
 magyar király öccse
 Anjou Lajos, toulouse-i püspök → Lajos, Szent,
 toulouse-i püspök
 Anjouk 327, 328, 377
 Anonymus 72, 97, 193, 274
 Antalffy Endre 234, 236
 Ányos Miksa 242
 Ányos Pál 214
 Apácai Csere János 274
 Apafi Mihály, I., erdélyi fejedelem 117, 165,
 292, 293
 Apafi Mihály, II., választott erdélyi fejedelem
 294

* Az irodalmi művek szereplői közül csak a bibliai és az azonosítható történelmi személyneveket vettük fel a mutatóba. Az irodalmi alakok és a történelmi személyek egyértelmű azonosítása azonban nem mindig volt lehetséges. Az egyes szerzők publikációira kurzív oldalszámokkal hivatkozunk.

- Apfalter József 148
 Apollóniosz 6
 Apor Péter 72
 Apponyi Albert 40, 76
 Áprily Lajos 229, 232, 234, 244
 Aragóniaiak 5
 Aranka György 291
 Arany János 78, 81, 82, 199, 241, 248, 249, 256
 Arany Juliska 199
 Arday Géza 418
 Arisztotelész 126
 Árkus László 32
 Arndt, Johann 84, 85
 Arne, Ture Algot Johnsson 105, 106
 Árpád, magyar vezér 64
 Árpád-ház 374, 375, 382
 Árpádházi Boldog Margit → Margit, Szent, Árpádházi
 Asinius Pollio 3
 Asztalos Miklós 35
 Athila → Attila, hun uralkodó
 Attila, hun uralkodó 374
 Augustinus → Ágoston, Szent
 Augustinus Moravus 124
 Augusztina német császárné 178
 Averroës 110
 Avicenna 110

 Babits Mihály 41, 77, 227, 240, 245
 Bacsikai Sándorné 417
 Badics Ferenc 213, 215, 216, 218
 Bagota Edit 412
 Bajáki Rita 117
 Bajza József 16, 199
 Bak M. János 376
 Bakay Nándor 183
 Bakóczy Károly 228, 231
 Bakoss László 298
 Baksay Dániel 390
 Balás Piri Elemér 298
 Balassa József 42, 45
 Balassi Bálint 53, 72, 81, 129, 210, 272
 Balasthus → Ráskai Balázs
 Balázs → Ráskai Balázs
 Balázs Imre József 415
 Balázs István 341, 342
 Balázs Jánosné 398
 Balázs Mihály 84, 410, 412

 Bálint Gábor 29–51, 47, 48, 295–298, 414
 Balogh Endre 232, 234
 Balogh György 418, 419
 Balogh Jolán 4, 10, 63
 Balogh József 419
 Balsamo, Luigi 4
 Balthazar Dezső 255
 Bandinel, Bulkeley 273
 Bánffy György 98, 99
 Bánffy Dezső 185
 Bánffy Miklós 33, 233
 Bánfi Szilvia 410, 411, 420
 Banfi, Florio 9
 Bánfihunyadi János 274
 Bánk bán 65, 423
 Bánki Péter 399
 Baránszky-Jób László 265, 298
 Bárány Gerő 259
 Barát Ármin 429
 Barbarics Zsuzsa 109
 Barbusse, Henri 47
 Bárczi Ildikó 374
 Barcsai Ákos 116
 Bárd Miklós 297
 Bárd Oszkár 234
 Bardócz Árpád 265
 Bárdos István 419
 Bariska István 108
 Barkóczy Ferenc 66
 Barlay Ö. Szabolcs 387, 388
 Barna Gábor 63
 Barna Izidor 428
 Baron, Sabrina A. 109
 Baróti Szabó Dávid 214
 Barta János 204, 205
 Barta László 78
 Bartalis János 234, 236
 Bartha József 71, 73, 74
 Bartha Lajos 129, 203, 206
 Bartha Miklós 226
 Bartha Tibor 158
 Bartók Béla 230
 Bartolinus, Pius Antonius 123
 Bartolomeo di Domenico di Guido 6
 Bartoniek Emma 376
 Barycz, Henryk 123
 Basics Beatrix 59
 Basilius Magnus, Sanctus 7
 Basta, Giorgio 113

- Báthori István erdélyi fejedelem, lengyel király 129, 209, 210
 Báthory András 210
 Báthory Gábor, erdélyi fejedelem 84, 114
 Báthory István, Ecsedi 84, 418
 Báthory Kristóf erdélyi vajda 385
 Báthory Zsigmond, erdélyi fejedelem 113, 384, 385, 387, 388
 Báti László 265
 Batsányi János 214
 Batthyány Ferenc 418
 Batthyány Ignác 68, 291
 Batthyány József 68
 Batthyány Lajos, nádor 278
 Batthyány Vince 68
 Batthyányi marsall → Batthyány Lajos, nádor
 Bányi Zoltán dr. 400
 Bauernfeld, Eduard 180
 Beatrice d' Aragona → Beatrix, Aragóniai, magyar királyné
 Beatrix, Aragóniai, magyar királyné 2, 3
 Beck, Karl 182
 Beckensloer, Johann 52, 53
 Becker, Felix 62
 Bedő Nándor 396
 Beély (Briedl) Fidél 17, 20, 21, 23, 416
 Beer Frigyes Vilmos 134, 135, 174
 Beethoven, Ludwig van 32
 Beke Kristóf 18
 Beke László 65
 Beke Margit 95–97
 Bél Mátyás 1, 133–137, 150, 171, 205
 Béla, IV., magyar király 65, 328, 376, 423
 Belánszky József 362
 Belitska-Scholtz Hedvig 67
 Belius, Matthias → Bél Mátyás
 Belke, Horst 174
 Bellér Béla 69
 Bembus, Mateusz 127
 Benda Kálmán 281
 Bendefy László 288
 Bene Sándor 54, 117
 Bene Sándorné 406, 416
 Benedek Elek 230, 234–237
 Benedek László 235
 Benedek Marcell 40, 41, 236
 Benedek Sándor 156
 Benedek, XIV., pápa 165
 Benke György 418
 Benkő László 397
 Benkő Samu 417
 Benyák Bernát 149
 Benyovszky Zsigmond 370
 Beöthy László 81
 Berczeli A. Károly 265
 Berda József 265
 Berde Mária 227–232, 234, 236
 Berecz Mátyás 117
 Berei Farkas András 414
 Berényi Ernőné 419
 Berius, Johannes 155
 Berkovits Ilona 327, 343, 346, 347
 Berlász Jenő 193
 Bernard, Paul Peter 139
 Berner, Felix 424
 Bernhard von Weimar 120
 Bernhardi, Johann 427
 Bertényi Iván 411, 413
 Bertók Lajos 392
 Berza László 355
 Berzeviczy Albert 241
 Bessenyei György 47, 423
 Beszédes István 398
 Bethlen Gábor, erdélyi fejedelem 110–112, 114, 115, 292, 293
 Bethlen István 115
 Bethlen István, miniszterelnök 240, 428
 Bethlen József 165
 Bethlen Kata 167
 Bethlen Miklós 98, 165
 Betlen, Josephus → Bethlen József
 Beyer, Jürgen 85
 Beyreuther, Erich 133
 Bialowos, Günter 132
 Bibó István 170
 Bielke, Nils 108
 Bihary János 304
 Bikfalvi Falka Sámuel 288
 Bilibok Péterné 359, 362
 Binder Jenő 82
 Birken, Sigmund von 62
 Bíró Ferenc 424
 Bíró György 233
 Bíró István 411
 Bíró Lajos 41, 76, 80, 228, 430
 Bíró Márton 283, 284
 Bismarck, Otto von 175, 179, 180
 Bisterfeld, Johann Heinrich 86, 409, 411, 419

- Bisztray Gyula 263
 Björkman, Rudolf 106
 Björkman, Walter 105
 Bloch (Ballagi) Mór 370
 Boccaccio, Giovanni 7
 Bocskai István, erdélyi fejedelem 113, 114
 Bocskay Imréné 417
 Bod Péter 166, 167
 Boda István 296
 Boda László 265
 Boda Miklós 418
 Bodley, Thomas 272
 Bodoki Fodor Zoltán 301, 302
 Bodoki Fodor Zsigmond 301, 302
 Bodola János 149
 Bodorik Sándor 299–301
 Bogdán István 413
 Bogdanich Imre Dániel 129, 203, 204
 Bogdány Jakab William 281
 Bohacz, Thomas 394
 Bohus György 135
 Boie, Heinrich Christian 198
 Bóka László 263, 265
 Bolgár Ágnes, K. 265
 Bolla Ilona 321, 322
 Bollók János 121, 326
 Bolton, Samuel 53
 Bonfini, Antonio 4, 6, 9, 10, 110, 329
 Bónis, György 376
 Borbély Gyula 299, 301, 305, 306
 Borbély István 234
 Borda Lajos 97, 201–202, 412, 413
 Borián Gellért 117
 Born, Lester Kruger 3
 Bornemisza János ifj. 58
 Boronkai Szabolcs 416
 Borosnyai L. János 165
 Boross Klára 406
 Boross Sándor 265
 Borsa Gedeon 88, 202, 281–290, 402, 409,
 410, 420
 Borsa Iván 332
 Borsányi György 246
 Borsos Miklós 262
 Borsy Károly 285
 Borzsák István 127
 Bos, Jan 86
 Bossányi Árpád 329
 Bossuet, Jacques Bénigne 214
 Bostrom Andersson, Rut 105
 Botka Ferenc 308–309
 Boudou, Bénédicte 206
 Bozzay Margit 242
 Böle Kornél 376
 Bölöni György 265
 Bónisch, Hermann Friedrich 297
 Börne, Ludwig 394
 Bracislaus, II., cseh herceg 317
 Brahe, Tycho 86
 Brájjer Lajos 76–78, 83
 Brassicanus, Alexandrus 9
 Braun Juda 300
 Braun Róbert 30
 Brehm, Bruno 32
 Brendemoen, Bernt 106
 Breslerus, Daniel 59
 Bretholz, Berthold 318
 Bretke, Johannes 313, 314
 Bretkūnas, Jonas 313
 Brković, Mirjana 404
 Broberg, Gunnar 106
 Brod, Max 429
 Bródy Sándor 76, 78, 80, 81, 83
 Brook, Nathaniel 54
 Browne, Edward 62
 Bröcker, Heinrich 425, 427
 Bruczinszky Zoltán 231
 Brunel, Marc Isambard 169
 Brunszvik Antal 353
 Brunszvik Teréz 23, 353–355, 357–360, 362–373
 Bubryák Olga 414
 Buchanan, Andrew 180
 Bucsányi Gyula 297
 Budai Ésaías 281, 287
 Buddeus, Franz 205
 Budé, Guillaume 207
 Bugát Pál 18
 Bujtás László Zsigmond 56–59
 Burns, Robert 82
 Busa Margit, V. 28, 355, 356
 Buson, Luisa 87
 Bussi, Angela Dillon 6
 Bustya Endre 291, 293
 Buzinkai Mihály 160
 Buzinkay Géza 63, 412
 Caesar, Julius 3, 12, 107, 124
 Caesar, Julius, Patavinus 56

- Caesar, Michael 427
 Callimachus Experiens 124
 Calpurnius Siculus 6, 9
 Calvin, Jean 125
 Camerarius, Joachim 207
 Campe, Joachim Heinrich 395
 Cankar, Ivan 310
 Čaplovič, Ján 154, 156
 Carion, Johannes 412
 Carolus XI→Károly, XI., svéd király
 Carolus, dominus →Károly, I., magyar király
 Casalius, Caspar 126
 Catullus, Caius Valerius 6, 290–294
 Cavallo, Guglielmo 5
 Cazes, Hélène 206, 207
 Céard, Jean 206, 207
 Ceglédi S. Pál 58
 Celsing család 105
 Chantry, John 53, 54
 Charles XI→Károly, XI., svéd király
 Charteris, Evan 278, 280
 Chodowiecki, Daniel 121
 Chopin, Fryderyk 230
 Chrodegang 96
 Chrysostomus → Johannes Chrysostomus, Sanctus
 Ciavarella, Angelo 1
 Čičaj, Viliam 418
 Cicero, Marcus Tullius 4, 7, 122, 208
 Clair Vilmos 187
 Clark, Adam 169, 170
 Clark, William Thierney 169, 170
 Claudianus, Claudius 6
 Clemenceau, Georges Benjamin 34
 Clement, Claude 312
 Clementis Erzsébet 155
 Clementis, Johanna 155
 Clementis, Johannes 155
 Clementis, Zacharias 155
 Clementis, Zacharias ifj. 155
 Collinson, William Edward 338, 339
 Coloman→Kálmán, magyar király
 Comenius, Johann Amos 86, 125, 131, 132,
 149, 150, 157, 162, 409
 Comestor, Petrus 348, 349
 Cornelius Nepos 7
 Corvin János 1–3
 Corvin Mátyás→Mátyás, I., magyar király
 Cosmas Pragensis 318
 Costus király 334, 339
 Count Nichlas Serini →Zrínyi Miklós, a költő
 Courts–Mahler, Hedwig 32
 Craftheim, Crato von 208
 Cranach, Lucas 342
 Crellius →Krell, Fortunatus
 Corippus, Flavius Cresconius 9
 Crosnensis, Paulus 123
 Cuspinianus, Johannes 9
 Czaban, Ján 151
 Czakó Elemér 258, 262, 263, 394
 Czakó Tibor 263
 Czapnik, Marianna 403
 Czeplédi István 159
 Czeke Marianne 371
 Czellárné Csiba Judit 392
 Czigány Géza 164, 167
 Czigány István 205
 Czine Mihály 226
 Czövek Zoltán 409–419, 410
 Czudar László 331
 Csaba 374
 Csajbók Ferencné 417
 Csáki Béla 299
 Csáki Pál 409
 Csáky Antal 288
 Csanak Dóra, F. 142, 144, 291
 Csánki Dezső 11
 Csaplár Benedek 144
 Csaplár Ferenc 37
 Csapodi Csaba 1–3, 6–10, 52, 53, 193, 194,
 291, 347, 350, 418
 Csapodi István dr. 193
 Csapodi Lajos 214
 Csapodi Zoltán 112
 Csapodiné Gárdonyi Klára 2, 52, 69, 193, 327,
 328, 343, 347, 348, 350, 379
 Császár Elemér 216, 257, 263
 Császár Károly 157, 271
 Csath Béla 206
 Csáth Géza 428
 Csathó Kálmán 40
 Csáthy Ferenc 295, 296
 Csáthy György 295
 Csáthy Károly, ifj. 295
 Csáthy Lajos 295
 Csató Gabriella 229
 Csécsi János 162
 Csécsy Imre 50

- Csendes Mihály 300, 306
 Csepregi Zoltán 171–174, 171–173
 Cserépfalvi Imre 48, 296
 Csergő Tamás 234
 Cservenák Péter 412
 Cservenka Judit 416
 Cserzy Béla 43
 Csóka J. Lajos 139, 319
 Csóka-Jaksa Helga 404
 Csokonai Vitéz Mihály 195–198, 205
 Csongrádi Jenőné 410
 Csontos Lajos 304, 305
 Csontos Mária 417
 Csontos János 293, 294
 Csopey László 200
 Csorba Dávid 271
 Csorba László 69
 Csorba Mária 400
 Csurdi Sándor 238
 Csűrös Ferenc 286
 Csúry István 419
- Dajkovich Sándor 242
 Daneloni, Alessandro 2
 Dániel Viktor 230
 Danielik János 15, 26–28
 Dante Alighieri 7
 Dányi László dr. 399
 Darázs Endre 265
 Dávid Gyula 198
 Dayka Gábor 149, 214
 Deák Ferenc 418
 Debreczeni Attila 195, 196
 Debrétei Márton 163, 164
 Deccard János 136
 Decembrio, Angelo Camillo 1, 3–7, 9–11, 13
 Decembrio, Pier Candido 3
 Decembrio, Uberto 3
 Deé Nagy Anikó 291–294, 409, 411, 416, 417
 Deér József 376
 Dékányi Kálmán 346, 348
 Dékányiné Máthé Mariska 234
 Dekobra, Maurice 32
 Delphin, Marguerite 423
 Delly-Szabó Géza 235, 236
 Demek Győző 198
 Démoszthenész 6
 Dercsényi Dezső 67, 264, 327, 379
 Déri Balázs 410
- Déryné Széppataki Róza 424
 Descartes, René 181
 Desöfy→Dessewffy József
 Dessewffy József 284, 285, 288, 392–394
 Devecseri Gábor 264, 265
 Dezsényi Béla 14, 135, 145, 147, 308, 388
 Dézsi Lajos 57
 Di Francesco, Amedeo 2
 Di Petro Lombardi, Paola 6
 Didot, Firmin 286
 Didymus, Alexandrinus 2, 9, 350
 Dienes Dénes 156, 164
 I. Diénes Jenő 230
 Diesing, M.A. 367
 Dillon Bussi, Angela 12
 Diodoros Peripateticus 6
 Diodoros Siculus 6
 Diogenes Laertios 6
 Diós István 345, 407
 Diószegi István 185
 Diruta, Girolamo 387, 388
 Dobrai István, ifj. 299
 Dobrici→Debrétei Márton
 Dóczy Imre 281
 Dóczy András 114
 Dohnányi Ernő 230
 Dolesch Géza 300
 Dolinszky István 393
 Domanovszky Sándor 323
 Dombi Alice 353
 Donnert, Erich 172
 Dooley, Brendan 109
 Dopsch, Alfons 322
 Dorlandus, Petrus 337
 Dózsa Dániel 97, 99
 Dózsa Endre 226, 233
 Döblin, Alfred 429
 Döme Károly 149, 213
 Dömötör János 416
 Dörnyei Sándor 412, 414
 Drăguț, Vasile 340, 341
 Drasche-Lázár Alfréd 81
 Draskóczy-Jörg Ilma 77
 Drégely Gábor 78
 Dryselius, Erland 105–110, 112–118
 Du Cange, Carolus 72, 323
 Duby, Georges 376
 Dudith András 86, 124, 125, 127–130
 Dugonics András 168

- Dukkon Ágnes 119–130, 124–127, 202–206, 414
 Dúlházy Mihály 393
 Durstmüller, Anton 285
- Eckhardt Sándor 245, 349
 Eckhart Ferenc 142
 Ecsedy Judit, V. 86–88, 89–92, 157, 412, 420–422
 Edvi Illés Pál 119
 Égető Gyula 399
 Egli, Raphael 57
 Ehrenkrantz Judit Ilona 415
 Ehrenstein, János Antal 424
 Ehrensward, Ulla 106
 Eikholm, Tiia 425
 Eisler Fanny 78
 Ekholm, Kai 86
 Ekler Péter 206–208
 Ekstrand, Gudrun 105
 Elagina, Natalia 86
 Elblingh, Christoffer 426
 Eleud → Előd
 Elisabeth → Erzsébet, Szent, Árpádházi
 Eliud → Előd
 Elizabeth, Queen of Hungary → Erzsébet, Łokietek, magyar királyné
 Éltető Mihály 99
 Elvering, Gabriel 425
 Emericus → Imre, Szent, Árpádházi
 Emese 374, 375
 Emödi András 416
 Endrédi József 287
 Endrédiék 287
 Engel Józsefné 284
 Eötvös József 25–27, 199, 391, 392
 Erasmus, Desiderius 122–124, 206, 207
 Erdei Klára 84
 Erdő Péter 95, 409, 411
 Erdősi Péter 384, 385
 Erdősi → Sylvester János
 Erminy, Ludwig 60
 Ernst, Ulrich 209
 Erődi Béla 183
 Erős Gábor 281, 284–290
 Érszegi Géza 332, 411
 Erzsébet, magyar királyné 178
 Erzsébet → Erzsébet, Szent, Árpádházi
 Erzsébet, Kotromanić, magyar királyné 326, 327, 329
- Erzsébet, I. Jakab angol király leánya, V. Frigyes cseh király felesége 120
 Erzsébet, István herceg leánya 330
 Erzsébet, Łokietek, magyar királyné 67, 68, 329
 Erzsébet, Szent, Árpádházi 337, 376, 379
 Este hercegek 312
 Estergam K. Beimel József 168
 Esterházy Ferenc 116
 Esterházy fiúk → Esterházy Ferenc
 Esterházy fiúk → Esterházy Gáspár
 Esterházy fiúk → Esterházy László
 Esterházy fiúk → Esterházy Tamás
 Esterházy Gáspár 116
 Esterházy László 116
 Esterházy Pál 413
 Esterházy Tamás 116
 Estienne, Henri II 206–208
 Estienne, Robert 207, 412
 Estreicher, Karol 403
 Estreicher, Stanislaw 403
 Esze Tamás 157
 Esztegár László 71, 73, 74
 Eszterházy Miklós 114, 193
 Etényi Nóra, G. 117, 414
 Eumenes Pergamus 3, 12
 Evans, Robert John Weston 274
- Fabian, Claudia 87, 88
 Fabó András 154, 155
 Fabricius, Paulus 126, 127, 130
 Faitser Ferenc 148
 Fajardo, Diego Saavedra 406
 Falk Miksa 174, 175
 Faludi Ferenc 72, 214
 Faragó László 263, 265
 Farczády Sándor 228, 236
 Farkas Ágnes 42
 Farkas Béla 230
 Farkas Csilla 413
 Farkas Ferenc 198
 Farkas Gábor Farkas 84–86, 402, 403
 Farkas Károly 229, 231
 Farkas Mária, Cz. 419
 Fazakas Gergely Tamás 271–278
 Fazakas József 158
 Fazekas Mihály 119, 286, 290
 Fazekas Sándor 84, 85
 Fegyverneki Hajtó János 58

- Fehér József 396, 398, 399
 Fehér Katalin 14–28, 23, 27, 28, 131–150,
 357, 388, 388–392, 414, 415
 Fejér György 66, 67, 149, 213, 215, 219, 330,
 419
 Fejér Rozália 424
 Fejérpataky László 70–74
 Fejérváry Géza Gyula 49
 Fekete Csaba 156–164, 156, 287, 412, 414, 418
 Feleky Géza 29
 Fellner Ferenc 198
 Felssberg, Jakob 427
 Fénelon, François de Salignac de la Motte 214
 Fényes Elek 393
 Fercsik Erzsébet 93
 Ferdinánd, II., német-római császár, magyar ki-
 rály 114, 120
 Ferdinand König →Ferdinánd, I., osztrák csá-
 szár, V., magyar király
 Ferdinánd, I., osztrák császár, V., magyar ki-
 rály 365
 Ferdinánd, III., német-római császár, magyar
 király 154
 Ferenc József, I., osztrák császár, magyar király
 75, 76, 175, 178–180, 423
 Ferenc Károly főherceg 219
 Ferenczy József 394
 Ferenczy Mária 412
 Ferenczy Valér 264
 Festetics György 92, 203
 Festetics Lajos 214
 Festetics Leó 354
 Feuerbach Péter 407
 Ficino, Marsilio 1, 2, 8, 9, 13, 125
 Field, Franciscus 280
 Field, John (János) 280
 Filarete, Antonio Averlino 10
 Fináczy Ernő 134, 139, 147
 Finta Gerő 228
 Fischer István 220
 Fischer, Friedrich August 284
 Fitz József 263, 420
 Flemings, Paul 426
 Fliedner, Theodor 371
 Florent, Simon 369
 Florianus, Mátyás 380
 Florus, Lucius Annaeus 7
 Flou, Karel de 338
 Fodor Béla 419
 Fodor Erzsébet 49
 Fodor Ferenc 413
 Fodor Pál 117
 Fogarasi Pál 412
 Fogarasy Mihály 24, 25
 Fögel József 329
 Foghtüy Krisztina 168
 Folnesics János Lajos 219
 Folnesius →Folnesics János Lajos
 Font Zsuzsa 414
 Fontanus, Valentin 129
 Fonte, Bartolomeo della →Fonzio, Bartolomeo
 Fontius, Bartholomaeus →Fonzio, Bartolomeo
 Fonzio, Bartolomeo 2, 3, 11–13
 Forrai Judit 415
 Forray Zelma 264
 Forstall, Mark 54, 56
 Fortunantus, Venantius 209
 Földesi Ferenc 290–295, 411
 Földi Jánosné Weszprémi Julianna 198
 Fraknoi Vilmos 68, 329, 330, 377, 378
 Francke, August Hermann 133–135, 139, 171–
 173, 205
 Francke, Gotthilf August 171
 Frank Ádám 414
 Frank Tibor 415
 Franyó Zoltán 234
 Fráter György →Martinuzzi György
 Frech József 417
 Freising, Otto von 100
 Freylinghausen, Johann Anastasius 171
 Frick, Johann 165
 Fried István 310–312
 Frigyes, I., Barbarossa, német-római császár 101
 Frigyes, V., pfalzi választófejedelem 9, 120
 Frigyük Katalin 89–92, 411
 Frivaldszky Boldizsár 151
 Frivaldszky Ferenc 156
 Frivaldszky Heléna 155
 Frivaldszky Imre 156
 Frivaldszky János, I. 151
 Frivaldszky János, id. 151–156, 156
 Frivaldszky Justina 155
 Frivaldszky Katalin 155
 Frivaldszky Menyhért 151
 Frivaldszky Simon 151–156
 Fromm Antal 183
 Fröbel, Friedrich 371
 Frölich Dávid 86, 124, 129

- Fülöp Áron 74
 Fülöp Éva 417
 Fülöp Géza 25
 Fülöp Sándor 74
 Fülöp Zsigmond 46, 49
 Füzesné Hudák Julianna 41
 Füzi János 282, 284
 Füzi László 410, 415
 Fysher, Robert 273
- Gábor Andor 78, 240
 Gáborné Juhász Nagy Ida 400
 Gács Rezső 418
 Gailliard, Edward 338
 Gajáry István 81
 Gál Benedek 172
 Galambos Ferenc 74
 Galántai Erzsébet 331, 375
 Galić, Irena 403
 Gálos Rezső 198
 Gáncsné Nagy Erzsébet 419
 Garami Gréta 41
 Garázda Péter 2
 Gárdonyi Albert 257
 Gárdonyi Géza 79
 Gárdonyi Klára → Csapodiné Gárdonyi Klára
 Garnier, Jean 312
 Gärtner, Hans 10
 Gáspár Gabriella 410
 Gáspár János 198, 199
 Gáyer Gyula 49
 Gazotti, Augustinus Sanctus 378
 Gécs Béla 411
 Geleji Katona István 161, 162
 Gellér Sándor 265
 Gelléri Katalin 59
 Gellius, Aulus 122
 Genthon István 69
 Gentilis bíboros 377, 378
 Geréb László 377, 379, 383
 Gerecze Péter 330
 Gerengel Simon 172
 Gerézdi Rabán 62
 Gergely Sándor 240
 Gergely, VII., pápa 318, 324
 Gerics József 317–324, 318, 320
 Geringer, Karl 15
 Gerold, Karl 358
 Gerő Gyula 417
- Gerstäcker, Friedrich 297
 Gertrudis, magyar királyné 65
 Gesner, Conrad 207
 Gesztelyi Tamás 6
 Gettler Ignác → ld. még Török Ignác
 Gettler Ignác 300, 301
 Gévay-Wolf Nándor 257
 Géza fejedelem 384
 Gibbon, Edward 394
 Gibson, Strickland 272, 273
 Gilly, Carlos 84, 85
 Glatz Ferenc 239, 254
 Gloger, Andreas 124
 Głombowski, Karol 122
 Glosius Dániel 370
 Gmeiner-Hübel, Gabriele 60
 Goclenius, Rudolf, id. 57, 153
 Godbid, William 54
 Goddaeus, Johannes 57
 Goethe, Johann Wolfgang von 82, 429
 Goga, Octavian 429
 Goldoni, Carlo 394
 Gombáné Lábos Olga 157
 Gombás András 393
 Gombás Géza 295, 297
 Gonda Zsuzsa 59
 Goriupp Alisz 149
 Goró Lajos 68, 69
 Góth Sándor 80
 Gounod, Charles 178
 Gózony György 24
 Göbel József 264
 Gömöri György 53–56, 53, 56, 115, 116, 272–
 274, 278–281, 418
 Gömöry Károly 422
 Görög Demeter 219, 284
 Gráberné Bösze Klára 410, 416
 Graciotti, Sante 2
 Grafenauer, Ivan 171
 Gragger Róert 82, 83
 Granasztói Olga 414
 Grant, W. Leonard 1
 Grassalkovich Antal 365
 Greco, Aulo 11
 Grégoire VII → Gergely, VII., pápa
 Gregorius, Sanctus, Nazianzenus 7
 Grenholm, Gunvor 109
 Grezsa Ferenc 241
 Grimm, Jacob 403

- Grimm, Wilhelm 403
 Grist, Reinhold 425
 Groth, Otto 137
 Grothaus, Maximilian 109
 Grundel, Georg 171
 Guarini, Guarino 3, 4, 11, 123
 Guarino → Guarini, Guarino
 Gubás Pál 187, 188
 Gudenus János József 242
 Gulácsy Irén 233, 236
 Gulyás Károly 417
 Gulyás Pál 78, 244, 276, 420
 Gundlach, Franz 57
 Gustav Adolf, II., svéd király 109, 115, 120, 425
 Gustav Vasa, I., svéd király 105
 Guzmics Izidor 17, 218

 Gyallay Domokos 227, 229, 232, 263
 Gyárfás Miklós 265
 Gyenis Vilmos 166, 167
 Gyikó Gyula 299
 Gyikó János 299
 Gyikó Kálmán 299, 300
 Gyikó Karola 299
 Gyikó Károly 299, 301
 Gyomai Imre 48
 Gyöngyösi László 275, 276
 Györffy György 317, 374, 375
 György Béla 284
 György Dénes 232, 235–237
 György Lajos 232
 György, II., angol király 280
 Györy Sándor 168–170
 Győző Eszter 410
 Gyulafalvi Csaba 398
 Gyulai Pál 39, 199

 Haacke, Wilmot 138
 Haader, Lea 422, 423
 Haiman György 412
 Hajnal Mihály 76
 Hajós József 124
 Halasi Lipót 69, 79, 83
 Haljasmäe, Rene 425
 Haller 98
 Halmágyi Samu 228
 Halmágyi Samuné 228, 231
 Hamvas Béla 265
 Hamvas Ödön dr. 399

 Hangodi Ágnes 418
 Hankiss János 246
 Hankó Péter 84, 85
 Harangi Lászlóné Boros Vilma 243
 Haraszthy Gyula 263
 Haraszti Emil 387, 388
 Haraszti György 108
 Hargitai Henrik 415
 Hargittay Emil 117
 Harsányi István 159, 198
 Harsányi Kálmán 255
 Hartmann János 244
 Hartvik püspök 317–321, 324, 384
 Hatvany Lajos 29
 Hausel Sándor 417
 Havas László 414
 Havrán Dániel 74
 Haydn, Joseph 229
 Haykul, Anton 284
 Haynóczy Dániel 136
 Hazai Hugó 80
 Heckenast Kálmán 89, 91
 Hedvig Eleonóra, svéd királyné 106, 107
 Hedvig, I. Nagy Lajos, magyar király leánya
 331
 Hedvig, kaliszi hercegnő 329
 Hegedüs Anita 398
 Hegedüs István 9, 246
 Hegedüs László 16
 Hegedüs Lőránt 31, 45
 Hegyi Ádám 404, 416
 Heinrich, Joseph 358
 Heinrich, Thugut 358
 Héjja Julianna Erika 410, 413
 Hekler Antal 243, 252
 Helfert, Joseph Alexander von 139
 Héliodórosz 9
 Helisabeth, Sancta → Erzsébet, Szent, Árpádházi
 Hell, Josef Karl 206
 Hellebrant Árpád 151, 154
 Heller, Fred 75–77
 Hellinga, Lotte 87, 88
 Heltai János 157, 412, 420
 Heltai Jenő 76, 79, 80, 83, 430
 Heltai Gáspárné 127
 Helvetius, Claude Adrien 394
 Henckel, Johann 124
 Henricus → Imre, Szent, Árpádházi
 Henricus de Mügel 331, 332

- Henricus Sanctus → Imre, Szent, Árpádházi
 Henrik, IV., német-római császár 317
 Henszlmann Imre 331, 332
 Herczeg Ferenc 40, 80, 81, 231, 263, 430
 Herczeg Zsolt 399
 Herder, Johann Gottfried 214
 Herlicius, David 129
 Hermann Antal 79
 Hermann diakonus, prágai püspök 317, 318
 Hermann, Hermann Julius 343, 344
 Hermányi Dienes József 164–167
 Hermés Trismegistos 6, 8
 Hermész 95
 Hernádi László Mihály 411
 Hérodianosz 6, 9, 207
 Hérodotos 207
 Herring, Thomas 278
 Herschel, William 204
 Hervay F. Levente → Hervay Ferenc
 Hervay Ferenc 416, 421
 Herz Andor 43
 Hess András 290, 380, 383
 Hess, Johannes 122
 Hessus, Eobanus 124
 Heullant-Donat, Isabelle 349
 Hevesi Sándor 32, 41, 78, 80
 Heylyn, Peter 53
 Hidvégi Nemes Anna 283
 Hieronymus → Jeromos, Szent
 Higgins, Dick 208, 210
 Hilchen, Sylvia v. 384
 Hilf László 233
 Hill, Wilhelm 120
 Hitler, Adolf 48
 Hoare, Pierce 281
 Hobbing, Johann 426
 Hodos Bálint 305
 Hoffman Gizella 278
 Hoga Viktor 417
 Hoič, Samuil 391
 Holl Béla 307
 Holländer, Hugo 79
 Holler László 325–352, 325, 351
 Holló István 71, 74
 Holló Szilvia Andrea 170
 Hollós Attila 200
 Hollósi Kornél 198
 Holstein-Gottorp, Herzog von 426
 Hóman Bálint 247, 257
 Homérosz 6
 Honterus, Johannes 203
 Horánszky Dezső 257
 Horánszky Nándor, ifj. 355
 Horányi Elek 144, 395
 Horatius Flaccus, Quintus 6, 122, 168
 Hormayr, Joseph Freiherr von 67
 Hornák Mária 353–373, 353, 358, 362, 375, 415
 Horstmann, Angelika 384, 387
 Horthy Miklós 242, 246, 253
 Horthy Miklósné Purgly Magda 246
 Horvát István 422, 423
 Horváth Cyrill 335
 Horváth Eszter 418
 Horváth Hilda 413
 Horváth János 135, 241, 246, 248–252, 254–256
 Horváth János, ifj. 380
 Horváth János, püspök 213–225
 Horváth Jenő 262
 Horváth József 417
 Horváth Konstantin 213, 217, 218, 224
 Horváth Mária, K. 299
 Horváth Mihály 331
 Horváth Richárd 374, 381, 383
 Horváth Sándor 73, 74
 Horváth Sándor Domonkos 412
 Hotea, Meda-Diana 405
 Hotson, Howard 85
 Hoványi Ferenc 69
 Howell, James 54
 Hőrsik Richárd 151, 163
 Hrabanus, Maurus 209
 Hubay Miklós 263, 265
 Hubert Gabriella, H. 414
 Hultman, Petter 107
 Humboldt, Wilhelm von 403
 Hunyadi János 72, 110
 Hunyadi Mátyás → Mátyás, I., magyar király
 Hunyadiak 9
 Huszár Gál 160
 Huszár Károly 138
 Huszka József 340
 Huszti József 2
 Hügel Ottó 295
 Hüpereidész 9
 Hyde, Thomas 273, 276
 Hýroš, Štefan Nikolaj 154–156

- Ignotus Pál 47
 Illés Béla 240
 Illés Endre 33
 Illésházy (IV.) György 154, 156
 Illyés Gyula 418
 Imre, Szent, Árpádházi 341, 342, 374, 376, 380, 381
 Imrédy Béla 49
 Ince, III., pápa 320
 Incze Gábor 271, 272
 Incze Sándor 34
 Inkey József 242
 Inkey Pál 242
 Ioannes Morenus → Móré János
 Ioannes Pannonius 8, 9
 Ippoliti, Francesco 125
 Irinyi Károly 281
 Isac, Emil 236
 Isidorus, Sevillai 349
 Ispánovics Csapó Julianna 415
 István, Ákos nembéli, nádor 377
 István, első vértanú 384
 István herceg, I. Nagy Lajos magyar király öccse 330
 István, I., Szent, magyar király, 66, 67, 317–324, 327, 328, 374, 376–381, 383
 István, V., magyar király 327, 329, 378, 380
 Istvánovits Márton 300
 Iszokratész 6
 Iványi Béla 257, 296, 329
 Izabella, magyar királyné 166
 Izsák Lajos 402
 Izsákné Hetényi Valéria 415, 418, 419
- Jablónski, Mikołaj 129
 Jacob, Georg 105
 Jacobus de Voragine 332, 333
 Jäger, Eckhard 60
 Jakabfalvy András 391
 Jaklovszky Dénes 227, 228
 Jakó Zsigmond 291, 294, 410, 421
 Jakubovich Emil 327, 346–348
 James, Thomas 272, 273
 Jancsó Elemér 227
 Jáni István 412
 Jankovich Miklós 67, 418
 Jankovics József 1
 Jankovits László 62
 Jánó Mihály 341, 342
- János pap 100, 101
 János, István herceg fia 330
 János, XXI., pápa 153
 Janovics Jenő 233, 234
 Janovits István 262
 Janus Pannonius 11, 52, 62, 121, 123, 124, 130, 193, 194, 291, 294, 295, 418
 Járdányi Pál 198
 Jarring, Gunnar 105, 106
 Jászberényi József 415
 Jászberényi P. Pál 54
 Jékely Zsombor 341, 342
 Jellačić, Josip 27
 Jellen Gusztáv 257
 Jeromos, Szent 7, 350
 Jeszenszky Sándor 80
 Joannicius, Gabriel 129
 Johann, Presbiter → János pap
 Johannes Chrysostomus, Sanctus 7
 Johannes de Orta 380
 Jókai Mór 81, 183, 295, 310, 429
 Jolán (Ilona), IV. Béla magyar király leánya 329
 Joó Erzsébet 397
 Jósikáné Csáki Rozália 364
 Joyce, James 45
 József Attila 238, 418
 József, I., német-római császár, magyar király 63
 József, II., német-római császár, magyar király 63, 68, 145, 147, 291
 József nádor 203, 204, 354, 358
 Jöcher, Christian Gottlieb 395
 Jörg Endréné Draskóczy Ilma 77
 Juhász Géza 195, 198, 244, 245
 Juhász Gyula 416
 Juhász László 2, 329
 Juhász Levente 84, 86
 Julow Viktor 195
 Junker László 148
 Juranics László 213
 Juvenalis, Decimus Junius 6, 122
- Kabán Annamária 414
 Kabdebó Lóránt 255
 Kaczur István 396
 Kacsokovics Lajos 368–370
 Kacsó Sándor 235, 236
 Kádár Imre 232, 309
 Kádár Judit 242, 246, 247, 249
 Kadosa Pál 198

- Kadossa Ede 78–81, 83
 Käfer István 257
 Kafka, Franz 429
 Kajetán Endre 247
 Kajtár Mária 62
 Kałol, Piotr 120
 Káldi György 214
 Káldos János 88, 412
 Kállay Miklós 46, 48, 238, 244, 245, 256
 Kálmán, magyar király 317–320, 324
 Kalmár László 410
 Kálti Márk 346, 377
 Kálvin → Calvin, Jean
 Kämpfer, Frank 382
 Kampman, Dirk 209
 Kandó Tamás 401
 Kant, Fielding 392
 Kant, Immanuel 214
 Kántor Lajos 309
 Kanyó Antal 299, 304
 Kappus, Franz Xaver 429
 Kapronczay Katalin 415
 Karacs Ferenc 168–170, 281
 Karácsonyi János 226, 319
 Karádi Pál 412
 Kárász József 395
 Kardos József 204, 246
 Kardos Tibor 263, 277
 Kardos → Andraea, Johannes
 Karinthy Ferenc 265
 Karinthy Frigyes 430
 Karl XI → Károly, XI., svéd király
 Karl XII → Károly, XII., svéd király 105
 Karlsson, Åsa 105
 Kármán Gábor 105–118, 106
 Kármán József 415
 Károli Gáspár 307
 Karolina Augusztia 365
 Károly Gusztáv, X., svéd király 105, 107, 116
 Károly, II., Sánta, nápolyi király 378
 Károly, VI., német-római császár, III., magyar király 137
 Károly Róbert → Károly, I., magyar király
 Károly, I., Anjou, nápolyi király 378
 Károly, I., magyar király 327–329, 343, 377–380, 383
 Károly, I., Nagy, császár 95, 107, 114
 Károly, IV., német-császár 101, 330
 Károly, IV., osztrák császár, magyar király 32, 79
 Károly, szicíliai király 379, 380
 Károly, XI., svéd király 105, 106–109
 Károlyi Gáspár 307
 Kárpáti Aurél 298
 Kárpáti Sándor 198
 Karsai Géza 346
 Karsay Orsolya 1, 2, 8, 9, 325
 Kašić, Bartol 314
 Kass János 413
 Kassai István, id. 412
 Kassai István, ifj. 412
 Kasza Péter 84, 85
 Katalin, Alexandriai, Szent 325–328, 332–334, 336, 338, 341, 342, 344, 345, 350–352
 Katalin, Brandenburi 114, 115
 Katalin, I. Nagy Lajos magyar király leánya 327, 331
 Katalin, V. István magyar király leánya 327
 Katarina, soror 422, 423
 Katherine of Alexandria → Katalin, Alexandriai Szent
 Kathona Géza 157
 Katona Lajos 334, 336–339, 419
 Katona Tamás 113, 307
 Kazinczy Ferenc 31, 197, 204, 213–216, 218, 284–286, 288–291, 294, 393
 Keckermann, Bartholomaeus 153
 Kecskeméti Alexis János 86
 Kecskeméti Gábor 62
 Kecskeméti, Judith 206, 207
 Keéri-Szántó Andor 42
 Keglevich János 66
 Kégli Ferenc 92, 417
 Kelecsényi László 414
 Kelemen Anna 410
 Kelemen Lajos 157
 Kelemen, III., ellenpápa 317
 Kelemen, XI., pápa 165
 Kelényi Béla Ottó 419
 Kemény Druzsziánna 98, 99
 Kemény István 38, 42, 48
 Kemény János 116
 Kemény Jánosné Teleki Anna 278
 Kemény Katalin 265
 Kemény Simon 80
 Kemény Zsigmond 81, 199
 Kémeri Attila 399
 Kempis, Thomas a 395
 Kendeffy Lajos 242

- Kenéz Győző 143
 Kenyeres Ágnes 242
 Kenyeres Imre 258, 263–266, 269
 Kerceselich, Balthasar Adam 378
 Kerényi Ferenc 198–199, 410, 423–424
 Keresztury József 63, 145–147
 Kereszty Orsolya 416
 Kéri Piroska 29, 31, 36, 40, 48
 Kern, Matthias 362
 Kerny Terézia 65, 412
 Kertész Balázs 374–348, 375
 Kertvélyesi Pastoris János 58
 Keserű Bálint 84, 414
 Keszhelyné Mányi Ildikó 416
 Keveházi Katalin 84, 404, 418
 Kézai Simon 376
 Khuen-Héderváry Károly 185
 Kidrič, Francé 171, 173
 Kilián Frigyes 393
 Kilián György, ifj. 393
 Kilián István 195–198, 208–211, 209
 King Louis I. →Lajos, I., Nagy, magyar király
 Király György 98, 264
 Király László 307
 Király Péter 200, 201, 384–388, 384, 387
 Királyhegyi Ottília 396
 Kirchner, Hermann 57
 Kis Atilla, B. 414
 Kis Imre 286
 Kis István 97, 99
 Kis könyvvarus 393
 Kisch, Egon Erwin 81
 Kiseleva, Ludmilla 86
 Kisfaludy Károly 79
 Kisfaludy Sándor 216
 Kisné Cseh Julianna 417
 Kiss Endre József 418
 Kiss Ferenc 363, 364
 Kiss József 41, 77–79, 83
 Kiss Károly 246
 Kiss Lajos 414
 Kiss Tamás 198
 T. Kiss Tamás 253
 Klaniczay Gábor 377–379
 Klaniczay Tibor 1, 119, 166, 377, 392
 Kleban →Clementis
 Klebelsberg Kuno 37, 239–243, 245–248, 251–257
 Klein Dezső 304
 Klein, Johan Samuel 155
 Klinda Mária 416
 Klingaité, Nijolé 405
 Klinghammer István 203, 413
 Klobusiczky András 271
 Klopán →Clementis
 Klöcker Ehrenstrahl, David 109
 Klug Magda 31
 Klusis, Mikélis 313
 Knapp Éva 97, 99, 410, 414
 Kner Imre 30
 Kner Izidor 90
 Knust, Hermann 333, 336, 337
 Kóbor Tamás 80
 Kocowski, Bronisław 124
 Kocziány László 292
 Kocsmár Mihály 173, 174
 Kodila Ferenc 174
 Koháry István 167
 Kókay György 63, 138, 144, 145, 215–225, 238, 308, 355, 407–408, 411
 Kolba Judit, H. 65
 Kollár Ádám 65, 139–143, 145, 146
 Kollár, Jan 391
 Kollarits Krisztina 415
 Koller János 26
 Kolmár István 390
 Kolozsvári Grandpierre Emil 265
 Kolta László 417
 Koltay Klára 405
 Koltay-Kastner Jenő 84
 Komáromi Csipkés György 274, 307
 Komáromi Lengyel Miklós 58
 Komáromi Sándor 7, 414
 Komjáthy Aladár 265
 Komlós Aladár 32
 Komlósi →Kacskovics Lajos
 Komorová, Klára 402, 406
 Kondor László 233
 Konstantin, VII., Bíborbanszületett, bizánci császár 9
 Konstantinosz Porphyrogenetosz →Konstantin, VII., Bíborbanszületett, bizánci császár
 Kontár Judit 417
 Kopácsy József 18, 19, 214
 Kopernikusz, Mikolaj 123
 Koppány magyar vezér 321
 Koppány Júlia 213, 415
 Kordován László 134

- Korkmazova, Evgenija A. 158
 Kormos István 265
 Kornis Gyula 243, 257, 263
 Korpás Ferenc 298
 Kortschmayer →Kocsmár
 Kós Károly 233, 237
 Kosch, Wilhelm 75, 81
 Kossuth Lajos 27, 198, 295, 388, 389, 392
 Kosztolányi Dezső 38, 43–45, 255, 263, 419, 428
 Kotschmair →Kocsmár
 Kótsi Katica 424
 Kótsi Patkó János 424
 Kovachich Márton György 332, 395
 Kovács András 291
 Kovács Endre 131, 265
 Kovács Gábor 151
 Kovács Gyula 398
 Kovács Ilona 419
 Kovács Imre Attila 398
 Kovács János 309
 Kovács László 374
 Kovács Margit 48
 Kovács Máté 168
 Kovács Sándor Iván 53, 59
 V. Kovács Sándor 326
 Kovács Zsolt 419
 Kovalovszky Miklós 264
 Kovásznai Sándor 292, 293–295
 Kozocsa Sándor 254, 263
 Ködöböcz József 409
 Köhalmi Béla 29
 Köiv, Lea 425
 Kökényesi Istvánné 416
 Kölcsey Ferenc 79, 198
 Köleséri Sámuel 294
 Köpeczi Béla 112
 Köpeczi Bócz István 262
 Köpff, Johann Georg 414
 Körmendy Kinga 168–170, 411, 419
 Körösi László 62
 Köröskényi István 368
 Körösy László →Körösi László
 Kőszegfalvi Ferenc 395–401, 417
 Kővágó Sarolta 415
 Kővári László 98
 Köves József 42
 Cracker, Bernard 129
 Krajkó András 241
 Kralovánszky Alán 67, 331, 332
 Krankovics Ilona 413
 Krautwald, Valentin 122–124
 Krell, Fortunatus 153
 Krenner Miklós 226, 227
 Kristeller, Paul Oskar 8
 Kristina →Krisztina, svéd királynő
 Kristó Gyula 319, 331, 348, 374, 375, 377, 383
 Krisztina, apáca 423
 Krisztina, svéd királynő 109
 Kríza János 199
 Krleža, Miroslav 310
 Krmann Dániel 173
 Krúdy Gyula 428
 Kruppa Tamás 384, 385
 Kruzslíc István Gábor 416
 Ktésziász 207
 Kubinyi András 11
 Kubriczky András 25
 Kulcsár Adorján 265
 Kulcsár Péter 12, 59, 325, 329
 Kulcsár István 31, 64, 218, 220, 222
 Kuncz Aladár 48, 233, 234
 Kunike, Adolf 59–62
 Kupeczky János 64
 Kurcz Ágnes 377, 383
 Kuzmány, Karol 391
 Küküllei János 381–383
 Külkey Henrik 370
 Küzmics István 174
 Lackó Miklós 240, 254
 Lactantius, Firmianus, Laelius Caecilius 6, 7
 Ladányi Erzsébet 317–324, 318, 320, 322
 Ladányi N. Albert 158
 Ladányi Sándor 163
 Ladislaus, Sanctus →László, I., Szent, magyar király
 Lajos, orleansi herceg 327
 Lajos, I., Nagy, magyar király 62–68, 325–332, 335, 342–344, 351, 374, 377, 379, 381–383
 Lajos, IX., Szent, francia király 329, 378–382
 Lajos, Szent, toulouse-i püspök 328, 378, 379, 381, 382
 Lajos, XIII., francia király 120
 Lakatos Éva 36, 308, 395
 Lakatos László 78, 80
 Lamartine, Alphonse de 73

- Lambrecht Kálmán 31, 48
 Landerer Mihály 295
 Lándor Tivadarné 264
 Langer János 198
 Láni Zakariás 154
 Lani, Georgius 155
 Lantos Adolf 30, 33, 51
 Lantos Kálmán 31, 33, 34
 Lantosék 35
 Lány, Ján 151
 Lányi Ottó 263–265, 268
 Lányi Viktor 198
 Laskai Osvát 201, 202, 374–376, 378–384
 László Géza 168
 László, I., Szent, magyar király 317, 340, 3412, 374, 376, 378–381
 László, IV., magyar király 376
 Latomus, Sigismund 132
 Lautsek, Márton 134
 Lázár Béla 41
 Lázár deák 203
 Lázár János dr. 401
 Le Goff, Jacques 376
 Léces Károly 410
 Lefèvre d'Étaples, Jacques 206
 Lefferts, Marian 87
 Legédy Katalin 423
 Lelkes István 398
 Lemberger Ármin 79
 Lemker, Johannes 56–59
 Lénárd Ödön 407
 Lenau, Nikolaus 429
 Lendvay György 172, 173
 Lengyel András 418, 419
 Lengyel Lajos 413
 Lengyel Menyhért 76, 78
 Leonello d'Este 3–5, 11
 Leopold I., Keisar → Lipót, I., német-római császár, magyar király
 Leovitus a Leonicia, Cyprianus 123
 Lerche, Johann Christian 173, 174
 Lettner, Josef Gottfried 90
 Lévai Lajosné Nagy Borbála 299
 Lévárdy Ferenc 333, 379
 Lévy Botondné 392
 Ligeti Ernő 227, 235, 309
 Lipót, I., német-római császár, magyar király 107, 116
 Lipszky János 129, 168, 202–204, 413
 Lipták Dorottya 415
 Lisztóczy László 418
 Livius, Titus, Patavinus 7, 52, 53, 122
 Lonigo, Ognibene da 207
 Lorántffy Zsuzsanna 157, 163, 164, 271
 Loring diakónus 421
 Lotz Károly 182
 Lovas Antal 429
 Lovas, Nikolaus Aristid 429
 Lowt, Thomas 54
 Lökös Péter 100–101
 Lövei Pál 66, 331
 Luca Gizi 234
 Lucanus, Marcus Annaeus 6
 Lucianus → Lukianosz
 Lucretius Carus, Titus 6, 123
 Lucullus, Lucius Licinius 3
 Ludovicus rex, sanctus → Lajos, IX., Szent, francia király
 Ludovicus, beatus → Lajos, Szent, toulouse-i püspök
 Ludovicus → Lajos, I., Nagy, magyar király
 Ludwig der erste König in Ungarn → Lajos, I., Nagy, magyar király
 Luitpold von Bayern 336
 Lukács Gáspár 264
 Lukianosz 418
 Lukšaitė, Ingė 314
 Lulyák Antal 188, 189
 Luther, Martin 8, 85, 125, 171, 173, 314, 425
 Luuk, Mare 425
 Lux, Josef August 81, 82

 M. N. → Nordau, Max
 Machiavelli, Niccolo 395
 Macrobius, Ambrosius Aurelius Theodosius 7, 339
 Madách Imre 234
 Madarász Flóris 214
 Madas Edit 325, 333, 334, 348, 380, 422
 Magda → Horthy Miklósné Purgly Magda
 Magris, Claudio 62
 Magyar Bálint, dr. 297
 Magyari István 113
 Majer István 17, 22, 25
 Major László 298
 Makai Sándor 415
 Makay Attila 394
 Makay Gusztáv 264

- Makkai László 117, 156
 Makkai Sándor 84, 227, 229–233, 236, 241
 Makó Pál 142
 Maksay Albert 228, 229
 Malatyinszki József 412
 Malmström, Oscar 108
 Mályusz Elemér 347–349, 375, 383
 Mándli Gyula 409
 Mándy Iván 265
 Mandziuk, Józef 123
 Mann, Thomas 429
 Manutius, Aldus 207
 Mányoky Ádám 64
 Márai Sándor 428
 Marczinkay Elek 64
 Márfai Molnár László 418
 Margit, Antiochiai Szent 340
 Margit, Szent, Árpád-házi 376, 422
 Mária, Laskaris, magyar királyné 65
 Mária Dorottya, József nádor felesége 358, 360, 363, 366
 Mária, II. Endre magyar király leánya 423
 Mária királyné, I. Nagy Lajos magyar király leánya 65, 327, 331, 383
 Mária nápolyi királyné, V. István magyar király leánya 328, 329, 378–380
 Mária Terézia, magyar királynő 63, 134, 139, 147, 411
 Maria Ungariae →Mária, nápolyi királyné, V. István magyar király leánya
 Mária, a magyar király lánya →Mária, nápolyi királyné, V. István magyar király leánya
 Maria, filia Stephani quarti →Mária, nápolyi királyné, V. István magyar király leánya
 Mariano del Buono 6
 Markó László 168
 Marković, Nikola 403
 Marković, Svetozar 403
 Markovits Rodion 236
 Márkus László 238
 Markusovszky Sámuel 134, 137
 Marmontel, Jean-François 392
 Marosi Arnold 91
 Marosi Ernő 65, 67, 68, 325, 328, 331, 332, 341, 344, 345, 348, 381
 Marosi Ildikó 233
 Marót Sándor 233
 Marsch, Angelika 60
 Marsh, Henry 53, 54
 Marsigli, Luigi Ferdinando 62
 Martell Károly 329
 Marth J. Mátyás 133, 135
 Martialis, Marcus Valerius 6
 Martinkó András 264
 Martinovics Ignác 204
 Martinuzzi György 113
 Márton Béla 298
 Márton József 284
 Mártonfi, J. 284
 Martonosy Edit 399
 Mátai Mária 411
 Máté Károly 145, 257, 258, 260, 263
 Máthé Éva 414
 Matheson, Ann 88
 Mathia Coruino →Mátyás, I., magyar király
 Mátrai Gábor 119, 371
 Mátrai László 127
 Matthaecides, Samuel 134, 151
 Matthaesus, Antonius 57
 Matthias Corvinus →Mátyás, I., magyar király
 Matthison, Friedrich von 198
 Mattia Corvino →Mátyás, I., magyar király
 Mátyás, I., magyar király 1–3, 5–13, 52, 53, 62, 63, 66, 67, 290, 293, 294
 Mátyás, II., magyar király 114
 Maurus, Johannes Andreas 110
 Mayer Gyula 10
 Mayro, Franciscus de 378–380
 Mazhuga, Vladimír 86
 Mécs László 46
 Medgyesi László 276, 277
 Medgyesi Pál 156–164, 271, 274, 275–278, 418
 Medgyesi-Schmikli Norbert 375
 Medici, Lorenzo de 12, 13
 Mednyánszky Alajos 67
 Megyesi, Paulus Jeres →Medgyesi Pál
 Mehmed IV., török szultán 118
 Melanchthon, Philipp 418
 Melich János 70
 Melius Péter 414
 Méliusz József 309
 Meltzer, Johann 112
 Mélykúti Gábor 205
 Mentovich Ferenc 198
 Menzel, Theodor 105
 Meskó Barna 264, 265
 Mészáros Andor 415

- Mészáros Erzsébet 417
 Mészáros István 15, 21, 139, 140, 151, 241, 388, 411
 Mészárosné Stenger Katalin 417
 Meyer Gotthold Alfréd 330
 Mezei Zsolt 410
 Mezey István 263
 Mező András 332, 341
 Mező Ferenc, dr. 34
 Mező János 278, 280, 281
 Mező →Field
 Mietzschke, Alfred 171, 173
 Migne, Jacques-Paul 349
 Mihalik Sándor 68
 Mihalovics Árpádné 415
 Mihály Ferenc 341, 342
 Mihály László 228
 Mihály, havasalföldi vajda 113
 Mikes Kelemen 99
 Mikiténé Kiss Katalin 415
 Miklós, V., pápa 12
 Mikó Árpád 1, 8, 9, 67, 340
 Mikoviny Sámuel 202–206
 Miksa, II., német-római császár 208
 Mikszáth Albert 79, 80
 Mikszáth Kálmán 79, 236, 430
 Milassin Miklós 66, 67
 Milde, Heinrich 171, 173
 Milfait Ferkó 91
 Milleker Rezső 298
 Millot, Claude François Xavier 214
 Milotai Nyilas István 157
 Milton, John 394
 Mindszenty, József 407
 Miskolczy Ambrus 245, 251, 252
 Miskolczy István, dr. 69
 Misocacus, Wilhelm 126, 127, 129, 130
 Misztótfalusi Kis Miklós →Tótfalusi Kis Miklós
 Mithridates Ponticus 3
 Mitrovics Gyula 298
 Mocsáry Lajos 186
 Mohácsy Jenő 81
 Moldvay Győző 398
 Molière 73
 Molnár Ákos 297
 Molnár András 418
 Molnár Antal 198
 Molnár Béla 417
 Molnár Borbála 97, 99
 Molnár Ferenc 76–78, 80, 81, 83, 428, 430
 Molnár János 143
 Molnár József Károly 412, 416
 Molnár K. János 142
 Molnár Kerstin, Gy. 413
 Molnár Sándor 411
 V. Molnár László 2
 Molter Károly 227–234, 236
 Molther, Johannes 57
 Monok István 132, 307–308, 312–313, 313–314, 409, 412, 414, 418, 425–427
 Monostori Imre 416
 Monte, Philipp de 387
 Mónus Imre 419
 Mooijweer, Joos 6
 Móra Ferenc 263
 Móra László 74
 Mórász Attila 398
 Móre János 11
 Móre Péter 11
 Morepetrus → Móre Péter
 Móric, hesseni tartománygróf 59
 Móricz Virág 263
 Móricz Zsigmond 37, 40, 41, 227, 236, 255, 263
 Móró Mária Anna 404
 Morris, William 88
 Mossóczi Institoris Mihály 136
 Mossóczy Zakariás 202
 Mosto, Giovanni Battista 384, 385, 387, 388
 Mózes Huba 308, 309
 Mölder, Ülle 405
 Möllenhoff, Christian Nicolaus 174
 Muckenhaupt Erzsébet 413
 Mucci Tiborné 415, 418, 419
 Muglen Henrik →Henricus de Múglen
 Mulai Konstantin 148
 Munkácsy Mihály 182, 297
 Murádin Jenő 412
 Muratori, Lodovico Antonio 407
 Murillo, Bartolomé Estéban 342
 Musti, Ioan. Baptistae →Mosto, Giovanni Battista
 Mustus, Ioannes Baptista →Mosto, Giovanni Battista
 Muszaiosz 6
 Musztafa bég, egri pasa 116
 Múgelni Henrik →Henricus de Múglen

- Mühlpfordt, Günter 172
 Müller Róbertné 417, 419
 Müller, Gottfried 370
- Nadányi János 54, 55, 414
 Nádasy Ferenc 364
 Nádudvari Sámuel 294
 Nagel, Paul 86
 Nagy Antal Mihály 419
 Nagy Csaba 415
 Nagy Dániel 234
 Nagy Endre 34, 236
 Nagy Éva 416, 418
 Nagy Ferenc (c. 1745–1808) 92
 Nagy Ferenc 263
 Nagy Géza (1855–1915) 340
 Nagy Géza 417
 Nagy György 416
 Nagy Ignác 66
 Nagy Imre 330, 377
 Nagy Imre Gábor 419
 Nagy Iván 151
 Nagy Károly →Károly, I., Nagy, római császár
 Nagy Lajos →Lajos, I., Nagy, magyar király
 Nagy Lajos 38, 80
 Nagy Lipót 18, 23
 Nagy Zoltán 263 [költő, Nyugat-os]
 Nagy Zoltán 415
 Nagytályai P. István 151
 Naldi, Naldo 1–4, 6–10, 13
 Napóleon, I., francia császár 204
 Nápolyi Johanna →Johanna, nápolyi királyné
 Narbutas, Sigitas 313
 Návay Antal 242
 Navier, Claude Louis Marie Henri 169
 Nayman, Jakub 127
 Nebehay, Ingo 59, 62
 Négyesy László 40
 Nemanja-dinasztia 382
 Nemerkenyi Előd 416
 Nemes Anna 284
 Nemes Balázs 418
 Nemesios 9
 Németh Ambrus 148
 Németh Antal 41
 Németh Imre 183
 Németh József 205
- Németh László 238, 241, 246, 247, 254
 Németh S. Katalin 420–422
 Neubarth, Christoph 125
 Neubarth, Johann 125
 Neubarth-család 124, 129
 Newton, Isaac 205
 Nicholai de Dacia, Jacobus 209
 Nicolaus V., pontifex→Miklós, V., pápa
 Nicole, Pierre 214
 Niehusen, Anna 426
 Niehusen, Elsabe 426
 Nikandrosz 6
 Nollius, Henricus 84, 85
 Nordau, Anna 175
 Nordau, Max 174–184
- Nyigri Imre 46, 47
 Nyíró József 232, 236
- Oberlin, Jeremias Jakob 291
 Ocsovszky László 397, 398
 Ocsovszky László Vilmos 401
 Odescalchi Gyula 186
 Oefele, Edmundus l.b. ab 323
 Oeser Frigyes 64
 Offenbach, Jacques 178
 Ojtozi Eszter 41, 392–395, 392, 394
 Okolicsányi –család 153
 Okolicsányi Gáspár 151
 Okolicsányi Miklós 151
 Okolicsányi Zsigmond 151
 Oláh János 353
 Oláh Miklós 4, 200
 Olasz Sándor 397
 Olosz Lajos 227, 230, 232
 Olsson, Bror 106, 107
 Oltványi Ambrus 238
 Onodi, Georgius P. 412
 Opitz, Martin 426
 Oporinus, Johannes 208
 Optatianus Porphyrius, Publilius 209
 Orbán István 172
 Orbán János 231
 Orbán, II., pápa 317–320
 Orbán, V., pápa 329
 Ormos Mária 247
 Orosz László 410, 415
 Ortutay Gyula 263
 Osiander, Andreas 165, 314

- Osualdus de Lasko →Laskai Osvát
 Osvát Kálmán 232, 234
 Oswald der Schreiber 101
 Óváry Lipót 69
 Ovidius Naso, Publius 6, 122, 124
 Owen, Robert 357
- Ördögh Béla dr. 399
 Örkény István 265
 Ötvös László 307, 308
 Őz Pál 204
 Özdögei Besenyő Pál 66
 Őze Sándor 375
- Paál Árpád 232–234, 309
 Paál László 415
 Pacher Donát 148
 Painter János Mihály 92
 Pajkossy Györgyné 132
 Pajorin Klára 1–13, 1, 2, 9, 11
 Pakots József 38, 39
 Paku Imre 264
 Pál, VI., pápa 96
 Pálffy Géza 117
 Pálffy Margit 243
 Pálmai Kálmán 265
 Pálos István 228, 231
 Palotai Mária 226–237
 Pályi János 299
 Pályi Mariska 299
 Panormitanus→Tudeschis, Nicolaus de
 Paolino da Venezia 349
 Pap József 281, 284, 285, 287–290
 Pap Károly 389
 Pap Károly, dr. 75
 Papagno, Giuseppe 4
 Pápai Kiss István 295
 Papp Ágnes 384
 Papp János 413
 Papp Júlia 62–69, 64, 66, 405
 Papp Zsuzsanna 422, 423
 Pappné Beke Judit 419
 Papp-Váry Árpád 204
 Paracelsus, Theophrastus 85
 Paschalis II., pápa →Paszkál, II., pápa
 Pasor, Georgius 57
 Paszkál, II., pápa 318, 320
 Pásztor Árpád 77, 79, 80
 Pataki Sámuel 149
- Pataki Zoltán 417
 Pataky Dénes 168, 288
 Patera, Adolf 339
 Patzkó Ferenc 144
 Pauer János 18, 23, 90
 Pauler Ákos 243, 245, 248, 252, 254
 Pavercsik Ilona 124, 420
 Payr Sándor 133
 Paziázi, Michael von 170
 Pázmány Péter 72, 162, 214, 225
 Péczeli József 395
 Péczely →Péczeli József
 Pécsi Imre 286
 Pécsváradi Péter 412
 Peiszsiztratosz 3, 12
 Pejacevich, Nikolaus 180
 Pekár Gyula 39–41, 51, 76
 Pelbartus de Themeswar →Temesvári Pelbárt
 Pemsel, Jutta 175
 Perczel Mór 27
 Perédy György 226
 Pergen, Johann Anton von 139
 Perger Péter 409–419, 410, 412
 Pergolesi, Giovanni Battista 424
 Pernye András 387, 388
 Perosa, Alexander 1
 Peschke, Elke 403
 Pestalozzi, Heinrich 23, 199, 353, 357, 361
 Pesti Brigitta 418
 Petényi Sándor 417
 Péter Árpád 399
 Péter László 241, 255, 374
 Péter, magyar király 323
 Petercsák Tivadar 117
 Péteri Takács József 213
 Petes Gábor 288
 Pethe Ferenc 168, 393
 Pethes Dávid 281
 Pethes Gábor 287
 Peti János 305
 Petkó Béla 397
 Petőfi Sándor 39, 41, 76–78, 81, 82, 182, 230,
 254
 Petrarca, Francesco 7
 Petrik Géza 62, 171, 172, 284
 Petrovitz, Matthias 155
 Petróczi Éva 307
 Petrucci, Armando 5
 Petrus Comestor 347, 348

- Petrus Hispanus 153
 Pfeiffer, Almut 133
 Philadelphus, Moric 154–156
 Philip, Ian 272
 Philostratos Philadelphus 3
 Pikler Blanka 30
 Pilinszky János 265
 Pilinyi Péter 412
 Piller Celesztin 140, 145, 147
 Pingenn, Michell 426
 Pintér Jenő 238, 255, 256
 Piotrkowczyk, Andrzej 129
 Pirożyński, Jan 414
 Piscator, Johannes 57, 85
 Piscator, Ludwig Philipp 86
 Pisistratus → Peiszisztratosz
 Pius, II., pápa 4, 293
 Plantin, Christoph 208
 Platón 207
 Plautus, Titus Maccius 6
 Plihál Katalin 202–204, 413
 Plinius, Caius Secundus Minor 4, 6, 7, 122
 Plutarkhosz 7
 Pócs Dániel 2, 9
 Podhradczky, Josephus 380
 Podlaha, Antonin 339
 Pogány György 35, 411, 412, 414, 418
 Pogány Ö. Gábor 264
 Poggio, Bracciolini 123
 Polatschek, Karl 92
 Pólika → Radák Polyxéna
 Poliziano, Angelo 8–10, 13, 207
 Pomponio Leto 9
 Pór Antal 69, 327, 377
 Porcsalmi János 156
 Porfyrius, Optatianus → Optatianus Porphyrius,
 Publius
 Postma Ferenc 412
 Poszler György 250
 Pozzi, Giovanni 208
 Prágai Cosmas → Cosmas Pragensis
 Prahács Margit 373
 Praznovszky Mihály 415
 Priebsch, Robert 338
 Primisser, Aloys 67, 68
 Prixner, Gottfried 168
 Prónay Albert 392
 Propertius, Sextus 6, 290–294
 Prukner Pál 412
 Pruzsinszky Sándor 140
 Pseudo-Isidorus 320
 Ptolemaiosz 12, 126
 Pukánszky Kádár Jolán 195
 Puky István 197
 Puschmann Tibor 188
 Puskás Lajos 263
 Putnokyné Rozgonyi Piroska 345
 Pünkösti Andor 38
 Quandt, Johann Jacob 314
 Quondam, Amedeo 4
 Raab Vilmos 154
 Raabe, Paul 133
 Raátz Judit 93
 Rác Károly 154, 155
 Rác Lajos 95, 397
 Rác Miklós 330
 Radák Ádám 98, 99
 Radák család 99
 Radák Polyxéna 97, 99, 100
 Ráday Pál 135
 Radics Dávid 417
 Radnóti Miklós 36
 Radocsay Dénes 383
 Rákóczi család 129, 132
 Rákóczi Ferenc, II., erdélyi fejedelem 418
 Rákóczi György, I., erdélyi fejedelem 114, 115,
 161
 Rákóczi György, II., erdélyi fejedelem 116
 Rákóczi Györgyné, Lorántffy Zsuzsanna 164
 Rákóczi Zsigmond 275
 Rákosi Jenő 76, 428
 Rålamb Kolos → Rålamb, Claes
 Rålamb, Claes 105, 106
 Range, Jochen C. 313
 Ransano, Pietro 12, 324
 Rapcsák András 401
 Rápóti Pap Mihály 163, 164
 Ráskai Balázs 11
 Ráth-Végh István 45, 48
 Ratkóczy Miklós 171
 Ravasz János 139
 Ravasz László 158, 255
 Rázsó Gyula 2
 Réau, Louis 342
 Rédey Tivadar 264
 Regiomontanus, Johannes 123

- Regis, Stefan 155
 Regius, Johannes 153
 Rehlingen Antal 359–361, 364, 365, 367
 Reichard, Georg 85
 Reigl Endre 398
 Reimo, Tiiu 425
 Reiner Imre 412
 Reinhardt, Max 78
 Reinholdus, Erasmus 123
 Reisz T. Csaba 202–205, 413
 Rembrandt, Harmensz van Rijn 181
 Reményi József 47, 48
 Reményik Sándor 227–232, 244
 Remenyik Zsigmond 265
 Remete Jenő 79
 Rendek József 18
 Renius György 157
 Rennie, George 170
 Rétfalvi Gábor 132
 Réthelyi Ödön 232
 Révai Miklós 144, 149, 214
 Révész Béla 230
 Reviczky Gyula 79, 429
 Rezik János 134, 151, 154, 155
 Rhesa, Ludwig Jedemin 314
 Ricci, Milena 6
 Richelieu, Armand Jean Du Plessis, duc de 120
 Richter, Karl 133
 Rieder Máté 364
 Ries, Paul 109
 Rilke, Rainer Maria 429
 Ritoók Emma 37
 Ritoók János 309
 Ritoókné Szalay Ágnes 124
 Ritter Aladár 29
 Rizzi, Fortunato 1
 Róbert, faenzai bíboros püspök 318
 Robert, Kyra 425, 426
 Rodolfó →Gács Rezső
 Romhányi Gyula 264
 Romsics Ignác 242, 253
 Rónay György 265
 Rónay Mária 48
 Roóz Rezső 36
 Rosnyai János 157, 159–161
 Rosquist, Nils 108
 Rossi, Nicolo de' 209
 Rotarides, Izaiaš 155
 Roth, Johann 122
 Rothkrepf (Mátray) Gábor →Mátrai Gábor
 Rouillard, Clarence Dana 110
 Rous, John 273
 Rousseau, Jean-Jacques 214, 424
 Rozgonyi Ernő 296–298
 Rózsa György 59–62, 168
 Rózsa Mária 75–83, 310, 311, 415, 416
 Rozsondai Marianne 193–194, 402–406, 406, 413
 Rösler János Kristóf 363
 Rubens, Peter Paul 181, 342
 Rudnay Sándor 168, 214, 220, 360, 361
 Rudolf, II., német-római császár 208
 Rullus, Johannes 122
 Rummy Károly György 59–62, 361, 364, 366, 367
 Ruth Klára 233
 Ruzsa György 413
 Rynmann, Johann 413
 Rypson, Piotr 208–211
 Rystad, Göran 106
 Rzońca, Jan 127, 128
 Saád József 253
 Saar, Alois van 60
 Sággy Ferenc 297
 Saint-Étienne →István, I., Szent, magyar király
 Sajó Géza 380
 Salamon Konrád 415
 Salgó Ágnes, W. 417, 418
 Saliga Irén 411
 Sallnäs, Birger 106
 Sallustius, Caius Crispus 122
 Salzmann, Christian Gotthilf 362
 Samarjai Máté János 157
 Sámbock János 49
 Sanicroft, William 418
 Sándor, II., orosz cár 177, 178
 Sándor István 263
 Sappho →Szappho
 Sári Szabó Katalin 416
 Sárdi Margit, S. 97–100, 164–167, 165
 Sárkány József 264
 Sárközi György 46
 Sartori, Franz 61
 Sas Ede 77, 79
 Savornin Lohman, Christian de 56
 Savoyai Jenő 294

- Saytan Magda →Supka Géza
 Schaffarik, Paul Josef 171
 Schedius Lajos 204, 390
 Scheitz, Emil 105
 Scherer P., Henricus 63
 Schiller, Friedrich 120, 121, 130
 Schindelmayer, Karl Robert 285
 Schlager, Karlheinz 384
 Schlözer, August Ludwig 137, 138
 Schmeitzel, Martin 137, 138
 Schmeizel, Martin 166
 Schneider, Eduard 429
 Schober, Ulrich 209, 210
 Schodelné Klein Rozália 424
 Schoner, Johann 123
 Schottenloher, Karl 206
 Schönfeld, Gregorius 57
 Schönherr Gyula 69, 327
 Schönvitzky Bertalan 144, 148
 Schöpflin Aladár 77, 238, 245, 256, 298
 Schrämbel, Franz Anton 285
 Schubert, Johann Liebgott 284
 Schulte, Christoph 175, 176
 Schultheisz Emil 415
 Schwartz Ármin 45
 Schweiger, Franz Ludwig Anton 394
 Schweinitz, Lothar Hans von 180
 Scigliano, Mariarosaria 12
 Scipio, Publius Cornelius, Africanus Maior 124
 Scultetus, Bartholomaeus 126, 127
 Seán, comes a →Seau család
 Seau család 98
 Seau, Johann Friedrich 98
 Seau, Johann Honorius 98
 Seau, Louis 98
 Sebestyén Istvánné 359, 362
 Sebestyén-Spielmann Mihály 409, 416
 Seckendorff, Friedrich Heinrich von 173
 Seckendorff-Gudent, Brigitte 173
 Secker, Thomas 278, 280
 Seeborg Anna 353
 Seeborgi Sasváry Zoltán 412
 Sekszpír →Shakespeare, William
 Semetkay József 264
 Semper Viktor →Supka Géza
 Seneca, Lucius Annaeus 7, 122, 126, 127
 Senefelder, Alois 60
 Sényi László 226
 Sennyey Károly 17
 Séra Ferencné 417
 Seres József 264
 Serly Lajos 198
 Servet, Miguel 291
 Šešplaukis, Alfonsas 313
 Sevvillai Izidor →Isidorus, Sevvillai
 Sexti, Johannes 155
 Seyler, Abe 120
 Shakespeare, William 78, 82, 197
 Sharp, Granville, 280, 281
 Shaw, David 88
 Shaw, George Bernard 47
 Shyreswood, William of 153
 Sfk Sándor 46, 244
 Silagi, Gabriel 375
 Silius Italicus, Tiberius Caius 6, 9
 Simándi László 210
 Simon paróchus 154
 Simon, Florent 369
 Simon, Szent 330
 L. Simon László 415
 Simonyi Ernő 69
 Sinai Miklós 280
 Sinclair, Upton 46
 Singrenius →Singriener, Johann
 Singriener, Johann 124
 Sinkó Katalin 340
 Sipos Balázs 427
 Sipos Domokos 227, 228, 236, 237
 Sipos Gábor 291, 402, 406, 417
 Sipos Imre 419
 Sipos Kálmán 417
 Sipos Lajos 240, 252
 Skorina, Pranciškus 313
 Slíz Mariann 299–306
 Slovacius, Piotr 129
 Smičiklas, Tade 330
 Smidák, Dezider 186
 Sobri Jóska 91
 Soden, Friedrich Julius Heinrich von 395
 Soltész Erzsébet →Soltész Zoltánné
 Soltész Zoltánné 380, 420, 421
 Somkuti Gabriella 69–75, 417
 Somló Béla 42
 Somló Károly 79
 Somlyai, Adalbert 165
 Somlyó György 265
 Sommer, Hans 57

- Somogyi (Csizmazia) Károly 15
 Somogyi János 418
 Somogyi Károly 15, 17, 19, 21, 26–28
 Somogyi Mária 411
 Somogyváry Gyula 297
 Somssich Antalné 242
 Somssich László 242
 Sontheimer, Walter 10
 Soós István 204
 Soós László 265
 Sós Aladár 29
 Southern, Richard William 110
 Sörös Pongrác 14, 388
 Sötér István 198
 Specht, Nicolaus 426
 Spener, Philipp Jacob 174
 Spinoza, Baruch 181
 Splény Illés 154
 Splény Jeremiás 154
 Splényi Jakab 154
 Splényi Magdolna 154
 Splényi Zsuzsanna 154
 Sponer Antal 135
 Stablo, Wibald von 101
 Statius, Publius Papinius 6
 Ștefănescu, Ioan D. 341
 Stemler Ágnes 423
 Stephanus, István, I., Szent, magyar király
 Stephanus → Estienne
 Sternegger, Berthold 65
 Stockdale, Rachel 338
 Streibig-család 90
 Strozzi, Tito Vespasiano 11
 Stundžia, Bonifacas 313
 Stur József 142, 143
 Sturm, Caspar 57
 Suchy, Marek 339
 Supka Géza 29–51, 298
 Surányi Gábor → Supka Géza
 Surján Miklós 418
 Sükösd Sámuel 390
 Süli József 396
 Sváb János 206
 Sweeney, James Ross 376
 Święcicka, Elżbieta 105, 106
 Swieten, Gerard van 139
 Sylburg, Friedrich 208
 Sylvester János 162, 307
 Symons, John 88
 Szabó András (1738–1819) 142
 Szabó András (1954) 57, 127, 307
 Szabó András 299, 300
 Szabó Ede 265
 Szabó Edina 93–94
 Szabó János, B. 411
 Szabó Judit 399
 Szabó Károly 154, 201, 272
 Szabó Lőrinc 265
 Szabó Zoltán 198
 Szabó Zsolt 233, 234
 Szabóky (Schneider) Adolf 17, 18, 23
 Szabolcsi Miklós 238, 241
 Szabolcska Mihály 79
 Szák András 422
 Szakál Ernő 67, 331
 Szakály Ferenc 117
 Szalai Imre 30, 35, 36, 38
 Szalay Gyula 297
 Szalay Imre 72
 Szalay János 419
 Szalay Károly 76
 Szállási Árpád 451
 Számmer család 89–91, 411
 Számmer Imre 90
 Számmer Imréné 89
 Számmer Klára 90
 Számmer Mihály 89, 90, 92
 Számmer Pál 90
 Szamosközy István 294
 Szaniszló Ferenc 15–18, 28
 Szántó György 236
 Szántó Tibor 307, 413
 Szapphó 6, 8
 Szarka László 185
 Szász Károly 27, 79, 234, 309
 Szathmári István 162
 Szatsvay Sádor 149
 Szávay István 401
 Szávay Zoltán 79
 Zeberényi Lajos 23
 Széchenyi Ágnes 410
 Széchenyi Ferenc 203, 416
 Széchenyi Géza 242
 Széchenyi István 31, 168–170, 253, 353, 372
 Szederkényi Anna 428
 Székács József 389–391
 Székely Bertalan 182
 Székely György 69

- Székely Karolina 299
 Székely Mózes 110, 112
 Szekeres Margit 37
 Szekfü Gyula 240–242, 244–246, 248, 251, 252, 254–257
 Szelepcsényi György 155
 Szelestei N. László 62, 135, 136, 142, 144, 381, 411, 428
 Szelke József 75
 Széll Kálmán 185
 Szelle Károly 234
 Szemere Bertalan 81
 Szénási Zsófia 413, 418
 Szenci Kertész Ábrahám 307, 412, 414
 Szenci Molnár Albert 56–59, 127, 129, 156, 210, 274, 307, 414
 Szende Zoltán 264
 Szendrei Janka 411
 Szendrey István 300, 304–306
 Szendrey Júlia 81
 Szentes József 284
 Szentimrei Jenő 232, 235, 236, 309
 Szentimreiné Ferenczy Zsizi 235, 236
 Szentkirályi Móricz 369, 370
 Szentkuthy Miklós 244
 Szentmártoni Kálmánné 231
 Szentmihályiné Szabó Mária 230
 Szentpétery Imre 317, 326, 332, 374
 Szép Ernő 77, 80
 Szép Ferenc Szilveszter 401
 Szepsi Bényés Pál 58
 Szepsi Csombor Márton 129
 Szepsi Korocs György 58
 Szeraphin érsek 317, 318
 Szerb Antal 62
 Szerdahely, Georgius 63
 Szerdahely, Georgius Aloysius 63
 Szeszák Ferencné 419
 Szigeti György 164, 165
 Szigfrid apát 331
 Szíj Rezső 418
 Szilády Áron 335, 337, 339
 Szilágyi Ferenc 195–198, 196
 Szilágyi Géza 77, 79
 Szilágyi Sándor 69, 263
 Szilárdfy Zoltán 63
 Színi Lajos 234
 Szinnyei József, id. 62, 72, 91, 154, 168, 171, 183, 281, 284, 285, 308, 393
 Szinnyei József, ifj 72
 Szkander bég 53
 Szkladányi Mária 243
 Szober → Schober, Ulrich
 Szoboszlai Zsolt 397
 Szolnoki Scheftsik György 302
 Szomaházy István 80
 Szombati János 149, 156
 Szombati-Szabó István 233, 234, 236
 Szomszéd András 417
 Szovák Kornél 374
 V. Szócs Géza 198
 Szögi László 402
 Szőkefalvi-Nagy Erzsébet 410, 411
 Szőlgyény Ferenc 397
 Szőnyi György 158
 Sztankó Béla 198
 Sztrokay Kálmán 263
 Szuromi Lajos 195, 196
 Szuromi Szabolcs Anzelm 95
 Szűcs Péter dr. 399
 Szűcsné Zomborka Mária 419
 Szvorányi Mihály 214, 215
 Szvorányi Róbert 406
 Tabéry Géza 226, 227, 233, 234, 236
 Tábori Kornél 47
 Tábori Pál 47
 Tacitus, Publius Cornelius 291
 Taddeo → Ugoletto, Taddeo
 Tagányi Károly 72
 Takács Béla 157, 159, 162, 284
 Takács Lajos 300
 Takács László 419
 Takács Mária 418
 Takács Miklós 417
 Takács, nyomdai munkás 304
 Takáts Gyula 264, 265
 Tamás Istvánné 417
 Tamási Áron 235, 236
 Tamerlán → Timur Lenk
 Tapolcainé Sáray Szabó Éva 168
 Tar Gabriella-Nóra 423, 424
 Tárkányi Béla 25
 Tarnai Andor 64, 326, 347–349
 Tarnai László 401
 Tarnay Alajos 198
 Tarnóc Márton 307
 Tasnádi Kincses Imre 58

- Tatár Imre 416
 Tataretus, Petrus 153
 Tattenbach, Erasmus 117
 Taubner Károly 389
 Tavasi (Teichengräber) Lajos 23, 390
 Tavoni, Maria Gioia 312
 Telegdy Anna 85
 Teleki Blanka 368
 Teleki József 9
 Teleki Sámuel 278, 290–295, 413
 Teleki Sámuelné Öttvös Mária 278
 Teleki Sándor 278
 Telekiné Krausz Mária 368
 Tellenbach, Gerd 317
 Telliesniczky Mária 263
 Temesvári Pelbárt 201, 202, 335–337, 339, 379, 380, 382
 Temlin Balázs 171
 Temlin Éva 171
 Temlin Ferenc 171, 172
 Temlin Mátyás 171
 Temlin Miklós 171
 Tenatius, Jan 129
 Terentius Afer, Publius 6
 Térey Sándor 32, 48
 Terray Barnabás 390
 Tersánszky Józsi Jenő 265
 Tersztyánszky Dániel 64, 142–144
 Tertina Mihály 147
 Tessedik Sámuel 149
 Tessitori Nóra 232
 Tetemy Pál 423
 Than Mór 182
 Theophrasztosz 6
 Thieme, Ulrich 60, 62
 Thiering Richárd 257
 Thököly Imre 112
 Thököly István 155, 156
 Thuküdidész 207
 Thukydidész → Thuküdidész
 Thurm und Perna, Heinrich, Graf von 426
 Thurn, Matěj Jindřich 120
 Thurn-Bánffy grófnő 358
 Thurócz, Johann → Thuróczy János
 Thuróczy János 65, 110, 331, 375, 379–382
 Thurzó Ferenc 151
 Thurzó Gábor 238, 264
 Thurzó János 122, 123
 Thurzo, Jan → Thurzó János
 Tibullus, Albius 6, 290–294
 Tietze, Andreas 109
 Tilhof Endre 419
 Tilly, Jean T'Serclaes de 120
 Timkó György 412, 413
 Timur Lenk 53
 Tinti, Paolo 312
 Tintoretto, Jacopo 342
 Tiraboschi, Girolamo 312
 Tisza István 185
 Tisza Kálmán 185
 Tiszay Andor 36
 Todorow, Almut 174, 175
 Toepke, Gustav 58
 Tofeus Mihály 166
 Toldy Ferenc 16, 72, 73, 162, 199, 327, 333–335
 Tolnai Dáli János 156, 163, 164, 275
 Tolnai Gábor 226
 Tomori Pál 113
 Tompa László 227, 228, 230, 231, 234–236
 Tompa Lászlóné 228, 231
 Tompa Mária 244
 Tompa Mihály 199
 Tonk Sándor 291
 Torkos András 171
 Tormay Cecile 238, 241–249, 252–256
 Tormai Pap István 164
 Torok Csaba 398
 Torstensson, Lennart 115, 120
 Tótfalusi Kis Miklós 280, 288, 307, 412
 Tóth András 72, 193
 Tóth Béla 281, 284, 287
 Tóth Gyula 413, 414, 419
 Tóth István György 117
 Tóth Kálmán 157
 Tóth Melinda 68, 331, 332, 344
 Tóth Péter 405, 406
 Tóth T. József 397
 Tóth Zoltán 320, 324
 I. Tóth Zoltán 355
 Tóth-Barbalics Veronika 238–256
 Tóthfalussy József 229, 230
 Tóthné Bordé Katalin 30
 Tothsolymosi János 325, 351
 Tóvízi Ágnes 411
 Tölcséry Ferenc 148
 Tölgyesi József 419
 Tömörkény István 236

- Török Enikő 203, 205
 Török Gyöngyi 381
 Török Ignác 300, 301, 304, 306
 Török József 381
 Török Pál 389
 Török Zsolt 413
 Transcius, Samuel 154
 Trattner Mátyás 295
 Traversari, Ambrogio 8
 Trencsényi-Waldapfel Imre 383
 Troppau, Martinus de 411
 Trostler József 198
 Tschizewskij, Dmitrij 171
 Tsétsi →Csécsi János
 Tuba László 417
 Tudeschis, Nicolaus de 124
 Tulipánt Judit 399
 Tullio →Cicero, Marcus Tullius
 Turcsányi Lajos 390
 Turgenyev, Ivan Szergejevics 297
 Turo, Tulvi-Hanneli 425
 Túróczi József 413
 Tüskés Gábor 377
 Tüskés Tibor 416
- U. H. →Ujvári Hedvig
 Udvardy László 148
 Udvari István 200
 Ugoletto, Taddeo 1–3, 8–10, 13
 Ugrai János 417
 Ugron Gábor 39
 Újházy György 265
 Újszászy Kálmán 419
 Újvári Béla 183
 Ujvári Hedvig 174–184, 174, 415, 427–428, 429–430
 Ujváry Gábor 247, 418
 L. Újváry Lajos 263, 268
 Ulászló, I., magyar király 113
 Unger Emil 385
 Ungvári Tamás 251, 252
 Upton, Anthony F. 108
 Urbán Aladár 414, 415
 Ursinus, Velius Kaspar 123
- Ürményi József 140, 142, 145
- Vaci András 275
 Vadász Veronika 84, 418
- Vaelckeren, Johann Peter 165
 Vág Ottó 355, 357, 359–361
 Vág Sándor 416
 Vágó Márta 31
 Vajay Szabolcs 327
 Vajda Endre 265
 Vajda Ernő 80
 Vajda János, ifj. 49
 Vajda Péter 370
 Vajthó László 265
 Vakarcz Szilárd 409, 411
 Valerius Flaccus, Caius Setinus Balbus 6
 Valk-Falk, Endel 425
 Valla, Lorenzo 207
 Van Swieten, Gerard 291
 Váradi Farkas Gergely 57
 Váradi Szabó János 23
 Varga Domokosné 204
 Varga Emőke 413
 Varga Gábor 416
 Varga J. János 108
 Varga Lajos 163, 164
 Varga Lívia 68, 331, 332, 334
 Varga Sándor 296
 Varga Soma 389
 Vargáné Sipos Terézia 417
 Vargha Balázs 195
 Vargha Gyula 79
 Vargha Kálmán 238
 Varjas Béla 307
 Varjas István 75
 Várkonyi Ágnes, R. 116, 117
 Varnhagen, Hermann 333, 336
 Varro, Marcus Terentius 7
 Varsányi Pastoris Daniel 58
 Váry Rezső 253
 Vas Gereben 414
 Vas Miklós 283, 284
 Vásárhelyi Judit, P. 127, 402, 409, 420
 Vaszary János 37
 Vatovia, Penha 416
 Vauchez, André 376, 379, 382
 Vay Miklós 288
 Véber János 404
 Vécsey Siegbert 203
 Végh György 265
 Vekerdi László 238
 Vékonyné Kovács Gabriella 419
 Velencei Katalin 126, 416

- Vér Mátyás 81
 Verböczy → Werböczy István
 Veréci S. Ferenc 156, 163
 Veresegyházi István 127
 Vergilius Maro, Publius 6, 122
 Verocchio, Andrea del 10
 Vereseghy Ferenc 213–225, 424
 Vértesy Miklós 72, 193, 254
 Vervliet, Hendrik D. 412
 Vespasiano da Bisticci 11
 Veszerle József 65
 Veszprémy László 374, 375
 Vesztróczy Zsolt 185–192
 Viczián János 276, 407
 Vicsei Anna 412
 Vidor Miklós 265
 Vietor, Hieronymus 124
 Viktor Emánuel, olasz király 177, 179
 Villani Máté → Villani, Matteo
 Villani, Filippo 330
 Villani, Giovanni 330
 Villani, Matteo 330
 Villányi László 396
 Vilmos, I., német császár 177, 179, 180
 Vinkovics Márta 205
 Virág Benedek 168, 214
 Virág Rita 257–270
 Virel, Mattheus 275
 Viskolcz Noémi 84, 85, 411, 418
 Viszota Gyula 168–170
 Vitéz Endrey Antal 397
 Vitéz János 2, 11, 52, 53
 Vitéz Mihály → Mihály, havasalföldi vajda
 Viti, Paolo 3, 4
 Vizkelety András 411
 Vladimirovas, Levas 405
 Vogel, Sabine 206
 Voinovich Géza 257, 263
 Volf György 334, 422
 Volfhardus, Adrianus 123
 Volney, Constantin François Chasseboeuf de 394
 Voltaire 47, 214
 Vörösmarty Mihály 16, 78, 82, 90, 199
 Vultejus, Hermann 57
 Wagner György 171
 Wagner, Bettina 100, 101
 Wagner, Robert 59, 60, 62
 Walckner, E. → Vaelckeren, Johann Peter
 Wallenstein, Albrecht von 120, 121
 Walter Gyula 227–232, 237
 Warga János 354
 Weber János 414
 Wecker, Johann Jacob 395
 Wéger Imre 263
 Wehli Tünde 65, 344, 381
 Weinberger, Wilhelm 290, 294
 Weingand, Johann Michael 414
 Weinmüller Bálint 281
 Weiss, Adam 426
 Wellcome, Henry 88
 Welling, Gotthard 106
 Wells, Herbert George 47
 Weöres Sándor 265
 Werböczy István 72
 Wessman, Lars 106
 Wheeler, George William 273
 Wibert → Kelemen, III., ellenspápa
 Wiesenberger Henrik 301
 Wigand, Gebrüder 414
 Wilderspin, Samuel 356–358
 William August, Duke of Cumberland 278, 280
 Williams, John 53
 Williams, Ulla 333
 Williams-Krapp, Werner 333
 Winckelmann, Johann Joachim 395
 Windisch Éva 147
 Windischgrätz, Alfred 27, 28, 392
 Wing, Donald 54
 Winkelmann, Johann Ernst 394
 Winter, Eduard 171, 173
 Wirth Lajos 142
 Witten, Norbert 3
 Wolf, Franz 60
 Wolf, Gunther G. 344
 Wollebius, Joannes 274
 Wurm, Viktor 138
 Wurzbach, Constant von 62, 67
 Wünsch Frigyes 296, 298
 Xenophón 207
 Zabarskaité, Jolanta 313
 Zach János Ferenc 204
 Zachar József 204
 Zádori Ev. János 69
 Zadravec István 246

- Zala Béla 234
 Zarncke, Friedrich 100
 Zászkaliczky Tamás 388
 Závodszy Géza 409
 Zay Károly 390
 Zaytsev, Vladimir 86
 Zeán, comes a →Seau család
 Zedler, Gottfried 57
 Żędzianowski, Andrzej 127
 Zeitler, Andreas 171, 172
 Zékány János 396
 Zelei Béla 396
 Zelk Zoltán 265
 Zemplén Jolán, M. 142
 Zerich Tivadar 24
 Zhuravleva, Elena Vladimirovna 158
 Zibolen Endre 359, 362
 Zichy János 243
 Zichy József 176
 Zichy Mihály 182
 Zichy Rafaelné Pallavicini Edina 241–248,
 253, 254, 256
 Zichy Sarolta 243
 Zieger, Johann 63
 Ziegler, Konrat 10
 Zimonyi Zoltán 253
 Žitkius, Ján 151
 Zollikofer, Georg Joachim 394
 Zolnai Béla 245
 Zoltai Lajos 295
 Zoltán András 200
 Zoványi Jenő 156, 157, 163, 271
 Zrednai Vitéz János →Vitéz János
 Zrínyi János Antal 54
 Zrínyi Miklós, a költő, hadvezér 53, 54, 56,
 72, 115, 117, 272
 Zrínyi Miklós, a szigetvári hős 53
 Zukov, Nikolaj Nikolaevich 158
 Zulauf, Ernst 387
 Zweig, Stefan 429
 Zsámboki László 206
 Zsámboky János 49, 208
 Zsámpárné Szalay Mária 418
 Zsembery Elvira, B. 230, 232
 Zsigmond August, lengyel király 405
 Zsigmond Irma 413
 Zsigmond, I., lengyel király 124
 Zsigmond, Luxemburgi, német-római császár,
 magyar király 63, 65
 Zsigmondy Árpádné 420
 Zsinka Ferenc 241
 Zsoldos Attila 376
 Zsolnay Vilmos, id. 418
 Журавлева, E. B. →Zhuravleva, E. V.
 Зукoв, Н.Н.→Zukov, N.N.
 Кoркмазова, E. A. →Korkmazova, E.A.

PAJORIN KLÁRA

Az eszményi humanista könyvtár

Angelo Camillo Decembrio könyvtárideálja és Mátyás király könyvtára

A Corvin Mátyást dicsőítő irodalmi művek között kiemelkedő fontosságú a firenzei Naldo Naldi *De laudibus augustae bibliothecae ad Matthiam Corvinum* című panegyricusa,¹ amely a király egyik legfontosabb alkotásának, híres könyvtárának állított emléket. Mindaz, ami a szakirodalomban az egykori könyvtárról és állományáról olvasható, túlnyomórészt ebből származik. Az alábbiakban egy humanista irodalmi forrással hasonlítom össze, néhány új szempontot nyújtok a Naldi-mű hitelességének kérdéséhez, és a Corvina-könyvtár jelentőségére mutatok rá. Úgy tűnik, hitelt adhatunk azoknak a már ismert, de nem eléggé komolyan vett humanista laudációknak, amelyek a Corvina kivételes jelentőségére hívják fel a figyelmet.

Mint ismeretes, Naldo Naldi (1436–1513), aki Marsilio Ficino barátja, a firenzei neoplatonikus akadémia tagja volt,² a pármai Taddeo Ugoletónak Mátyásról szóló dicshimnuszai nyomán határozta el, hogy dicsérő költeményt ír a királyi könyvtárról. Ugoletto 1477-től Mátyás törvénytelen fiát, Corvin Jánost tanította Budán. Miután befejezte az oktatást, a király könyvtára vezetésével bízta meg őt. Ugoletto ekkor könyvbeszerző útra indult, melynek fő állomása Firenze volt.³ Itt találkozott Naldival, aki a tőle hallottak alapján lelkesült föl Mátyás király és az „augusta bibliotheca” iránt, és határozta el műve megírását.⁴ Naldi így ír erről: „Taddaeus Ugolettus ...cumque hic multa de Te Rege sapientissimo, deque Tua divina virtute, multis audientibus, multis assentientibus, praedicaret; tum ... arsi cupiditate incredi-

¹ NALDIUS, Naldus: *De laudibus augustae bibliothecae*. In: BELIUS, Matthias: *Notitia Hungariae Novae Historico Geographica*. Tom. 3, Viennae Austriae, Petrus Ghelen, 1737. 589–642.; CSAPODI, Csaba: *Bibliotheca Corviniana*. Bp., Magyar Helikon – Corvina, 1981. 62.

² Életéről és műveiről bővebben I. NALDIUS, Naldus: *Epigrammaton liber*. Ed. Alexander PEROSA. Bp., Egyetemi nyomda, 1943. III–VIII. /Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum/; GRANT, W. Leonard: *The Life of Naldo Naldi*. = *Studies in Philology* (60.) 1963. 606–617.

³ Életéről és munkásságáról bővebben I. RIZZI, Fortunato: *Un umanista ignorato Taddeo Ugoletto*. = Aurea Parma, 1953. Fasc. I–II, 1–17, 79–90; CIAVARELLA, Angelo: *Un editore ed umanista filologo Taddeo Ugoletto detto Della Rocca*. = *Archivio Storico per le provincie parmensi, serie quarta*, (9.) 1957. 133–173.

⁴ PAJORIN Klára: *L'educazione umanistica e Mattia Corvino*. In: *Matthias Corvinus and the Humanism in Central Europe*. Ed. Tibor KLANICZAY, József JANKOVICS. Bp., Balassi Kiadó, 1994. 185–192. /„Studia Humanitatis”, 10./ – (Az augusta szó jelentéséről I. MIKÓ Árpád: *Stories of the Corvinian Library*. In: *Uralkodók és corvinák. Potentates and Corvinas. Anniversary Exhibition of the National Széchényi Library... 2002*. Ed. Orsolya KARSAY. Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 2002. 139.)

bili, ut ea, quae ille de Te ... memorasset, heroico carmine litteris mandarem.”⁵ Megemlíti azt is, hogy Mátyás a Firenzében készült kódexek emendálásával bízta meg őt;⁶ a felkérést nyilván Ugoletto közvetítette. Az utóbbi firenzei időszámítás⁷ szerint 1489. január végén készült visszatérni Budára. Ezt onnan tudjuk, hogy Bartolomeo Fonzió ez év január 30-án levelet írt Mátyásnak, amelyben dicsőítette a király műveltségpártolását, és értesítette őt, hogy Taddeóval könyveket küld, hogy azok helyet kapjanak „a földkerekség legnemesebb könyvtárában”.⁸ A levélből az is kiderül, hogy Fonziót és a többi firenzeit is Ugoletto lelkesítette fel Mátyás kultúrapártolása iránt.⁹ Úgy tűnik, Ugoletto nemcsak Mátyás kiválóságáról győzte meg a firenzei humanistákat, hanem segítséget is kért tőlük a budai könyvtár gyarapításához. Naldi szövege is arról árulkodik, hogy Mátyás kulturális követe széles körű propagandamunkát végzett. Valószínű, hogy a Ficinóval és neoplatonikus körével való kapcsolatok¹⁰ szorosává válása, a firenzei könyvküldemények gyakori érkezése stb. is Ugoletónak ezzel a firenzei útjával és a Corvina-könyvtár létrehozatalával függ össze.

Naldi művét, amely 1488–1490 között keletkezett,¹¹ Karsay Orsolya teljességre törekvő tanulmányban elemezte,¹² itt csupán néhány mondatban idézem fel a tartalmát. A panegyricus négy könyvből áll, és egy prózában írt ajánlólevél előzi meg. A 2–4. könyv a könyvtár épületéről, berendezéséről és állományáról szól. Az első könyv a király és felesége, Aragóniai Beatrix, valamint Mátyás törvénytelen fia és örököse, Corvin János magasztalását tartalmazza, majd a „Jupiterhez méltó”¹³ budai palotáról szól. A 2. könyv a könyvtár görög nyelvű állományát, a 3. könyv a latin nyelvű könyveket mutatja be, a 4. könyv az elengedhetetlenül szükséges

⁵ NALDIUS: *i. m.* [1. jegyz.], *Epistola ... ad Matthiam Corvinum*. 595.

⁶ Vö. „... in emendandis voluminibus, Tuo iussu, e scriptis occupamur”. (Uo., 596.)

⁷ A firenzei év márciussal kezdődött. Bővebben l. PÖCS Dániel: *Mátyás király hatalmi reprezentációja és Firenze az 1480-as években*. A Didymus-corvina címlapjának értelmezése és a kódex helye a királyi könyvtár tematikájában. Doktori disszertáció. Kézirat. Bp., 2003. 14. l. 25. jegyz.

⁸ „in ista bibliotheca totius orbis terrarum nobilissima” (FONTIUS, Bartholomaeus: *Epistolarum libri III*. Ed. Ladislaus JUHÁSZ. Bp., 1931, no. 11, 36, 12. sor. /Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum./ – Budára küldött műveit l. CSAPODI: *i. m.* [1. jegyz.], 70. – Fontiusról l. CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Bartholomaeus Fontius. Újabb adalékok magyarországi kapcsolataihoz és Poétikája*. = MKsz 1978. 38–42; DANELONI, Alessandro: *Sui rapporti fra Bartolomeo della Fonte, János Vitéz e Péter Garázda*. In: *L'eredità classica in Italia e Ungheria fra tardo Medioevo e primo Rinascimento*. Ed.: Sante GRACIOTTI, Amedeo DI FRANCESCO. Roma, „il Calamo”, 2001. 293–309.

⁹ Vö. FONTIUS: *i. m.* [8. jegyz.], 35., 3–4. sor.

¹⁰ Bővebben l. HUSZTI József: *Platonista törekvések Mátyás király udvarában*. Pécs, 1925. /Klny. Minerva, 1924–1925./

¹¹ PAJORIN Klára: *Humanista irodalmi művek Mátyás király dicsőítésére*. In: *Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára*. Szerk. RÁZSÓ Gyula, V. MOLNÁR László. Bp., Zrínyi kiadó, 1990. 350.

¹² KARSAY Orsolya: *A fenséges könyvtár dicsérete*. = MKsz (107.) 1991. 316–324; l. még Uő.: *Uralkodók és corvinák, i. m.* [4. jegyz.], 44–47.

¹³ „... haec Iove digna ... omnia” (NALDIUS: *i. m.* [1. jegyz.], 611., 445–446. sor).

Biblia mellett a legfontosabbaknak vélt ókori keresztény szerzők műveit soroztatja fel. A 4. könyv végén a „műzsák lakóhelyéről”, vagyis a budai palota kertjéről és a paroszi márvány és ezüst kettős szökőkútról olvashatunk.

Naldi a királyi család dicséretéhez a legismertebb panegyricus-toposzokat használta föl; a „legbölcsebb” és „legműveltebb” Mátyás jellemvonásai megegyeznek az ókori panegyricusok fejedelmeinek tulajdonságaival.¹⁴ Kiváló irodalmi műveltséggel rendelkezik, és e téren fia sem marad el mögötte. Sőt arról is értesülünk, hogy Corvin János Ugoletótól teljes humanista képzést kapott, görögül is kiválóan megtanult.¹⁵ Ezek alapján a görög részleget tartalmazó könyvtár birtoklására apjánál is alkalmasabbnak látszott. Csapodi Csaba arra mutatott rá, hogy Naldi könyvtármagasztalásának egyik célja az volt, hogy Corvin Jánost a könyvtár társtulajdonosává tegye.¹⁶ Ez azért figyelemre méltó, mert mint köztudott, Mátyás élete utolsó éveiben rendkívüli erőfeszítéseket tett azért, hogy halála után feleségével, Beatrixszal szemben törvénytelen fiának biztosítsa trónját. Mátyáshoz és fiához hasonlóan Naldi a királynét, Beatrice d’Aragonát is magasztalja, de művéből nyilvánvalónak látszik, hogy Corvin Jánost tekintette Mátyás jövődó utódának. Sőt azt a látszatot kelti, hogy Corvin János a király legitim házasságából való: „Coniugis ingenium postquam quaesivit, et artem / Vt bene cuncta sibi cedant, bene cuncta gerantur. / Coniuge de tali, qualis concessa fuisset / Munere divino, natum sic deinde Ioan-nem / Erudit in patrias urbes, hominesque regendos”¹⁷

Mint láttuk, Fonzio szuperlatívuszban említette Mátyás bibliotékáját, Naldi pedig arról ír, hogy nincs nála külön. Művében csak ókori könyvtárakat említ, így pl. a Philoztratosz Philaladelphusét, a Peiszisztratoszét, az Eumenészét, a Mithridatész Ponticusét, a rómaiak közül a Lucullusét, a Iulius Caesarét, az Asinius Pollióét,¹⁸ kortárs könyvtárakat nem. A humanista könyvtár ismerveinek megfogalmazásához azonban nem volt nagy szüksége ókorismeretére. Úgy tűnik, műve vezérfonalául elsősorban egy kortárs művet követett: Angelo Camillo Decembrio *De politia litteraria* című dialógusának könyvtárleírását vette figyelembe.

Angelo Camillo Decembrio (1415 körül–1467 után), a híres humanista, Uberto Decembrio fia, valamint Pier Candido Decembrio öccse, az 1440-es években Ferrarában lett orvosdoktor. Tanulmányai közben Guarino iskoláját látogatta, és a legtevékenyebb alakja volt a Leonello d’Este udvarában létrejött humanista körnek. 1451-től 1458-ig, majd 1466–1467-ben ismét Ferrarában tartózkodott.¹⁹ Fő mű-

¹⁴ Ezekről bővebben I. BORN, K.: *The Perfect Prince According to the Latin Panegyrists.* = Am. Journ. Philol. (55.) 1934. 20–35.

¹⁵ Vö. NALDIUS: *i. m.* [1. jegyz.], 609., 352–360. sor.

¹⁶ CSAPODI Csaba: *Il problema dell’ autenticità di Naldo Naldi /Contributo alla critica delle fonti della Biblioteca Corviniana.* = Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae, (6.) 1964, 174.

¹⁷ NALDIUS: *i. m.* [1. jegyz.], 607., 256–261 sor.

¹⁸ L. uo., 634–635., 205–206. sor.

¹⁹ Bővebben I. VITI, Paolo: *Decembrio, Angelo Camillo.* In: *Dizionario Biografico degli Italiani*, 33, Roma, 1987. 483–488; DECEMBRIO, Angelo Camillo: *De politia litteraria.* Hrsg. von Norbert WITTEN. München–Leipzig, Saur, 2002. 7–10. /Beiträge zur Altertumskunde, 169./

vében, a *De politia litteraria* című enciklopédikus könyvében (1447–1464), melyet 1464-ben II. Pius pápának ajánlott, dialógus formában ábrázolta Leonello és Guarino akadémiajának kulturális életét, irodalmi beszélgetéseit, vitáit. Prologusában fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy művének nincs köze a görög polishoz, hanem a csiszoltságról, illetve a csiszoltan írásról szól: „non a poli civitate, Graeca derivatione, sed a nostris, hoc est a poliendo seu polite scribendo appellare libet.”²⁰ A „politia litteraria” – mint könyve egésze sugallja – humanista, vagyis a humanisták által előnyben részesített irodalomban szerzett csiszoltságot, műveltséget jelent. Decembrio önálló fejezetet szentelt művében a könyvtár „modus”-ának és „ordo”-jának.²¹ Az előbbi szó az állomány nagyságára, a könyvek számában való mértéktartásra, az utóbbi a könyvtár helyére, a könyvek tartalmára és küllemére, a tárolás és az őrzés módjára vonatkozik.²²

Megfogalmazásaiban Naldi nem merített Decembrio könyvtárleírásából, de számos hasonlóság fedezhető fel műve és a *De politia litteraria* között. Mind Decembrio, mind Naldi könyvtárleírásában először a könyvtár helyéről, kialakításáról, a könyvek elhelyezéséről és védelméről olvashatunk. Decembrio szerint a könyvtárnak rejtett helyen,²³ Naldi szerint az épület belsejében kell lennie.²⁴ Egyikük sem szól a helyiségek számáról, így csak egyet képzelhetünk el, jöllehet Bonfini és Oláh Miklós kettőt említ.²⁵ Mindkét szerzőnél üveglablakok védik a könyveket a portól, a budai könyvtár ablakai színesek.²⁶ Decembrio Pliniust idézi, aki a hálószoza előtt levő („ante cubiculum”) könyvtárt említ, bár nem ezt tekinti az olvasás ideális helyének.²⁷ Naldi könyvtártermének mélyén aranytakaróval borított heverő van, melyen a király kényelembe helyezkedhet.²⁸ Decembrio megkülönböztet privát és közkönyvtárt. Az előbbiben a könyveket fiókos ládákban („armulis”) vagy szekrényben őrzik, ahonnan egyenként veszik ki és teszik vissza őket olvasás

²⁰ Idézi VITI: *i. m.* [19. jegyz.], 485; a politia fogalmáról l. még DECEMBRIO: *i. m.* [19. jegyz.], 47–52.

²¹ „Qui modus ordoque servandus in curanda poliendaque bibliotheca, deinde quo pacto struenda, scilicet qui libri in ea ex Latinis et Graecis opportuni, ac primo de metricis auctoribus, inter quos de Virgilio praecipua mentio, ac Tullio officiorum atque Salustio per Leonellum.” DECEMBRIO: *i. m.* [19. jegyz.], 148., 27–30. sor.

²² BALSAMO, Luigi: *Angelo Decembrio e la cultura del principe*. In: *La corte e lo spazio*. Ferrara estense. A cura di Giuseppe PAPAGNO e Amedeo QUONDAM. Roma, Bulzoni, 1982, 660. /Centro studi „Europa delle Corti”/Biblioteca del Cinquecento 17./

²³ „... bibliothecam in secretiore domus parte habere par est.” (DECEMBRIO: *i. m.* [19. jegyz.], 150., 16–17 sor.)

²⁴ NALDIUS: *i. m.* [1. jegyz.], 611., 1–2. sor.

²⁵ BALOGH Jolán: *Die Anfänge der Renaissance in Ungarn. Matthias Corvinus und die Kunst*. Graz, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1975. 66.

²⁶ Vö. DECEMBRIO: *i. m.* [19. jegyz.], 150., 4–5 sor; NALDIUS, *i. m.* [1. jegyz.], 612., 5–6. sor.

²⁷ „... bibliothecam ... cuiusmodi apud Plinium minorem ante cubiculum deprehenditur, qua quidem lectitandos magis libros, ut ipse ait, quam legendos includeret.” (DECEMBRIO: *i. m.* [19. jegyz.], 150., 15.)

²⁸ Vö. NALDIUS: *i. m.* [1. jegyz.], 612., 8–9. sor.

céljából.²⁹ Az utóbbiban – ilyen a szerzetesi könyvtár – a könyveket polcokon sorban – „tanquam catenatos servos”³⁰ – helyezik el. Mátyás könyvtárának három falán hármas osztatú, aranylevelekkel és drágakövekkel ékes könyvszekrények állnak,³¹ ezeken arannyal átszövött bíbor függönyök védik a könyveket a por ellen. A könyvszekrények alatt ládákból őrzik azokat a kódexeket, amelyek fönt nem fértek el.³²

Mint a ránk maradt példányok is igazolják, a Corvina-könyvtárban túlnyomórészt pazar kiállítású könyveket őriztek. Az ideális könyvtár fontos követelménye volt, hogy a kódexek tudós másoló munkái és gyönyörűek legyenek. Angelo Decembrio, Leonello d’Este szájába adva a szavakat, így ír erről: „bibliothecae poliendae non omittenda, ut libri quam pulcherrimi sint, et aptissima librarii manu descripti”.³³ Mátyás könyvei mind a szépség, mind a helyes szöveg kívánalmának megfeleltek. Decembrio a könyvek kötéséről is nyilatkozik. Helyesli, ha a könyveket bíborba, selyembe, aranyba és gyöngyökbe öltöztetik, mivel úgy véli, hogy sokakat a könyvek szépsége csábít az olvasásra, ahogy a katonát is bátrabbá teszi a díszes szerzőszám.³⁴ Jól tudjuk, hogy a corvina-kódexek kötése is megfelelt a „politia litteraria” kivételesen magas igényeinek. Igaz, gyönggyel és arannyal díszített kötésűek nem maradtak fenn – ezek lehettek a legelsőek, amelyek a hajdani könyvtárból elvesztek.

A corvinák díszes kiállításával kapcsolatban olykor az a gyanú merül fel, hogy a dilettáns Mátyást a könyvek tartalma helyett inkább azok anyagi értéke érdekelt. Ezzel kapcsolatban érdemes megfontolni és a Biblioteca Corvinianára vonatkoztatni Armando Petrucci figyelmeztetését, amely szerint Nápolyban az Aragóniaiak udvari könyvtárát nem elszigetelten, egymagában, hanem az itáliai más hasonló könyvtárakkal összehasonlítva szabad csak vizsgálni.³⁵ Petrucci rámutat, hogy a 15. század 40-es és 70-es éve között az itáliai privát, fejedelmi könyvtárak (pl. a milánói Sforza-, a cesenai és a rimini Malatesta-, valamint az urbinói Montefeltre-könyvtár) és a római pápai könyvtár, amelyeket „állami könyvtáraknak” („biblioteche di Stato”) nevez, a humanizmus szellemében formálódtak át, és pontokba foglalja e könyvtárak közös jellemzőit. A közös ismérvek³⁶ általában Mátyás könyvtárát

²⁹ Vö. DECEMBRIO: *i. m.* [19. jegyz.], 149., 33–35. sor.

³⁰ Uo., 150., 2. sor.

³¹ „Arte laboratum, fului splendentibus auri / Bractea, quod pinxit foliis, tenuisque refulsit / Auratis: haec facta quidem pretiosa, metallis” (NALDIUS: *i. m.* [1. jegyz.], 612., 17–20. sor).

³² L. uo., 599., 612. sor.

³³ DECEMBRIO: *i. m.* [19. jegyz.], 151., 12–13. sor.

³⁴ „Sunt enim qui libros purpura, serico, margaritis, auroque vestiant. Nam librorum pulchritudo ad legendum plerosque magis invitatur, uti decora militem armamenta animosiores efficiunt”. (Uo., 151., 25–27. sor.)

³⁵ „In realtà la biblioteca palatina dei re aragonesi di Napoli non può e non deve essere studiata a sé, in totale isolamento rispetto alle altre consimili e analoghe istituzioni librerie che caratterizzavano nel medesimo periodo la realtà culturali delle altre città e regioni italiane e degli altri stati mediterranei.” (PETRUCCI, Armando: *Biblioteca, libri, scritture nella Napoli aragonese*. In: *Le biblioteche nel mondo antico e medievale*. A cura di Guglielmo CAVALLO. Roma–Bari, Laterza, 1988. 190.)

³⁶ L. uo., 191–192.

is jellemzik. Közéjük tartozik „az új, a humanista luxusra jellemző kéziratok túlsúlya, amelyeket gazdag díszítések és kötések ékesítenek”.³⁷ Mátyás ízlése tehát nem különbözik a kultúra élén álló itáliai fejedelmekétől. A Corvina-könyvtár tudományos szempontból is megfelelt a „politia litteraria” követelményeinek. Plinius-kódexéről (Cod. Vat. Lat. 1951) pl. megállapították, hogy „korának legjobb szövegváltozatát tartalmazza”, és ez bizonyítja Mátyás könyvtárának filológiai értékét.³⁸

A továbbiakban Decembrio és Naldi az egyes szerzők felsorolásával és rövid méltatásával bemutatja a könyvtár állományát. Decembrio a római szerzőkkel kezdi a katalógusát, ezután következnek a görögök, Naldi ezeket fordított sorrendben tárgyalja. A harmadik csoportot Decembriónál is ókori keresztény szerzők, az egyházatyák és Lactantius alkotják. Az egyes szerzők sorrendjében és értékelésében a két leírás sok hasonlóságot mutat. Mind a görög, mind a római szerzők bemutatása a költőkkel kezdődik, majd a prózairók következnek. Elmondható, hogy a szerzők személye és művei kiválasztásához, valamint bemutatásuk sorrendjéhez Naldi humanista előde katalógusát vette alapul, amelyből egyes szerzőket elhagyott, illetve másokkal cserélt fel. A görögök élén pl. Decembriónál az első helyért Homérosz és Muszaiosz verseng. Az utóbbit Naldi a harmadik helyre tette, mivel ő Hermész Trismegistossal indította katalógusát. Ezután mindkét szerzőnél a többi nagy költő, a tragédiaírók és a filozófusok következnek, kisebb-nagyobb sorrendi változtatásokkal. Apollóniosz, Aiszóposz, Diogenész Laertiosz csak Decembriónál, más szerzők (Orpheusz, Nikandrosz, Szapphó, Theophrasztosz, Démoszthenész, Aiszkhinész, Iszokratész, Héródianosz, Diodórosz Siculus)³⁹ csak Naldinál szerepelnek. Ez utóbbiak művei, Szapphó, Nikandrosz, valamint a már Decembriótól is említett Alkaiosz kivételével a fennmaradt Corvin-kódexek között ma is fellelhetők.⁴⁰

A görögökéinél jobban hasonlítanak egymásra a római szerzők katalógusai, amelyeknek az elején sorrendben a következő megfeleléseket találjuk: Vergilius–Vergilius, Terentius–Ovidius, Ovidius–Terentius, Horatius–Plautus, Iuvenalis–Iuvenalis, Plautus–Horatius, Statius–Statius. A továbbiakban Decembrio Tibullust, Catullust, Martialist, Claudianust, Propertius helyezi el ideális könyvtárában, ezeket – Martialis és Claudianus kivételével – Naldi is feltünteti, hozzájuk adva még Lucanust, Silius Italicust, Valerius Flaccust, Lucretius, Calpurnius, akik viszont

³⁷ Vö. uo., 191.

³⁸ GESZTELYI Tamás: *A Korvin-könyvtár Plinius-kódexe, avagy hogyan készült egy humanista szövegkiadás.* = Könyv és könyvtár (22–23.) 2000–2001. 24. – A kódex miniátoráról I. BUSSI, Angela Dillon: *La miniatura per Mattia Corvino: certezze e problematiche con particolare attenzione a quella fiorentina, a Bartolomeo di Domenico di Guido, a Mariano del Buono.* In: *Nel segno del corvo. Libri e miniature della biblioteca di Mattia Corvino re d'Ungheria (1443–1490).* Ed. Paola DI PETRO LOMBARDI, Milena RICCI. Modena, IL Bulino, 2002. 106–107.

³⁹ Decembriónál viszont Diodórosz Peripateticus szerepel.

⁴⁰ L. CSAPODI: *i. m.* [1. jegyz.], 37., no. 5; 55., no. 96; 45., no. 44; 61., no. 135 (a fennmaradt példányban a mű fordítója Bonfini); 70., no. 180.

Decembriónál hiányoznak. A latin prózaírók élén mindkét szerzőnkél Cicero áll, majd a történetírók következnek, elsőként Livius. Csaknem ugyanazok szerepelnek mindkét katalógusban, de Decembrio itt hárommal (Florus és Cornelius Nepos, valamint a latinra fordított Plutarkhosz) többet sorol fel, Naldi viszont tőle eltérően a XII táblás törvényeket is megemlíti Mátyás könyvtárából. A harmadik csoportban mindkét szerző a Biblia mellett a legismertebb ókori keresztény szerzőkről ír. Naldi átveszi a Decembriótól felsorolt auktorokat (Hieronymus, Augustinus, Ambrosius, Chrysostomus, Lactantius), és két egyházatyával (Gregorius, Basilius) egészíti ki jegyzéküket.

Ha ezek után még kétségeink volnának, hogy Naldi valóban Decembrio könyvtárkatalógusának sorrendjét követte, egy érdekes tény segíthet eloszlatni gyanakvásunkat. A legismertebb antik szerzőket tartalmazó katalógusban Naldi feltűnő módon nem említi Pliniust és a *Historia Naturalist*. Decembrio a római prózaírók közül külön fejezetben tárgyalta az erkölcsfilozófusokat, és híres művével együtt ott említette Pliniust.⁴¹ Naldi ezt a részt ebben a formában nem követte, csupán szemelgetett belőle. Három szerzőt vett ki innen (Varro, Macrobius, Seneca), és a prózaírók közé, az élen levő Cicero után helyezte el őket. A többieket mellőzte, köztük Pliniust is, ami véletlenül történhetett. Plinius természetesen nem hiányzott Mátyás könyvtárából; példa erre a fentebb említett vatikáni kódex.

Naldi katalógusából hiányoznak a nemzeti nyelvű könyvek, amelyeket Decembrio külön alfejezetben tárgyalt. Mint írta, ezek legfeljebb öregasszonyoknak és gyermekeknek lehetnének olvasmányai a téli éjszakákon,⁴² de az ő könyvtárában nem kaphatnak helyt, még Dante, Petrarca, Boccaccio művei sem. De távol tartandók Decembrio könyvtárától Petrarca és Boccaccio latin nyelvű könyvei is (Dante latin műveit nem említi), mint írja, ezeket máshol kell elhelyezni.⁴³ Mint láttuk, pontos szövegük, pazar kiállításuk is megkülönböztette a humanista könyvtár kódexeit másfajta kötetektől. Azok a tartalmi és külső ismérvek, amelyek a korvinákat is jellemezték, újabb érv lehet Csapodi Csaba bizonyítékaihoz arról, hogy a budai királyi palotában 1686-ban talált gyűjtemény, amely középkori, túlnyomórészt vallásos könyveket, kevésbé szép kiállítású kódexeket stb. tartalmaz, nem a Corvina-könyvtárban, hanem máshol volt elhelyezve.⁴⁴

A két leírás alapján megfogalmazhatjuk, mi jellemzi a humanista könyvtárt. Az ideális humanista könyvtár csak ókori műveket őrzött. Felölelte a pogány görög–latin ókor irodalmi és tudományos alkotásait, de azonos rangú hely illette meg benne az ókori görög–latin keresztény szerzőket, a patrisztika nagyjait is, és nem hiányozhatott belőle a Biblia. Kimaradt belőle viszont a teljes középkor – minden anonim és neves szerzőjével, minden vallásos, teológiai és világi témájú könyv-

⁴¹ L. DECEMBRIO: *i. m.* [19. jegyz.], 164–166.

⁴² „...eos libros ... quos apud uxores et liberos nostros nonnunquam hybernis noctibus exponamus.” (Uo., 163., 14–15. sor.)

⁴³ Vö. uo., 164., 6–9. sor.

⁴⁴ CSAPODI Csaba: *A budai királyi palotában 1686-ban talált kódexek és nyomtatott könyvek.* Bp., MTA, 1984. 5–9, 43–57, 81–82.

vével együtt. Olyannyira, hogy Naldinál a saját művével egyetlen kortárs humanista szerző sem szerepel benne. Neves humanisták, mint pl. Ambrogio Traversari, Angelo Poliziano vagy Marsilio Ficino csak görög művek fordítóiként jelennek meg. Más kérdés, hogy Firenze nagyjai ezt a szempontot később nem vették figyelembe, saját műveiket is lemásoltatták, fejedelemhez méltó díszbe öltöztették, és elküldték, hogy a Corvinában kapjanak helyet.

A két humanista könyvtárleírás hasonlósága újra felveti a Naldi-mű hitelességének kérdését. Naldi tudomásunk szerint nem járt Magyarországon, ennek ellenére művét a kutatók sokáig kétségtelen hitelességű forrásként használták. Csapodi Csaba, akinek a corvina-kutatás a legtöbbet köszönhet, a hitelesség kérdését önálló cikkben vizsgálta, s arra a következtetésre jutott, hogy a túlzó dicséretek leszámítva, Naldi adatai megbízhatóak.⁴⁵ Véleménye azon a feltételezésen alapult, hogy Ugoletto, aki a mű megírására biztatta firenzei barátját, részletes tájékoztatást is nyújtott neki a könyvtár épületéről és állományáról. Karsay Orsolya ezt megkérdőjelezte,⁴⁶ és Mikó Árpád is kétségbe vonta a Naldi-mű hitelességét. Úgy vélte, hogy Naldi panegyricusával „nem hexameterekbe szedett könyvtárkatalógus hagyományozódott ránk, hanem az ideális könyvtár retorizált listája”.⁴⁷ Azzal érvelt, hogy Sappho költeményeinek önálló gyűjteménye nem maradt fenn az utókor számára, a 12. században látták őket együtt utoljára, és a ma ismert versek töredékeit később gyűjtötték össze más szerzők idézeteiből és papiruszleletekből. Budán őrzött műve tehát éppúgy rétorikai fikció, mint az, hogy a könyvtár Alkaiost is birtokolta.⁴⁸

Naldi művét egyáltalán nem tekinthetjük könyvtárkatalógusnak, márcsak azért sem, mert Mátyás halálakor még korántsem volt együtt a könyvtár állománya, de úgy vélem, nem nevezhető az ideális könyvtár retorizált listájának sem. Annak ellenére, hogy nem járt Magyarországon, Naldi a könyvtárt illetően meglehetősen tájékozottnak látszik. Úgy tűnik, hogy azok a fent idézett könyvek, amelyeket csak ő említ, valóban fellelhetők voltak Mátyás könyvtárában. Hermész Triszmegisztoz, mint láttuk, Decembrio katalógusában nem szerepelt, mivel a *De politica litteraria* keletkezése tájt alig volt ismert. A *Corpus Hermeticumot* Marsilio Ficino 1463-ban fordította le⁴⁹, s feltehetően később Mátyás könyvtárába is jutott belőle, mivel abban Ficino legtöbb – akár az összes – műve benne lehetett. Így tartalmazhatta a könyvtár Orpheuszt is, vagyis az *Orphei hymnit*, Ficino fiatalkori fordítását.⁵⁰ E két művet ismerte Ioannes Pannonius is, Ficino *Theologia Platonica*jának magyar

⁴⁵ CSAPODI: *i. h.* [16. jegyz.], 173.

⁴⁶ KARSAY: *i. h.* [12. jegyz.], 319.

⁴⁷ MIKÓ ÁRPÁD: *Uralkodók és corvinák.*, *i. h.* [4. jegyz.], 139.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ KRISTELLER, Paul Oskar: *Supplementum ficinianum*. Vol. 1. Florentiae Olschki, 1937. rist. 1973. CXXIX.

⁵⁰ Uo., CXLIV–CXLV.

bírálója, aki a kritizált művet Budán látta.⁵¹ Hihető az is, hogy a királyi könyvtár Héródiános művét is őrizte, mint Naldi írja, Angelo Poliziano fordításában.⁵² Poliziano szintén felajánlotta szolgálatait Mátyásnak, görögből kívánt fordítani,⁵³ és elküldte a saját műveit Budára, de mások alkotásaival is gyarapította a királyi könyvtárt. Ismert az a jegyzék, amely arról tudósít, hogy 1489-ben tizenkilenc könyvet küldött Mátyásnak.⁵⁴ Naldi művében – a Decembrióéval ellentétben – Calpurnius is szerepel. Értesülését magától Ugoletótól kellett szerezze, Calpurnius *Bucolicáját* ugyanis Germániában Ugoletó találta meg, és később – Nemesios művével együtt – lefordította és nyomtatásban is megjelentette.⁵⁵ Volt Mátyásnak Silius Italicus-kódexe is,⁵⁶ a mellett a nyomtatott példány mellett, melyet 1471-ben kiadója, Pomponio Leto küldött el Budára.⁵⁷ Ami a Naldi leírta könyvek többségét illeti, ismeretük a humanista műveltség nélkülözhetetlen feltétele volt, így Mátyás könyvtárából sem hiányozhattak. A könyvtár sok olyan művet is őrzött, mely a legkiválóbb tudósoknak is kivételes ingyencséget jelentett. Olyan szerzőkről is tudunk, akiknek a műve – az egyetlen corvina-példányával együtt – elveszett. Szavahihető, tudós humanisták (Cuspinianus, Brassicanus) látták hajdan a Corvina-könyvtárban ezeket a ma már nem létező műveket.⁵⁸ De tudunk olyan könyvet – jóllehet ezt Naldi nem említi – , Héliodórosz regényét, amely egyedül egy corvinában őrződött meg.⁵⁹ Konsztantinosz Porphürogenetosz *De cerimonia* ugyancsak egy corvinában maradt fenn.⁶⁰ Ezeket figyelembe véve, nem kell okvetlenül megkérdőjeleznünk Naldi állításait, akkor sem, ha a tőle említett szerzőknek egyáltalán nem maradt fenn könyve. Nem lehetetlen például, hogy a XII táblás törvényekből a Corvina-könyvtárban létezett valamilyen összeállítás, jóllehet ilyet a 15. szá-

⁵¹ Vö. Ficinónak szóló levelével, újraközölve: PAJORIN Klára: *Ioannes Pannonius e la sua lettera a Marsilio Ficino*. = *Verbum*. *Analecta neolatina* (1.) 1999. 68.

⁵² Példánya Bonfini fordításában maradt fenn. L. 40. jegyz.

⁵³ Mátyáshoz szóló episztoláját l. *Analecta nova ad historiam renescentium in Hungaria litteraria spectantia*. Ed. Eugenius ÁBEL, Stephanus HEGEDŰS. Bp., 1903. 423–426.

⁵⁴ TELEKI József: *A Hunyadiak kora Magyarországon*. 12. köt., Pest, Emich Gusztáv, 1857. 479; PÓCS Dániel: *Holy Spirit in the Library. The frontispiece of the Didymus Corvina and Neoplatonic Theology at the Court of King Matthias Corvinus*. = *Acta Historiae Artium* (41.) 1999/2000. 69. és 180. lapon, 18. jegyz.

⁵⁵ CSAPODI Csaba: *The Corvinian Library. History and Stock*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1973. 172., no. 148.

⁵⁶ L. CSAPODI: *i. m.* [1. jegyz.], 39., no. 12.

⁵⁷ TELEKI József: *i. m.* [54. jegyz.], 11. köt., 454–455.

⁵⁸ Brassicanus a teljes Hüperidész, Cuspinianus pedig Cresconius Corippus *Iohannisának* nyolc könyvét látta, melyek közül ma már csak kettő ismert. (CSAPODI: *i. m.* [1. jegyz.], 23.)

⁵⁹ KARSAY: *i. h.* [12. jegyz.], 320.

⁶⁰ MIKÓ, Árpád: *La nascita della biblioteca di Mattia Corvino e il suo ruolo nella rappresentazione del sovrano*. In: *Nel segno del corvo*, *i. h.* [38. jegyz.], 25.

zadból nem ismerünk.⁶¹ Nem kételkedhetünk abban sem, amit Naldi a könyvtár berendezéséről és környezetéről ír. A könyvtár közelében levő kertek, kutak más forrásból is ismertek. Az említett paroszi márvány kút, amelyet Itáliából hoztak („vectus ab Hetruscis oris”),⁶² az lehetett, melyet Firenzében Verocchio készített Mátyás számára, és amely Polizianót egy Mátyásnak szóló epigramma írására ihlette.⁶³ Elképzelhető tehát, hogy Naldi általában valós tényeket írt le, amelyeket Ugoletto elbeszéléséből és más információiból szerzett. Igazán tudhatta, milyen kódexek készültek a budai könyvtár számára, Mátyás megbízásából – mint tudjuk – Firenzében ő (is) emendálta őket.

Mátyás könyvtárát Naldi „sacellum sapientiae”-nak nevezi,⁶⁴ és elmondja róla, hogy közvetlenül a palota kápolnája mellett helyezkedik el, így a könyvtárban tartózkodva a király a templomi kórus énekében is gyönyörködhetett.⁶⁵ Decembrio ezt nem említi, de ókori forrásokból tudható, hogy a könyvtárak többnyire templomok mellé épültek, és nem lehetetlen, hogy a Corvin-könyvtár alapítása ennek ismeretében történt. A budai építkezéseket ókori és kortárs építészeti ismeretekre irányuló kutatások előzték meg. Bonfini Filarete építészeti munkáját fordította le Budán Mátyásnak,⁶⁶ Leon Battista Alberti *De re aedificatoria* című könyvéből pedig két corvina-példány maradt fenn.⁶⁷

Feltehető, hogy a *De politia litteraria* egyike volt azoknak a műveknek, amelyeket már a könyvtár alapításánál és gyarapításánál is figyelembe vettek. Könyvtárleírása elején Angelo Decembrio azt ajánlja, hogy ha tulajdonosának kedve tartja, a könyvtárban horoszkóp, éggömb és cithara is legyen.⁶⁸ A budai könyvtárt – mint tudjuk – Mátyás-horoszkópok díszítették, s lehet, hogy ennek ötletét Decembriótól vették. Naldi ezeket nem említi, de a 16. század második felében több Budán járt külföldi tudósított róluk. A könyvtár egyik termének boltozatán a király születési horoszkópja volt látható, a másik terem mennyezetére pedig – mint erről egy epigramma tanúskodott – eredetileg azt a bolygóállást festették fel, amely mellett Mátyás elnyerte a cseh királyságot. Erre az utóbbira Mátyás halála után utóda, I. Ulászló király ráfestette a saját horoszkópját, azzal a bolygóállással, amely mellett ő maga Magyarország trónját foglalta el.⁶⁹

⁶¹ A törvények rekonstrukciójára vonatkozó kísérletek csak a 16. században kezdődtek (*Der kleine Pauly*. Hrsg. Konrat ZIEGLER, Walther SONTHEIMER, Hans GÄRTNER. 5. Bd., München, Drückenmüller, 1975. 483). – Köszönöm MAYER Gyulának, hogy felhívta a figyelmemet erre.

⁶² NALDIUS: *i. m.* [1. jegyz.], 637., 344. sor.

⁶³ BALOGH Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában*. 1. köt. *Adattár*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1966. 508.

⁶⁴ Uo.; NALDIUS: *i. m.* [1. jegyz.], 599.

⁶⁵ Vö. uo., 612., 13–14. sor.

⁶⁶ L. CSAPODI: *i. m.* [1. jegyz.], 62., no. 138.

⁶⁷ Uo., 52., no. 79.; 57., no. 106.

⁶⁸ „Intra bibliothecam insuper horoscopium aut sphaeram cosmicam ... habere non dedecet” (DECEMBRIUS: *i. m.* [19. jegyz.], 150., 20. sor).

⁶⁹ BALOGH Jolán: *i. m.* [25. jegyz.], 66–67.

Nem kizárt, hogy Decembrio műve, illetve a benne található gondolatok Magyarországon korán ismertté váltak. A dialógus Leonello d'Este ferrarai környezetében játszódik, Guarino da Verona, Janus Pannonius és más magyar humanisták nevelője szerepel benne. Egy másik résztvevője, Tito Vespasiano Strozzi 1450-ben váltott Janus Pannoniusszal verses leveleket.⁷⁰ Decembrio 1447–1449 közt tartózkodott Ferrarában, majd 1450-ben Leonello d'Este temetésén is megjelent a városban.⁷¹ Janus Pannonius, aki maga is megfordult Leonello udvarában, ismerhette Decembrio művét vagy a könyvtárról szóló elveit, s ezek népszerűsítésében is része lehetett. Ismeretes, hogy Mátyás király előtt ő és nagybátyja, Vitéz János rendelkezett humanista könyvgyűjteménnyel, és állandó vevői voltak a firenzei Vespasiano Bisticcinek, aki mindkettőjük életét megörökítette *Vite* című művében.⁷²

A budai könyvtár létrehozatalában Janus Pannonius egykori barátja, a már említett Bartolomeo Fonzio is részt vett. Erről tanúskodik további két levele, melyeket Firenzéből 1489. október 1-jén küldött. A levelekből kiderül, hogy Fonzio Budáról érkezett vissza, ahová bizonyára az év januárja után indult el.⁷³ Az egyik levél Mátyás királynak, a másik Ioannes Morenusnak, azaz Móré János királyi tárnoknak⁷⁴ szól. A levélíró üdvözlötte benne Balasthust („praefectum curiae”)⁷⁵ és Morepetrust,⁷⁶ valamint magyar ismerőseit.⁷⁷ Leírja, hogy egy maga által összeállított „könyvet” küld Mórénak, amelyben megtalálható, hogyan kell a könyvtárat berendezni: „rex, ut ... in hac bibliotheca alios principes antecellat, misi ad te cum his litteris librum cum veterum tum novorum auctorum omnium et gentilium et Christianorum in omni genere doctrinarum a me non sine multo labore et diligentia collectorum, ut videre possitis, ea quo sit ordine vobis instituenda.”⁷⁸ Arra kéri Mórét, küldje el neki azoknak a kódexeknek a jegyzékét, amelyeket Bécsben másolnak, nehogy Firenzében is lemásolják őket.⁷⁹ A Mórénak küldött iratról (itt „index”-nek nevezi) Mátyást is tudósítja.⁸⁰ A Budán járt Fonzio megoszthatta budai tapasztalatait Naldival, hiszen egy városban éltek, mindketten Ugoletto ismerősei voltak, és ugyanahhoz a humanista körhöz tartoztak.

⁷⁰ PAJORIN Klára: Janus Pannonius. Nomen atque omen. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Bp., 1994. 41.

⁷¹ DECEMBRIO: *i. m.* [19. jegyz.], 7.

⁷² VESPASIANO da Bisticci: *Le vite*. Ed. Aulo GRECO. Vol. I. Firenze, Istituto Nazionale di Studi sul Rinascimento, 1970. 319–342.

⁷³ Vö. a 8. jegyzetben említett levelével.

⁷⁴ KUBINYI András: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1999. 245., 51. jegyz.

⁷⁵ Valószínűleg Balázs, vagyis Ráscai Balázs udvarbíró, egyszersmind vármagy és tisztartó Mátyás udvarában (1484–1490). Vö. CSÁNKI Dezső: *I. Mátyás udvara*. = Századok 1883. 534.

⁷⁶ Móré Péter. Más forrásból nem ismerem.

⁷⁷ Vö. FONTIUS: *i. m.* [8. jegyz.], 37., 12. sor.

⁷⁸ Uo., 37., 3. sor.

⁷⁹ Uo., 37., 4. sor.

⁸⁰ Uo., 36.

A felfokozott firenzei érdeklődés és gyarapítómunka arra utal, hogy Budán kivételes könyvtár alapítása történt. Természetesen korábban is volt Budán udvari könyvtár, de ez olyan volt, mint bármely európai uralkodóé, fejedemé. Az olasz humanisták lelkesültsége annak szólt, hogy az 1480-as évek második felében – úgy látszik – Mátyás humanista könyvtárat létesített székhelyén. A humanista könyvgyűjtemény nem azonos a humanista könyvtárral. Budán a mintaszerű humanista könyvtár épületét állították fel és rendezték be, amelyben a teljesség igényével kizárólag olyan könyveket helyeztek el, amelyek megfeleltek a humanista könyvgyűjteményre vonatkozó követelményeknek. Pietro Ransano 1488-ban írta Mátyásnak, hogy hallotta, hogy a király hatalmas és minden tekintetben gyönyörű könyvtárat akar létesíteni, több ezer kódex elhelyezésére, és már el is kezdte e munkát.⁸¹ A könyvtár gyarapításában – a budai mesterek mellett – főképp firenzei másolók, illuminátorok, miniátorok stb. vettek részt. Az olasz humanisták elismerése és támogatása nem csupán Mátyás pazar bőkezűségének szólt, hanem inkább annak, hogy az egész ókori műveltséget felölelő könyvtár, amilyennek a budai készült lenni, Itáliában is párját ritkította. Fonzio említett levelében Mátyás könyvtárat csak ókori híres könyvtárakkal és V. Miklós pápa könyvtárával tudta összemérni.⁸² Lorenzo de' Medici akkor még nem rendelkezett hasonló könyvtárral. Fonzio arról tudósította Mátyást, hogy a könyvtára gyarapítását célzó tevékenysége annyira fellelkesített egyeseket, hogy Firenzében Lorenzo de' Medici is görög–latin könyvtárt létesít: „*Studiosi quidem et boni viri et artium rectissimarum percupidi bibliothecae istius fama ad tuum nomen celebrandum una mecum scriptis perpetuis convertuntur. Quae adeo quosdam excitavit insignes viros, ut apud nos etiam Laurentius Medices nobilem Graecam ac Latinam pareret bibliothecam.*”⁸³ Hozzáteszi, hogy Mátyás könyvtára mindenkiét felül fogja múlni.⁸⁴ A nagy művet, sajnos, Mátyásnak nem sikerült befejeznie, s halála után az általa megrendelt, Firenzében készülő vagy befejezett kódexek egy része Lorenzo de' Medici könyvtárába, a Biblioteca Medicea Laurenzianába került. Ezek közül jó néhánynak az azonosítását Angela Dillon Bussinak, a Laurenziana-könyvtár munkatársának köszönhetjük.⁸⁵

⁸¹ „*Audivi praeterea superioribus diebus, dum Viennam versus iter ad te facerem, constitui nunc a te bibliothecam ingentem et omni ex parte eximie mirificeque ornatam, in quam aiunt multa milia codicum non vilis neque contemnendi precii, id est, qui sint perpulchris exarati litteris intusque et extra, te et velle et iam coepisse congerere.*” (RANSANUS, Petrus: *Epithoma rerum Ungararum*. Ed.: Péter KULCSÁR. Bp., 1977. 50–51.)

⁸² Vö. „*ad omnem posteritatem aeterniorem laudem consequeris, quam aut Athenis Pisistratus, aut Alexandriae Ptolemaeus, aut Eumenes Pergami, aut olim Romae Caesar, nuper vero Nicolaus quintus pontifex bibliothecis insignibus publicandis.*” (FONTIUS: *i. m.* [8. jegyz.], 35.)

⁸³ Uo., 36., 3–4. sor.

⁸⁴ Uo., 36., 5. sor.

⁸⁵ DILLON BUSSI, Angela: *Ancora sulla Biblioteca Corviniana e Firenze*, In: *Primo incontro italo-ungherese di bibliotecari, ... Problematiche e prospettive della ricerca ...* Red. Mariarosaria SCIGLITANO. Bp., Istituto Italiano di Cultura, 2001. 48–79; Uő.: *Ancora sulla Biblioteca Corviniana e Firenze*. In: *Uralkodók és corvinák, i. h.* [4. jegyz.], 63–70.

Számos dokumentum igazolja, hogy Itália, elsősorban Firenze orozslánrészt vállalt a budai könyvtár létrehozásában. Ez nemcsak a busás anyagi haszon miatt történt, vagy azért, mert a humanisták – literátorok lévén – a könyveket becsülték a legtöbbre. Decembrio és Naldi művének tanulmányozása, valamint a kortársak nyilatkozatai alapján úgy vélhetjük, hogy Budán alapítottak először par excellence humanista könyvtárt, és elsősorban ennek a ténynek volt köszönhető, hogy az itáliai humanisták – élükön Naldo Naldival – tevékenységükkel odaadóan támogatták és dicsérték létrejöttét.

KLÁRA PAJORIN

La bibliothèque humaniste idéale

*L'idéal de bibliothèque d'Angelo Camillo Decembrio
et la bibliothèque du roi Matthias*

Le chapitre s'agissant des bibliothèques de l'ouvrage d'Angelo Camillo Decembrio intitulé *De politia litteraria*, dans lequel l'auteur résume les nouveaux besoins et exigences envers la bibliothèque, conformément aux points de vues des humanistes, vraisemblablement a servi de guide au panégyrique de Naldo Naldi, *De laudibus augustae bibliothecae*. Vraisemblablement les principes de Decembrio étaient également connues dans la cour royale de Matthias Corvin, et ont été respectés lors de l'installation de la bibliothèque de Buda. L'enrichissement fiévreux de la collection s'est déroulé entre 1488 et 1490, et cette activité – par la commission du roi, transmise par Taddeo Ugoletto, son bibliothécaire – a été organisée par Marsilio Ficino et les membres de son cercle néoplatonique. Dans les acquisitions un rôle très important a été joué par Angelo Poliziano et Bartolomeo Fonzio. Ce dernier avait rédigé un volume pour le roi et pour ses amis hongrois, dans lequel il a fait énumérer les codex de première importance à recopier. La bibliothèque de Buda du roi Matthias, selon toute vraisemblance, était conforme aux exigences formulées par les savants humanistes, et de même, selon l'avis de Bartholomeo Fonzio, elle avait servi de modèle aux Italiens et avant tout à Lorenzo de Medici à la fondation de sa bibliothèque.

FEHÉR KATALIN

Egy reformkori katolikus hetilap, a *Religio és Nevelés* (1841–1849)

A 19. század negyvenes éveiben, a reformkor derekán, a katolikus egyház felismerte, hogy a politikai szerepvállalása elengedhetetlenül szükséges. Ez az igény az 1843–44. évi országgyűlés alatt vált kiemelkedő fontosságúvá és halaszthatatlanná. A diéta alatt az egyház képviselői szembesültek a reformellenzék egyházpolitikai elképzeléseivel, a megvalósítás iránti elszántságukkal, hiszen az országgyűlés tárgyalásait a papsággal szemben megfogalmazódó nyílt kritikák, és országgyűlési részvételük megszüntetésére vonatkozó felvetések kísérték.

A Pozsonyban tanácskozó kanonokok illetve egy-két püspök arra a felismerésre jutott, hogy az egyháznak a reformfolyamattal szembeni merev ellenállás helyett új álláspontra kell helyezkednie. Úgy vélték, a katolikus egyház társadalmi-politikai érdekeinek érvényesítéséhez a hagyományos magatartás már nem elegendő. Nyilvános politikai megszólalásra van szükség a liberalizmus előretörésének ellensúlyozásához. Mind az alsó, mind a felsőpapságot igyekeztek mozgósítani, abból a célból, hogy a politikai élet iránt ne közönnyel, hanem az abba való bekapcsolódás igényével viseltessenek. Legalább ennyire fontosnak tartották, hogy a konzervatív főrendeket illetve nemességet, továbbá az udvari szervek magas rangú hivatalnok-apparátusát az egyház céljai iránt megnyerjék.

Az egyház „hagyományos”-nak nevezhető célkitűzései – például az iskolai nevelés katolikus jellegének megtartása és fokozása, hitbuzgalmi tevékenység növelése stb. – mellett szorgalmazták, hogy az egyháziak ne csak szorosan vett valláspolitikai kérdésekben, hanem valamennyi társadalmi, politikai, gazdasági problémát illetően fogalmazzák meg, és a nyilvánosság előtt is képviseljék álláspontjukat.

A politikai nyilvánosság igen fontos, és épp a reformkorban először óriási szerepet játszó eszköz, a sajtó jelentőségét a katolikusok szintén felismerték.¹ Gyakran és hangsúlyozottan hívták fel a figyelmet arra, hogy az egyháziaknak és az általuk képviselt politikai programnak folyamatosan jelen kell lenni a konzervatív sajtóban.

¹ SÖRÖS Pongrác: *A katolikus klérus törekvései az 1843–44. országgyűlés egyházi ügyeinek tárgyalása alatt.* = *Katolikus Szemle* 1901. 865–890.; DEZSÉNYI Béla: *Nemzeti Újság.* = *Regnum* 1940–41. 313–356.

E cél érdekében alakult a *Religio és Nevelés*² című lap, és melléklapja az *Egyházi Tudósítások*, mely igen jelentős szerepet játszott az 1840-es évek küzdelmeiben, a katolikus egyház álláspontját képviselve és népszerűsítve vallási és nevelési ügyekben.

A lap 1841. január 1-jén indult meg Pesten. 1843. június 30-ig Szaniszló Ferenc,³ 1843. július 1-től Somogyi Károly,⁴ 1848. július 1-től Danielik János⁵ szerkesztette.

1840. október 1-jén kelt előfizetési felhívásban, a leendő szerkesztő kifejtette: a megindítandó lap célja a vallási és a nevelési ismeretek terjesztése, mert ez a kettő „a polgári jólétnek legbiztosabb és legerősebb támasza”, és elmélyítésük által kíván a lap „a haza polgárainak mind ezen, mind másvilági boldogságuk munkálásában és elnyerésében segítségül lenni”. Ugyancsak a kor szokása sze-

² A lapról megjelent egyetlen rövid összefoglalás: MÉSZÁROS István: *Első pedagógiai hetilapunk, a Religio és Nevelés* = Vigília 1982. 6. sz. 444–447.

³ Szaniszló Ferenc 1792. augusztus 2-án született Szombathelyen. Iskoláit szülővárosában végezte, majd Pesten és Bécsben folytatott teológiai tanulmányokat 1809 és 1815 között. Miután teológiai doktori oklevélét megszerezte, 1815 decemberében pappá szentelték. Egy évig a szombathelyi papnevelő-intézet felügyelőjeként, majd 1816-tól a bécsi felsőbb papképző intézet tanára lett. 1819-től mint szombathelyi papnevelő intézeti tanár, egyházjogot és történelmet tanított. 1830-ban kinevezték a pesti egyetem hittanárává. 1839-ben a pesti központi papnevelő intézet kormányzója lett. 1841 januárjától 1843 júliusáig szerkesztette a *Religio és Nevelést*. 1844-ben helytartótanácsához kapott kinevezést, mint az egyházi ügyek előadója. 1848-ban a budai, majd az enzersdorfi ferencrendiek kolostorába vonult. 1850. szept. 5. nagyváradai püspökké nevezték ki. 1868-ban lemondott hivataláról. A bécsi kapucinusok kolostorában halt meg 1869. december 13-án.

⁴ Somogyi Károly Somogyi (Csizmazia) Károly, 1811. április 1-jén született Tiszaföldváron. Tanulmányait a pesti piarista gimnáziumban, Nagyszombatban és Pesten végezte. 1834-ben szentelték pappá. Több helyen működött káplánként, majd nevelőként. 1841-től Pesten Szaniszló Ferenc mellett segédszerkesztői feladatokat látott el, majd 1843–48-ig ő volt a *Religio és Nevelés* szerkesztője. 1849. január 2-án megindította a *Katholikus Iskolai Lapot*. Ebben több hazafias cikk jelent meg, ezért a szabadságharc bukása után bűjdosásra kényszerült. 1850-ben hercegprimási könyvtárnok lett Esztergomban. 1851-től a „Jó- és olcsó Könyvkiadó Társulat” (Szent István-Társulat) igazgatója volt. 1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. 1863–1868-ig ismét a Szent István Társulat alelnökeként tevékenykedett. 1865-ben esztergomi kanonokká nevezték ki. 1880-ban Szeged városának ajándékozta mintegy 40 000 kötetből álló nagyrértékű könyvtárát. 1888. március 20-án halt meg Esztergomban.

⁵ Danielik János 1817. május 20-án született Murányban. Tanulmányait Rozsnyón, a premontreiek gimnáziumában majd a pesti központi szemináriumban végezte, ahol 1836-ban bölcséleti doktorátust szerzett. 1840-ben Kassán szentelték pappá. 1842-től Rozsnyón tanított. 1848 márciusában Somogyi Károly meghívására Pestre került, a *Religio és Nevelés* szerkesztőségébe. Júliusban átvette a szerkesztést, 1849-ben tulajdonosa lett a lapnak, melyet 1850-től *Religio* címmel folytatott az uralkodóházhoz hű szellemben. Geringer császári biztos a hazai iskolák átszervezésével foglalkozó bizottság munkálataiba is bevonta. Hatalmas könyvtára a legtekintélyesebb magánkönyvtárak egyike volt a korszakban. 1853 nyarán ő lett a Szent István Társulat elnöke. 1855-ben sajószentpéteri préposttá, 1861-ben pristina püspökké nevezték ki. 1858 decemberében a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai sorába választotta. 1865-ben Egerbe vonult vissza, 1888. január 23-án, Egerben halt meg.

rint ebben az előzetes értesítésben jelezte a szerkesztő, hogy milyen cikkeket kíván közölni. Első helyen természetesen azt említette, hogy az írások legyenek katolikus szelleműek, azután pedig „a világos írásmód, mégpedig népszerű, de tiszta, keresetlen és szívre ható, végül a velős kidolgozás és rövideg” kívánatos a közlésre szánt írásokban.

Érdekesek a *Religio és Nevelés* megindulásakor megjelent korabeli sajtóközlemények. A lap első száma még meg sem jelent, mikor a *Figyelmező* 1840. évi utolsó számában⁶ a szerkesztők, Toldy Ferenc, Vörösmarty és Bajza már örömmel üdvözlötték a tervezett lap programját:

„Religio és Nevelés, egy a cath. vallás és egyház, s vallásos nevelés érdekében, szelíd, a vakbuzgóságtól és üldözésvágytól óvakodó szellemben munkálkodandó népszerű lap; a hozzá mellékelendő Egyházi Tudósítások tárgyai a religio, anyaszentegyház és nevelés bel-és külföldi állapotja; előléptetések, hagyományok, alapítványok, bírálatok, s a netelán szükségessé leendő egyházi polémia. Örömmel találtuk fel programjában a bírálatot is, mert ki csak felületes ismeretével bír is hittani irodalmunknak, azoknak életszükségét elismerni kénytelen.”

Az első szám megjelenése után a *Jelenkor* a következőképpen adott hírt a lap megindulásáról:

„Religio és Nevelés és Egyházi Tudósítások cím alatt egy egyházi folyóírást indíta meg Szaniszló Ferencz úr, melynek eddig csinos nyomtatású 4-ed rétbén megjelent egy száma is bizonyossá teszi a közönséget, hogy vallási és nevelés ügyeinkre belőle nagy haszon fog háramlani.”⁷

A *Hírnök* a frissen megindult lapokat elemezve „Kis Futár” című rovatában így jellemzi az új orgánomot:

„Az ujan keletkezett folyóiratok közt a Religio és Nevelést, Egyházi Tudósítások melléklapjával együtt első helyre kell soroljuk fölséges tárgya iránti hódolatunkból. Ezen korszerű folyóirat iránya: vallási és erkölcsi nevelés. Korszerűnek mondjuk; mert az álműveltség már annyira elharapózik különösen a felsőbb osztályok közt, hogy nálunk s – fájdalom! – kivált a katolikusoknál, a vallási s erkölcsi nevelés többnyire elhanyagoltatik.”⁸

A folyóirat négylapos, nyolcoldalas volt. Eleinte hetenként egyszer, vasárnaponként, 1843. nyarától kezdve hetenként kétszer – csütörtökön és vasárnap – jelent meg. 1848. április 20-tól, a számok terjedelme hat lapra növekedett. 1848. július 1-től viszont már hetenként háromszor jelent meg – kedden, csütörtökön és vasárnap –, az egyes számok, egészen a megszűnésig négylaposak voltak.

⁶ Figyelmező 1840. december 29. 856.

⁷ Jelenkor 1841. 9. sz.

⁸ Hírnök 1841. 14. sz.

1843. július 2-án, amikor Somogyi Károly vette át Szaniszló Ferenctől a lap szerkesztését, hosszú beköszöntő cikkében összefoglalta céljait.⁹ Nézete szerint a korszakban „az egész tudományos élet s előrehaladás jobbára csak az időszakai sajtó által képviseltetik.” Hazánkban a folyóiratok közvetítik a legkorszerűbb és legfontosabb gondolatokat, hatásuk felmérhetetlen. Éppen ezért van szükség egy olyan katolikus lapra, mely „korunknak vallási, s az ezekkel rokon erkölcsi s népnevelési kérdéseit” tárgyalja. A lap célja „e nemű tárgyak iránt kellő fölvilágosításokat nyújtani, kétségeket oszlatni, balítéleteket ostromolni, erősíteni a jóban, buzdítani a tökéletesbre, s ekképp az egész közéletre jótékonyan hatni.”¹⁰ A beköszöntő írás szerint a szerkesztő minden olyan cikknek helyt ad lapjában, amely a „hon boldogságát” és a vallás ügyét szolgálja.

A szerzők között megtalálhatjuk a korszak neves katolikus pedagógusait. Számos tanulmányt, cikket közölt a lap Majer Istvántól¹¹, az esztergomi katolikus tanítóképző tanárától, Beély Fidéltől,¹² a bakonybéli bencés rendházban ez időtájt működő tanárképző tanfolyam tanárától. Publikált a lapban Szabóky

⁹ Egyházi Literatúrai Lap. 1843. július 2. 1. szám. 1–3.

¹⁰ Uo.

¹¹ Majer István (1813–1893) teológiai doktor, püspök. Mocsonokon, Nyitra megyében született szegény családból. Elemi iskoláit Érsekújváron, a gimnáziumot Esztergomban, teológiai tanulmányait Nagyszombatban végezte. Felszentelése előtt Sennyey báró fiai mellett nevelősködött Pesten, ezalatt az egyetemen jogi tanulmányokat folytatott, és rézmetszést is tanult. Rajzai a *Regelő*, a *Rajzolatok*, a *Honművész*, az *Életképek*, és a lipcsei *Illustrirte Zeitung*ban jelentek meg. 1836-ban szentelték pappá. 1842-től az esztergomi érseki mesterképző-intézet tanáraként működött. 1849-ben a pesti egyetemen a felsőbb pedagógia helyettes tanárává, 1850-ben pedig Pest város nyilvános elemi és magániskoláinak igazgatója választották. Egyik tervezője és létrehozója volt az első pesti bölcsődének. 1866-tól esztergomi kanonok, 1869-től címzetes apát, 1874-től főesperes, 1880-tól címzetes püspök, 1891-től káptalani helytartó, az esztergomi érseki szék helynöke. Sokat publikált – főként népnevelési kérdésekről – a korabeli lapokban. Több mint ötven önálló kötete jelent meg, vallási, és nevelési kérdésekről. Az ifjúság számára írt munkái rendkívül népszerűek voltak.

¹² Beély (Briedl) Fidél (1807–1863) Székesfehérváron született. Elemi és középfokú tanulmányait szülővárosában végezte, majd 1822-ben a Szt. Benedek rendbe lépett. Pannonhalmán és Bakonybélben tanult. 1830. augusztus 6-án áldozópappá szentelték. Guzmics Izidor, aki már diákkorában felfigyelt a tehetséges ifjúra, apáttá történt kinevezésekor magával vitte Bakonybélbe. Őt találta alkalmasnak az oklevéltan, az esztétika, valamint a nevelés- és oktatástan tanítására. Egyidejűleg kinevevezte a könyvtár őrévé is. A fiatal tanár számos idegen nyelven olvasott, és a bakonybéli könyvtár gazdag anyaga is a rendelkezésére állt. Pedagógiai tárgyú írásokat fordított németből és angolból, és ezekben kezdett publikálni. Elméleti pedagógiai munkásságának elismerésül 1839. november 22-én az akadémia levelező tagjává választotta. Főműve, az *Alapnézetek a nevelésről*... 1848 márciusában jelent meg. A bukás után megszünt Bakonybélben a tanárképzés. Beély hat éven át az apátság botanikus kertjét gondozta, 1855-től a rend községi gimnáziumának igazgatójaként működött, 1863. június 30-án bekövetkezett haláláig.

Adolf,¹³ Rende József,¹⁴ Beke Kristóf,¹⁵ Pauer János,¹⁶ Nagy Lipót¹⁷ és Bugát Pál¹⁸ is.

A *Religio és Nevelés*, hasonlóan a többi reformkori folyóirathoz, sokféle témával foglalkozott. A pedagógiai és egyházi-vallási tárgyú, folytatásokban közölt

¹³ Szabóky (Schneider) Adolf (1821–1880) piarista paptanár. Budán született. 16 éves korában lépett a piarista rendbe. Tanulmányait Budán, Vácon, és Nyitrán végezte. A rend szegedi és kolozsvári, 1850-től pedig harminc éven át a pesti gimnáziumában tanított. Tagja volt a Jó- és olcsó Könyvkiadó Társulatnak. Nagy érdemei vannak az országos iparegyesület létrehozásában, mely megalakulása után igazgatósági tagjává, később alelnökévé választotta. Részt vett a londoni, párizsi, bécsi és hazai kiállítások alkalmával a magyar ipar méltó bemutatásában. Mint a fővárosi törvényhatóság tagja évekig védte és képviselte az iparosok érdekeit. 1880-ban halt meg Budapesten. Számos tankönyvet és vallási munkát publikált.

¹⁴ Rende József (1810–1875) Tatán született polgári családból. Gimnáziumi tanulmányait szülővárosában végezte, majd növendékpapként Esztergomban és Nagyszombatban tanult. A teológiát Pesten, a központi papnevelőben végezte. 1836-ban szentelték pappá. Több helyen működött segédlelkészként, majd 1842-ben képzőintézeti tanárnak nevezték ki Esztergomba. 1869-ben esztergomi kanonokká nevezték ki. 1875-ben halt meg Esztergomban. Számos cikke jelent meg a korabeli lapokban, a *Társalkodóban*, a *Jelenkorban*, a *Religió és Nevelésben*, a *Nemzeti Újságban*, a *Pesti Hírnökben*. Később publikált a *Katholikus Néplapban*, a *Magyar Sajtóban*, a *Religióban*, a *Pesti Naplóban*, az *Idők Tanújában*, és más lapokban. Emellett főként egyházi beszédeket és tankönyveket publikált.

¹⁵ Beke Kristóf (1785–1862). Toronyon, Vas megyében született, polgári családból. A gimnáziumot és a bölcseletet Győrben, a teológiát Veszprémben és Pesten végezte. Pappá szentelése után Veszprémben működött lelkészként, ahol később az árvaház igazgatója, majd a Kopácsy hercegprímás által fölállított mesterképző tanáraként, majd igazgatójaként tevékenykedett. Veszprémben halt meg 1862-ben. Pedagógiai témájú kézikönyveket és vallási műveket publikált.

¹⁶ Pauer János (1814–1889) Ráckeven született, polgári családból. Alsóbb iskoláit Székesfehérváron, a gimnáziumot Pesten, a piaristáknál, teológiai tanulmányait Rómában, a Collegium Germanico-Hungaricumban végezte. Itt szerzett hit- és egyházjogi doktori címet. 1838-ban szentelték pappá. Segédszerkesztőként működött Szaniszló Ferenc *Fasciculi Ecclesiastico Litterarii* című latin folyóiratánál, és a *Religio és Nevelés*nél. 1844-ben tanárrá nevezték ki a székesfehérvári papnevelő intézetbe, ahol 1867-ig működött kisebb megszakítással. 1873-tól nagyprépost, 1878-tól székesfehérvári püspök. Húszezer kötetes könyvgyűjteményét püspöki könyvtárrá alakította. 1889-ben halt meg Székesfehérváron. Cikkei és versei jelentek meg reformkori lapokban, többek között a *Hazai s Külföldi Tudósítások*, a *Hasznos Mulatságok*, a *Társalkodó*, a *Fasciculi Ecclesiastici* a *Religio és Nevelés* hasábjain.

¹⁷ Nagy Lipót (1773–1861) piarista pap. A rend több iskolájában tanított, majd a váci rendház főnökeként a gimnázium igazgatójaként, és a süketnémák intézetének tanáraként működött. 1845-ben visszavonult, és 1861-ben halt meg Vácon. A *Tudományos Gyűjteményben*, és más reformkori lapokban is publikált.

¹⁸ Bugát Pál (1793–1865) orvos, egyetemi tanár, az akadémia tagja. Gyöngyösön született szegény iparos családból. A gimnáziumot szülővárosában és Egerben végezte. A pesti egyetemen 1818-ban szerzett orvosi, majd szemész szakorvosi diplomát. 1824-től huszonnégy éven át működött a pesti egyetemen az elméleti orvostudományok tanszékén. A szabadságharc alatti tevékenysége miatt megfosztották egyetemi tanári állásától. Ezt követően visszavonultan élt, és összehasonító nyelvészettel foglalkozott. 1865-ben halt meg Pesten. Számos orvosi tankönyvet és nyelvészeti tanulmányt publikált. Szerkesztette az *Orvosi Tár* című folyóiratot.

értekezések mellett novellák, példázatok és versek jelentek meg benne. Gyakran közölte a lap neves katolikus egyházi férfiak életrajzait. Találhatóak benne „Nevelési maximák” címmel pedagógiai idézetek. Krónika című rovata a hazai és külföldi oktatásügy eseményeiről tudósított. Fontos szerepet szántak a szerkesztők a hazai és külföldi könyvek ismertetésének is.

A pedagógiai vonatkozású közlemények zöme a korabeli népoktatással foglalkozott. Az 1840-es évek hazai katolikus népoktatásügyének szinte teljes problematikája megtalálható ezekben az írásokban. A népnevelés elvi kérdésein túl a tananyag, az oktatási módszerek, a fegyelmezés voltak a leggyakrabban előforduló témák.

Az 1841. évi október 17-i számban jelent meg Kopácsy József esztergomi érsek pásztorlevele a katolikus papokhoz. A nagyjelentőségű írás a katolikus egyház álláspontját fogalmazza meg a népneveléssel kapcsolatában.¹⁹ Az irat hangsúlyozza a falusi papok alapvető szerepét és felelősségét a népnevelésben. A nevelés alapja a vallás. A vallástant tehát ne csak könyvből tanulják a gyermekek, hanem a pap előszóval értelmezza, magyarázza is a tanultakat. A pap feladata, hogy a nép gyermekei megtanulják, mivel tartoznak Isten és az Anyaszentegyház, előljáróik, felebarátaik, és a „polgári társaság” iránt. A valláson kívül a katolikus népiskolákban a következőket kell tanítani: olvasást, írást, számvetést, földrajzot, történelmet, levélírást, és hivatalos iratok szerkesztését. A népiskolákban szükség van jó tankönyvekre, térképekre. A tanítók és papok törekedjenek arra, hogy a szülőket győzzék meg a gyermekek iskoláztatásának szükségességéről. Az érsek utasítja papjait, hogy pontos nyilvántartást vezessenek az iskolások nevéről, koráról, a tantárgyakról, az elért eredményekről, a hiányzásokról. Az irat kitér arra, hogy a közeljövőben, Esztergomban létesülő „praeparandia” jól képzett tanítókat fog kibocsátani a falvakba.

Szintén 1841-ben, érdekes összefoglalást olvashatunk a lapban Somogyi Károly tollából, a népnevelésről.²⁰ A szerző hangsúlyozza, hogy a korszakban alig van fontosabb kérdés szerte Európában, és hazánkban is, mint a népnevelés. Milyenek kell nevelni a népet? „Természetesen nem csak értelmesebbé, hanem egyszerűsre mind jobbra és boldogabbá, mint minő az eddig volt.”²¹ A népnevelés célja erényes és boldog embereket nevelni, „ép testben megelégedett, jámbor, hitőkben boldog keresztényeket, törvények iránt engedelmes, munkás, s ezáltal jobb állapotrú jutni képes polgárokat.”²² A népnevelés reformját, melyhez hozzátartozik a népiskolák tananyagának és a nevelés módszereinek korszerűsítése is, a szerző nézete szerint „az országrend sérelme nélkül, s ősi alkotmányának megrendítését kerülve” fokozatosan és meggondoltan kell végrehajtani.

¹⁹ Primás ő herczegségének a nevelés ügyében érsekmegebeli clerusához intézett pásztori levele. = *Religio és Nevelés* 1841. II. 241–246.

²⁰ SOMOGYI Károly: *Gondolatok a népnevelésről*. = *Religio és Nevelés* 1841. II. 260–264; 273–279.

²¹ Uo. 260.

²² Uo. 262.

Érdeemes a *Religio és Nevelés* népoktatással foglalkozó cikkei közül kiemelni Beély Fidél néhány írását. Egyik cikkében²³ a szerző népiskolák feladataival foglalkozva kifejti, hogy az első és legfontosabb feladat az, hogy a kisgyermek nevelését már csecsemőkortól kezdve tudatosan irányítsa a szülő, és folytassa tovább a népiskola. Abból az alapvető vallási tételből indul ki, hogy az ember úgy szolgálhatja leginkább Istent, ha folyamatosan munkálkodik. Beély Fidél szerint a nevelő akkor érheti azt, hogy a gyermek szívesen tanuljon, dolgozzon, ha minél változatosabb és érdekesebb feladatok elvégzéséhez szoktatja hozzá. Fontosnak tarja, hogy az elvégzendő feladat feleljen meg a gyermek érdeklődési körének és fejlettségi szintjének. A megfelelő szoktatással a gyermek önként és örömmel vállalja majd a hasznos foglalatosságokat.

A népiskola alapvető feladatának tartja Beély az engedelmességre való nevelést. Ennek eszköze az időnként és célszerűen alkalmazott büntetés.²⁴ A népiskolákban alkalmazott fenyítéket a szerző három csoportra osztja: az óvó fenyítékre, a fékező fenyítékre, és a büntetve javító fenyítékre. Az első két csoportba olyan vétségek esetében használható fenyítékeket sorol, mint például a figyelmetlenségből, vagy gondatlanságból elkövetett hibák. A szerző a makacs és erőszakos ellenszegülést, az iskolakerülést és a lopást tartja a legsúlyosabb vétségeknek, ezek esetében megengedőnek tartja a testi fenyíték alkalmazását. Beély azonban a tanítóknak mindig a lehető leghumánosabb módszert javasolja.

A tanítói személyiségről több – a *Religio és Nevelés*ben megjelent – cikkében²⁵ is részletesen szól. Négy tulajdonságot fogalmaz meg amellyekkel a tanítóknak mindenképpen rendelkezniük kell. „Jó és hajlékony szív”, amely mindig a vallás parancsait követi, a gyermekek iránti szeretet, a munkakedv, a „szende és nyájas kedély”.

Beély Fidél szerint²⁶, a tanítói pálya fenséges és szent, hiszen a tanító „a’ szüléknek engedelmes magzatokat, az országnak munkás polgárokat a’ fejedelemnek hű alattvalókat, a’ mennynek jámbor lelkeket nevel.”²⁷ A falusi tanítók helyzetét elemezve²⁸ kifejti, hogy ők gyakran nehéz és ínséges körülmények között élnek és végzik munkájukat. A néptanító legfőbb feladata a mély vallási érzések meggyökereztetése a tanulóknak.²⁹ A legfontosabb tantárgy a vallástan, mert ez adja

²³ BEÉLY Fidél: *Elfogulatlan nézetek a népiskolai tanulmányokról.* = *Religio és Nevelés* 1845. II. 353–357., 361–365., 369–372.

²⁴ BEÉLY Fidél: *Elméletek az iskolai fenyítékről.* = *Religio és Nevelés* 1847. I. 65–70.

²⁵ BEÉLY Fidél: *Buzdító szó néptanítóinkhoz, a kitűzött pályáni lankadatlan tovább – haladásra.* = *Religio és Nevelés* 1845. I. 204–206., 213–214.; BEÉLY Fidél: *A hű tanító legszebb jutalma.* = *Religio és Nevelés* 1841. I. 33–37.

²⁶ BEÉLY Fidél: *A hű tanító legszebb jutalma.* = *Religio és Nevelés* 1841. I. 33–37.

²⁷ Uo. 33.

²⁸ BEÉLY Fidél: *Buzdító szó néptanítóinkhoz, a kitűzött pályáni lankadatlan tovább – haladásra.* = *Religio és Nevelés* 1845. I. 204–206., 213–214.

²⁹ BEÉLY Fidél: *Elfogulatlan nézetek a népiskolai tanulmányokról.* = *Religio és Nevelés* 1845. II. 353–357., 361–365., 369–372.

az alapokat az erkölcsös élethez. A gyermek Isten hasonmása, vallja a szerző – úgy kell nevelni, hogy földön és a túlvilági élet során is boldog legyen.

Beély Fidél az emberi világ legfontosabb mozgatórugójának a fejlődést, az előrehaladást tartja. A két legfontosabb haladást szervező erő a vallás és a természet. Haladásunk célja és iránya³⁰ című cikkében pontosan meghatározza az emberi haladás két területét. Az első a szent vallás igazságainak ismerete és gyakorlása, melynek fejlesztése alkalmas arra, „hogy az akaratnak irányt adjon, a lelket világo-sítsa, és a szívet vigasztalja”. Beély kora legfőbb hibájának a terjedő naturalizmust és a racionalizmust tartja. Mindkettő megkérdőjelezi az egyház tanításait.

A haladás másik fontos kritériuma a szükséges ismeretek megszerzése. A legfontosabb népiskolai tárgyak: a hittan, a nyelvtan, a számtan, a földrajz, a történelem, a természettan.

A fejlődés egy társadalomban csakis akkor lehet egészséges és jó irányú, ha a gyermekek erkölcsi nevelése is magas fokon áll. Csak az a tanító nevelhet igazán erkölcsös embereket a tanítványaiból, aki maga is maradéktalanul betartja a vallás és erkölcs parancsait.³¹

Somogyi Károly és Beély Fidél mellett még sokan és sokat írtak a népoktatás kérdéseiről, a reformok fontosságáról a *Religio és Nevelés* hasábjain.

Ez a lap tette közzé 1845-ben azt a királyi rendeletet,³² mely az elemi oktatást szabályozta. A rendelet a katolikus iskolákra vonatkozott. Legfontosabb intézkedése volt, hogy az elemi iskolát két tagozatra osztotta: alsó és felső elemi iskolára. A két osztályból álló alsó tagozat tananyaga minden iskolában egységes volt, de nem terjedt túl a hagyományos olvasáson, íráson, számoláson, éneklésen és különböző tárgykörű olvasmányok megbeszélésén. A tanítás nyelve a falvakban az anyanyelv volt, a nemzetiségi területek városaiban viszont az anyanyelven kívül a magyar nyelv is. A felső elemi iskola harmadik osztályában, az alsó tagozatból áthúzódo tanítványokon kívül, a gimnáziumba készülők latint is tanultak. A negyedik osztályt, melyet két év alatt lehetett elvégezni, azok számára szervezték, akik a harmadik osztályból nem mentek át gimnáziumba. Itt a tanítási anyag már kibővült mechanikával, természettanal, rajzzal és építészeti ismeretekkel, földméréssel, természetrajzzal, földrajzzal. Tanítottak magyar és német grammatikát és fogalmazást is. A lányok iskoláira vonatkozóan előírta a szabályzat, hogy azokat a tanulók rendi hovatartozása szerint kell megszervezni külön a parasztok, külön a polgárok és köznemesek és külön az arisztokraták leányai számára.

³⁰ BEÉLY Fidél: *Haladásunk célja és iránya a nevelésre vonatkozólag*. = *Religio és Nevelés* 1844. II. 321–325.; 329–332.

³¹ BEÉLY Fidél: *A gyermekek vallási és erkölcsi nevelésének fő akadályai a tanító részéről*. = *Religio és Nevelés* 1842. I. 225–250.

³² Címe: *Magyarország elemi tanodáinak szabályai*. Kinyomtatott szövegét 1845. július 16-i kelettel küldték szét az összes törvényhatóságoknak, a megyéknek, a városoknak, az egyházi tanügyi hivataloknak. Vö.: MÉSZÁROS István: *Az első hazai állami népoktatás-reform. (1845)*. = *Századok* 1980. 2. sz. 229–259.

Az 1845. évi szabályzat érdeme, hogy 6. és 12. év között minden gyermek számára kötelezővé tette az elemi iskola két alsó osztályának az elvégzését. A tankötelezettség elmulasztása esetén kilátásba helyezte a család pénzbüntetését. Intézkedett arról is, hogy hol kell elemi iskolákat felállítani. Az iskolák felállítási és fenntartási költségeiről a községeknek, tehát nem az egyházaknak vagy a földesuraknak kell gondoskodniuk. A katolikus elemi iskolák felügyeletét a tankerületi főigazgatóknak alárendelt világi tanfelügyelők helyett az esperesekre bízta.

Előremutatók a rendelet tanítókra vonatkozó rendelkezései. Tanítónak csak az alkalmazható – mondta ki – aki tanítóképzőt végzett, és erről bizonyítvánnyal rendelkezik, továbbá betöltötte a 20. életévét, és segédtanítói gyakorlata van. Harmincévi iskolai szolgálat után pedig – éppúgy, mint az állami hivatalnokokat – a tanítókat nyugdíj illeti meg.³³

Sokszor esett szó a lapban a gimnáziumokkal kapcsolatos tervekről, és a szakrendszerről.³⁴ A cikkek szerzői (kiléjük nem ismert) egyetértenek azzal, hogy a népoktatás rendezése halaszthatatlan feladat volt, de annak a véleményüknek adnak hangot, hogy ugyanilyen fontos a gimnáziumok mielőbbi reformja is. Az első cikk írója abból indul ki, hogy tarthatatlan az a helyzet, hogy a gimnáziumokban osztály- és nem szaktanítás folyik. Az ismeretek köre oly széles, hogy egy tanár egy-maga már képtelen a tantárgyak sokaságát lelkiismeretesen alaposan és megfelelő tudományossággal tanítani. Ezért van szükség a szakrendszer bevezetésére. „Minden tanulmányi tárgy egy külön, azon szakban kitűnő, s ahhoz különös hajlamot s tehetséget mutató” tanárra legyen bízva. Az azonos tárgyakat tanító tanárok közössége új, magyar nyelvű tankönyveket írhatna, melyek közül a legjobbat egy-egyesen, minden gimnáziumban használhatnának. A válaszcikk szerzője nem ért egyet a szakrendszer bevezetésével. Azzal érvel, hogy a gimnáziumok tanulóinak nevelése szempontjából fontosabb, hogy egy tanár felügyelete alatt végezzenek el egy-egy osztályt, mint az, hogy egy-egy szakterületen kiváló, de állandóan váltakozó tanáregyenlőségekhez alkalmazkodjanak. A szerző véleménye szerint egy gimnáziumi tanár képes megfelelő szinten oktatni az összes tantárgyat egy osztálynak. Véleménye szerint nem a tanár magasszintű tudása a legfontosabb, hanem emberi tulajdonságai.

A lap 1846. júliusi számaiban érdekes cikket olvashatunk a pihenés, a szünidők fontosságáról, és a tanulók életrendjének megszervezéséről.³⁵ Majer István, az esztergomi katolikus tanítóképző tanára helyesen mutat rá arra, mennyire fontos az egyhangú iskolai élet időnkénti megtörése. Nézete szerint rendkívül jó hatással van a gyermekekre a testmozgás a szabad levegőn, a kirándulások, a színjátékok előadása, az időnkénti közös iskolai ünnepek.

Helyet kaptak a lapban a neveléstörténeti témák is. Hazai szerzőktől származó, átfogó neveléstörténeti összefoglalások első ízben éppen e lap hasábjain jelentek

³³ *Magyarország elemi tanodáinak szabályai.* = Religio és Nevelés. 1845. II. 307–311; 316–319.

³⁴ *Gymnasiumaink.* = Religio és Nevelés 1846. II. 249–252.; *A szakrendszer gymnasiumainkban.* = Religio és Nevelés 1846. II. 257–261; 265–271; 277–280.

³⁵ MAJER István: *Az iskolai ifjúság fölépüléséről.* = Religio és Nevelés 1846. II. 41–44.; 49–53.

meg. A korabeli neves történetkutató, Pauer János – a későbbi székesfehérvári püspök – tizenkét folytatásban, „Nevelő s tudományos intézeteink története” címmel a hazai katolikus iskolák történetét írta meg a kezdetektől saját koráig.³⁶ Beély Fidél pedig az első hazai egyetemes neveléstörténeti összefoglalásokat közölte a lapban.³⁷ Hosszú, hatrészes cikksorozat látott napvilágot a lapban 1846 januárjától márciusáig „Elméletek Pestalozzi és nevelési rendszere fölött”³⁸ címmel. A cikksorozat megírására az adott alkalmat, hogy 1846 januárjában jelent meg a Tavasi Lajos³⁹ által szerkesztett *Nevelési Emléklapok*⁴⁰ című folyóirat első száma, amelyet teljes egészében a száz éve elhunyt nagy svájci pedagógus, Pestalozzi emlékének szentelt a szerkesztő. A folyóirat e száma Pestalozzi három levelét tartalmazta, amelyeket Brunszvik Terézhez írt, Tavasi, Váradai Szabó János és Szeberényi Lajos tanulmányait Pestalozziról, valamint a tiszteletére írott verseket. A *Religio és Nevelés* cikkírója részletesen elemzi Pestalozzi életútját, értékeli munkásságát. Véleménye erősen emlékeztet az éppen Pestalozzi nevelési elveivel kapcsolatban, 1817-ben kialakult első magyar sajtóvitára⁴¹, melynek néhány résztvevője vallástalansággal vádolta Pestalozsit.

A lap cikkei között találunk néhányat, melyek speciális nevelési területeket érintenek. Ilyen volt például Nagy Lipót piarista tanár cikksorozata: „Miképpen kell a szüléknek és nevelőknek a siketnéma gyermekkel kitsiny korában bánni”, vagy egy másik piarista, Szabóky Adolf cikke: „Erkölcstelen elhagyott gyermekeket nevelő és oktató intézetekről”.

A 19. század első felében Magyarországon nem volt egyetlen katolikus könyvkiadó sem; a vallási témájú művek alkalmoszerűen, általában magánkiadásban jelentek meg. Pedig ebben az időben már Európa-szerte, főleg francia és német földön, számos katolikus kiadó és terjesztő társulat működött. A nyomtatott betű

³⁶ PAUER János: *Nevelő- s tudományos intézeteink.* = *Religio és Nevelés* 1843. II. 25–29; 33–36; 41–44; 49–52.

³⁷ BEÉLY Fidél: *A középkor magasabb rendű iskolái és tanító intézetei 800–1517-dik évig.* = *Religio és Nevelés* 1845. II. 17–29.; és Uő: *A neveléstan történeti vázlata a keresztényeknél az újabb időkig s különösen Magyarhonunkban.* = *Religio és Nevelés* 1847. II. 337–339; 345–347.

³⁸ *Religio és Nevelés* 1846. I. 49–52.; 56–60; 121–124.; 129–133; 137–142.; 145–148.

³⁹ Tavasi (Teichengraber) Lajos ebben az időben a „pestalozzizmus” egyik legfőbb hazai propagátora. A körülötte tömörült protestáns pedagógusok csoportja – a hazai népoktatás általános reformja mellett – az egyházaktól független állami irányítású iskolák eszméjét népszerűsítették, és egyik eszmei elődjüket éppen Pestalozziban vélték megtalálni.

⁴⁰ *Nevelési Emléklapok Pestalozzi születésének évszázados ünnepélyére néhány magyar nevelővel együtt kiadta* DR. TEICHENGRÄBER Lajos, *a pesti ev. tanodák igazgató oktatója.* Első füzet. Pest, 1841. 72.

⁴¹ A vitáról: FEHÉR Katalin: *Sajtóvita Pestalozzi módszeréről 1817-ben.* = *Magyar Könyvszemle* 1999. I. sz. 97–103.

általi hitoktatás és hittedjesztés lehetőségeit elsőként Fogarasy Mihály⁴² nagyváradi kanonok ismerte fel. A *Religio és Nevelés* 1844. december 1-jei számában felhívást tett közzé „Eszmék egy nevelési, épületes és fölvilágosító könyvek terjesztésére alakítandó társulat szerkezetéhez” címmel „egy nevelési, épületes és felvilágosító könyvek terjesztésére alakítandó társulat”⁴³ ügyében. A létesítendő társulat célját a következőképpen fogalmazza meg a szerző.

„A népnevelés időnkben életkérdéssé vált, s a polgári hatóság ez üdves célzt mozgalmaiva már-már megkísérteni kezdte. Sőt, e célra könyvecskéket is látunk napfényre jönni; de melyeken többnyire nincs meg a vallási szellem. Ez ügyben a katolikus klérus a tényezők sorából ki nem maradhat. Neki a népnevelés célirányosítása leg-sűrűtöbb föladata. S evégre oly könyvecskék terjesztése lenne szükséges, melyek oktatva és elbeszélve, a gyermekekben a vallásos szintűgy, mint erkölcsi érzést fölbreszteni, s általok a nevelés fő alapját, a szent vallást szívökbe oltani képesek.”⁴⁴

A 12 pontba foglalt tervezet felvázolja a könyvkiadó és könyvterjesztő társulat szervezeti felépítését, feladatait és működési rendjét. A gondolatokra Gózon György székesfehérvári kanonok nyílt levélben reflektált,⁴⁵ üdvözölve a társulat létrehozásának szándékát, és javaslatokat téve a gyakorlati megvalósításra.

1845. februárjában Zerich Tivadar erdélyi teológiai professzor cikkében arról ír, milyen nagy jelentőségű vállalkozás Fogarassy terve, és szükségesnek tartja az erdélyi katolikusok csatlakozását, és részvételüket a megvalósításban.⁴⁶

1845. május 10-én egy –a– jegyű szerző hívja fel a lap olvasóinak figyelmét a moldvai csángó magyarok szomorú helyzetére, és arra, hogy a társulat könyveiből nekik is juttatni kellene.⁴⁷

Fogarassy Mihály 1846-ban Pestre került, ő lett az egyetem Hittudományi Karának igazgatója. Fáradhatatlan szervezőmunkája eredményeképpen a 1847. június

⁴² Fogarasy Mihály (1800–1882) püspök. Gyergyószentmiklóson született. Tanulmányait szülővárosában, Marosvásárhelyen, Csiksomlyón a ferencrendiek gimnáziumában, majd a gyulafehérvári papnevelőben és a bécsi Pázmáneumban végezte, ahol 1828-ban teológiai doktori oklevelet szerzett. Erdélybe visszatérve a gyulafehérvári papnevelőben tanított. 1833-tól Bécsben, mint udvari káplán és a Szent Ágoston papnevelő intézet igazgatója működött. 1838-ban nagyváradi kanonokká és az ottani királyi akadémia igazgatójává nevezték ki. Az ő nevéhez fűződik a Szent István Társulat eszméje, melynek tervezetét a *Religio és Nevelés* közölte és melyet 1848–1853-ig ő irányított. 1846-ban a pesti egyetem hittani karának igazgatásával bízták meg. 1864-ben püspökké nevezték ki. Jelentős adományokkal iskolákat alapított és támogatott. 1882-ben halt meg Gyulafehérváron.

⁴³ *Religio és Nevelés* 1844. II. 345–348. A könyvkiadó később, 1847. február 15-én Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulat néven alakult meg. Ez volt a Szent István Társulat elődje.

⁴⁴ *Religio és Nevelés* 1844. II. 345.

⁴⁵ GÓZONY György: *Nyílt levél főtiszt. Fogarasy Mihály apát és nagyváradi d. sz. kanonok Urhoz.* = *Religio és Nevelés* 1844. II. 405–409.

⁴⁶ ZERICH Tivadar: *Nyilatkozat Erdélyből a „nevelési épületes és fölvilágosító könyvek terjesztésére alapítandó társulat” iránt.* = *Religio és Nevelés* 1845. I. 88–90.

⁴⁷ *Figyelem Moldvára.* = *Religio és Nevelés* 1845. I. 321–322.

4-én könyvkiadó társulat alakuló közgyűlést tartott Fogarassy ideiglenes elnöklése alatt. 1847 novemberében a társulat 5000 példányban kiadta a *Keresztény Naptárt*, melynek példányai hamarosan elkelték. Mivel a cenzúra nem hagyta jóvá a társulat alapszabályait, a programnak megfelelő széles körű könyvkiadó és könyvterjesztő tevékenységre csak a cenzúra eltörlése, és a sajtótörvény kibocsátása után volt remény. A *Religio és Nevelés* 1848-ban is hírt adott a társulat munkájáról,⁴⁸ közzétette programját és alapszabályait.⁴⁹

Különösen érdekesek a lap számai 1848-ban. A március 19-i számában, a szerkesztő lelkesen üdvözölte a sajtószabadságot, és a következőkben hírt adott az országszerte megtartott szabadság-ünnepélyekről, közreadta Tárkányi Béla, (a későbbi apát kanonok) ünnepi alkalomra írt szabadság-énekszövegét.

1848. július 4-én Kubriczky András érdekes írását olvashatjuk a lapban,⁵⁰ mely a legsürgősebb teendőnek egy, a „magyarhoni katolicizmus érdekeit képviselő politikai lap” megjelentetését tartja. Erre a *Religio és Nevelés* nem alkalmas, mert más a célja. A cikkíró úgy érzi, hogy a korszak magyar sajtója „a katolicizmus elleni gyűlöletet leheli.” Ezért van szükség egy lapra, mely „e politikai fergetegű korban a katolikus érdekeket a közvélemény forrongó elemei közé vegyítvén azokat kibékítse, és egyensúlyba hozza.”

A nyári és őszi hónapokban sorra közölte a lap a vallás- és közoktatásügyi minisztérium rendelkezéseit, és helyt adott az Eötvös József kultuszminiszter felhívása nyomán beküldött számos iskolai reformtervezésnek is. A nyári számokban Majer István számolt be a Pesten tartott nagy jelentőségű „egyetemes tanítói gyűlés”-ről.⁵¹ Közreadták Eötvös népoktatási törvényjavaslatának szövegét, és teljes egészében a róla folytatott országgyűlési vita jegyzőkönyvét.⁵² A törvényjavaslat⁵³ szerint az állam kötelessége, hogy felügyeljen arra: elemi iskolai nevelésben-oktatásban minden gyermek részesüljön. Azokban a községekben, ahol több felekezet van, és egy-egy felekezet tanulóinak száma eléri az ötvenet, részükre külön-külön elemi iskolát kell nyitni. Ahol ez a kívánalom nem teljesül, ott a községnek „közös iskolát” kell állítani, amelyben a növendékek „hitfelekezet beli előny vagy különbség nélkül” tanulhatnak, hiszen a vallástan oktatása nem a közös isko-

⁴⁸ FOGARASSY Mihály: *Nyilatkozat a jó és olcsó könyvkiadó társulat ügyében.* = *Religio és Nevelés* 1848. I. 285–287.

⁴⁹ *A jó és olcsó könyvkiadó társulat programja és alapszabályai.* = *Religio és Nevelés* 1848. I. 298–301. Vö.: FÜLÖP Géza: *Törekvések, tervezetek és egyesületek a köznépművelésre és olvasóvá nevelésre a felvilágosodás idején és a reformkorban.* = *Magyar Könyvszemle* 1976. 1–2. sz. 94–102.

⁵⁰ KUBRICZKY András: *A legsürgősebb teendők egyike.* = *Religio és Nevelés* 1848. II. 9–11.

⁵¹ 1848. július 20 és 24. között ülésezett Pesten „a magyar tanítók első egyetemes gyűlése”, mely szakosztályokban tárgyalta meg a hazai oktatásügy problémáit.

⁵² A törvényjavaslat vitája 1848. augusztus 3–12 között zajlott, igen viharos körülmények között.

⁵³ 1848. augusztus 12-én a felsőház úgy határozott, hogy az ország súlyos helyzetére való tekintettel a javaslat megtárgyalását a legközelebbi ülészsakra halasztják. Új népoktatási törvény tehát nem született.

lához, hanem közvetlenül az illetékes lelkészekhez tartozik. A képviselőház hosszas vita után kimondta, hogy az állam által fenntartott iskola csakis „közös iskola” lehet, az állam tehát minden községben csak a közös iskolát támogatja anyagilag. A felekezetek által létrehozott iskolákat az állam nem támogatja, azok fenntartásáról a felekezeteknek kell gondoskodniuk. A lakosokat nem szabad kényszeríteni arra, hogy a külön iskola fenntartásához szükséges költségekhez hozzájáruljon, és nem lehet a külön iskolákat állító felekezeteket felmenteni a közös iskola fenntartására kiszabott községi adó fizetése alól.

A „közös iskolák” ügye nemcsak az országgyűlésben, hanem a sajtóban is hatalmas vitát kavart, amelybe a korszak csaknem minden sajtóorgánuma bekapcsolódott. Eötvöst egyházi oldalról (a katolikusok és a protestánsok is) azért támadták, mert „róluk nélkülük” döntött. Eötvös erre a vádra úgy válaszolt, hogy a törvényhozás, ha szükségesnek látja, a népnevelés terén rendelkezhet a felekezetek meghallgatása nélkül is. Az egyház és az iskola nem azonos, a nevelés nem hitfelekezeti kérdés.

A *Religio és Nevelés* szerkesztőjének felfogása a hazai tanügyi események alakulását illetően világosan kirajzolódott a nyár és az őszi folyamán közölt cikkekből. Véleménye szerint mindenki állíthat s állítson is iskolákat, akinek erre lehetősége van, az állam is, az egyházak is. Ne harc legyen az egyes iskolafenntartók között, hanem békés egymás mellett élés. Minden felekezet tanuljon egymástól, sőt versenyezzen egymással. Ne egyformaság uralkodjon az iskolákban, hanem a közös cél fűzze össze őket: a haza polgárainak nevelése. „Mi nem akarjuk magunkat a status (állam) iskoláival ellentétbe helyezni – írta Somogyi Károly –, de a tanítási szabadság elvének megőrzésével függetlenek kívánván maradni, a magunk iskoláit velük azonosítani nem akarjuk.”

Somogyi Károly, aki öt éven át szerkesztette a lapot, 1848 júniusában átadta a szerkesztést a kevéssel korábban maga mellé vett segédszerkesztőnek, Danielik Jánosnak.

1848. szeptember 19-én, tehát már Danielik szerkesztése alatt jelent meg Koller János cikke, „Egy falusi pap nézetei a köziskolákról”,⁵⁴ címmel. Véleménye szerint a közös iskolák fokozatosan tönkreteszik a népet. A közös iskolákban nevelkedő gyermekek nemsokára „képesek felzavarni az egész községnek házias nyugalmát”, föllázítják „a békeszerető népet előljárói ellen”, és „az eféle elemeket a status a költségén fogja önnönmaga vesztére szaporítani”.

„... ha tehát a parasztnak főföldadata a polgári társaságban szántóföldét művelni, miért akarjuk őt mindenféle hozzá nem illő tudományokkal kínozni, miért akarjuk őt vallásossága előléésével erővel a poltícai életbe bevonni, s benne vágyakat gerjeszteni... melyek őt ezután is boldogabbá bizonyára nem teendik.”

⁵⁴ KOLLER János: *Egy falusi pap nézetei a köziskolákról*. = *Religio és Nevelés* 1848. II. 281–284.

A cikket azzal zárja, hogy „e törvényjavaslatnak életbe léptetése nemzetemnek vallástalan polgárokat nevelend, ezek pedig a hazának vesztét szüendik.” Hasonló szellemű a lap 1848. október 12-i számában megjelent cikk is.⁵⁵

Eötvös augusztusban rendeletet adott ki a középiskolák reformjáról. Ennek legfontosabb pontja a gimnáziumi szaktanítási rendszer bevezetése. A tanári állásokat a jövőben minden gimnáziumban pályázattal kívánták betölteni. A szaktanítási rendszert a budai és a pesti piarista gimnázium önként vállalta. A rendfőnök felterjesztette a szaktanításra alkalmas tanárok névsorát, de nem egyeztek bele a válástannak a rendes tárgyak sorából való törlésébe. Szeptember 11-én a kormány lemondott, Eötvös külföldre távozott, Szász Károlyt bízva meg a minisztérium vezetésével. „Szász Károly álladalmi titkár”-nak a lapban is közölt rendeletére – 1848. november 1-jén, a szokásos tanévkezdés napján, kísérletképpen az új elvek szerint indult meg a tanítás a pesti és a budai piarista gimnáziumban. Az e körül kikeredő heves vita számos dokumentuma olvasható a novemberi, decemberi számokban.

1848. november 19-én a Kossuth által indított kormányalakítási tárgyalások megakadtak, december 13-án Windischgrätz hadseregének előőrsei átlépték a magyar határt, 22-én megjelent Kossuth hadra hívó kiáltványa, 26-án Windischgrätz statáriumot hirdetett a népfelkelők ellen, majd másnap elfoglalta Győrt. December 30-án Perczel tábornok súlyos vereséget szenvedett Mórnál Jelačićtól, 1848 utolsó napján pedig az országgyűlés döntött arról, hogy a hadihelyzetre való tekintettel a kormány Debrecenbe teszi át székhelyét.

A *Religio és Nevelés* 1848. november 21-i számában jelent meg Somogyi Károly „előleges értesítése” egy új pedagógiai szaklapról, amelyet 1849 januárjának elején kívánt megindítani. Az új hetilap, a *Katholikus Iskolai Lap*⁵⁶ már kizárólag iskolai témákkal foglalkozik majd, írta a szerkesztő. A lap 1849. január 2-án megindult. Az új lap első számának megjelenése után három nappal, 1849. január 5-én Windischgrätz bevonult a fővárosba.

1849 elején, a *Religio és Nevelés* 1. és 2. száma még úgy jelent meg, hogy kiadóként Somogyi Károly, felelős szerkesztőként Danielik János volt feltüntetve. Az 1849. évi 3. számban jelent meg Somogyi Károly nyilatkozata, amely szerint a lap kiadói és tulajdoni jogát „Danielik János úrra végképp és örökösen” átruházta. Danielik szembefordult a szabadságharccal. Elítélte az uralkodóval való fegyveres összeccsapást, császárhűségre szólította fel a magyar tanítókat, több cikkben Windischgrätzet mint szabadítót üdvözölte, olyan írásokat közölt, amelyek a szabadságharc katonáinak a katolikus papok ellen elkövetett tetteit ecsetelték.

Ezzel szemben Somogyi Károly, bár nyílt politikai agitációt soha nem folytatott, mégis számos olyan cikknek adott helyet a *Katholikus Iskolai Lap* hasábjain, amelyek a szabadságharc eszméi és céljai mellett foglaltak állást.

⁵⁵ B.K.: *Közös iskolák*. = *Religio és Nevelés* 1848. II. 345–347.

⁵⁶ A *Katholikus Iskolai Lapról*: FEHÉR Katalin: *Egy pedagógiai hetilap 1849-ből*. = Magyar Könyvszemle 1996. 4. sz. 532–539.

Sajtótörténeti különlegesség, hogy a *Religio és Nevelés* 1849. január 2. és április 22. között napvilágot látott 1–40. számai két kiadásban, különböző tartalommal jelentek meg.⁵⁷

1849 áprilisa és 1849 szeptembere között szünetelt a lap kiadása, majd 1849. december 30-ig ismét megjelent, de ekkor már *Religio* címmel.*

KATALIN FEHÉR

Un hebdomadaire catholique de l'Ere des Réformes, 'Religio és Nevelés' (Religion et Éducation) (1841–1849)

Dans son étude, l'auteur résume l'histoire de la revue '*Religio és Nevelés*' autant que celle de son annexe '*Egyházi Tudósítások*' (Bulletin Ecclésiastique), à partir leur fondation, 1841 jusqu'à la cessation en 1849. Le journal jouait un rôle très important dans les luttes des années 1840, représentant et propageant le point de vue de l'église catholique dans les questions religieuses et pédagogiques. Le lecteur reçoit un image des circonstances de l'inauguration du journal, de sa réception contemporaine, de son écho dans la presse. L'étude analyse les principes et la pratique de rédaction des collaborateurs, Ferenc Szaniszló, Károly Somogyi et János Danielik, présente également les changements de direction de l'hebdomadaire au cours des années 1840, et analyse les articles les plus importants de rapports pédagogiques et religieux. Le journal a consacré beaucoup d'attention à l'enseignement primaire, à la situation des instituteurs, et aux changements de plan d'enseignement des lycées autant qu'aux différents problèmes de l'enseignement supérieur. C'est cette revue qui a informé la première, du projet de fondement d'une firme d'édition et de diffusion de livres catholique, (plus tard la Société Saint-Étienne). L'auteur relate détaillément les changements de direction du journal à l'époque de la révolution et de guerre de liberté de 1848/49.

⁵⁷ A témáról: V. BUSA Margit: *A Religio és Nevelés 1849. évi második kiadásáról.* = Magyar Könyvszemle 1966. 157–158. A két kiadás tartalma sok tekintetben különbözött egymástól. A szegedi Somogyi Könyvtárban megtalálhatóak a második kiadás bekötött példányai. A kötetstábla verzőjára a korábbi szerkesztő, Somogyi Károly sajátkezűleg jegyezte fel következő megjegyzéseket: „Emlékezet okáért megjegyzendő, hogy főtisztelendő Danelik úr az ezen évi első számokat (I. félév 1–40.) újra kinyomtatta, csakhogy ez új kiadás tartalma sokban egészen elüt az eredetitől, és ennyiben hamisítás.... Én a Religio és Nevelés kiadója és tulajdonosa lenni azonnal megszűntem, a mint Danielik úr a lapot politikai organummá tenni – még pedig az elnyomó német hatalom szolgálatában! – elhatározta. ... Azonnal, amint benne Windishgrätz proclamatioját megláttam lemondtam a lap tulajdoni jogáról. Én nem küldtem Sibiériába honfias érzelmeik miatt paptársaimat, mint ő. Elveimet sem nem változtattam, sem meg nem tagadtam; és Isten mégis megőrzött,... a gyalázattól is.”

* A tanulmány az OTKA támogatásával készült. (T 42579)

BÁLINT GÁBOR

**Supka Géza folyóirata, a *Literatura*
(1926–1938)**

Supka Géza (1883–1956) a „kultúra embere” volt. „Azzá tette az átfogó, ritka nagy műveltsége és igen sokirányú tehetsége”¹ – írták róla. Művészettörténészként, régészként a Nemzeti Múzeum igazgatója volt, Bécsben egyetemi tanár, a 1918–19-es forradalmak idején politikus és diplomata, a Széchényi Könyvtár munkatársa s természetesen író és újságíró. Egyébként szabadkőműves, radikális polgári liberális. Ahogy ő maga írta, az őseiben, a családjában benne van „a magyar betű rajongó szeretete, a magyar irodalom bensőséges tisztelete, a magyar szellemiség terjesztésének, propagandájának valósággal velemiszületett vágyakozása.”²

Amikor 1937-ben a kedvenc olvasmányairól kellett nyilatkoznia, sajnálattal közölte, hogy nem tud pontos választ adni, mert a *Literatura* szerkesztése közben kb. 5–6000 könyvet olvasott el, így „az erdőtől nem látja a fát”, másrészt azok a könyvek, amelyeket a legszívesebben olvasna, még nem jelentek meg. Ezek közül az első az 1914 óta elhangzott „összes történelmi hazugságok pontos cáfolatát” adná, a második pedig a Nobel-bizottság azon okirata lenne, amely szerint végre egy magyart tüntetnek ki...³ Nem véletlen hát, hogy ez az ember kezdeményezte a magyar könyvnapokat és hogy ő hívta életre a *Literaturát*, amely az irodalom, a könyvek népszerűsítését tűzte ki céljául.⁴

1925-ben Supka a *Világ* című napilap munkatársa volt, ám a szerkesztővel, Feleky Gézával való nézeteltérései miatt otthagya a lapot, és a *Pester Lloyd*hoz került. Mivel *A nagy dráma* című könyve miatt, amelyben az első világháború okairól írt, nemzetgyalázási pert indítottak ellene, korábban az is felmerült, hogy Bécsbe költözne, ahol esetleg a *Világ* fiók-kiadóhivatalát vezetné. Természetesen mindezt könyvkereskedéssel, könyvpropagandával összekötve. Az emigrációban lévő Hatvany Lajosnak írott levelében érdeklődik az ottani viszonyok felől, s hozzászól, hogy a kinti magyaroknak munkát tudna ezzel biztosítani.⁵ A tervből végül is nem lett semmi, de Supka amúgy is úgy vélekedett, hogy „nemcsak Róma,

¹ Sós Aladár: *Emlékezés Supka Gézára*. = Új Írás 1988. 12. sz. 104–106.

² SUPKA Géza: *Kézírású levél helyett a Literatura olvasóihoz*. 1939. jan. 1.

³ KÖHALMI Béla: *Az új könyvek könyve*. Bp. 1937. 44–45.

⁴ Röviden feldolgozta már, valamint visszaemlékezéseket közöl KÉRI Piroska: *Supka Géza „Literatúra”-ja*. = Új Írás 1989. 7. sz. 104–114. Az érdekesebb cikkeket ismerteti (bő képanyaggal) RITTER Aladár: *A Literatúra és testvérnapja*. = Jel-Kép 1988. 2. sz. 132–145.

⁵ *Levelek Hatvany Lajoshoz*. Bp. 1967. 309–310.

hanem Párizs is fölöttébb unalmas falu, az egyetlen érdekes város ma Európában Budapest”.⁶

A *Literatura* terve 1925 őszén merült fel Supkában, amikor Lantos Adolfal, „az egyik, akkor legnagyobb aktivitását élő könyvkiadóval” (ahogy Supka jellemezte a visszaemlékező cikkében) beszélgetett. Lantos könyvkereskedőként, antikváriusként indult (boltja a Múzeum krt. 3-ban volt), de később pl. nyomdatulajdonos is lett,⁷ s megszerezte a Genius kiadót is. Híresek voltak a könyvesboltja emeleti termében tartott aukciói. Éppen ekkor, 1925-ben adta ki Pikler Blanka és Braun Róbert szerkesztésében az *Altalános magyar könyvjegyzéket*, amely az előszó szerint 16 000 címet tartalmazott és 20 000 példányban jelent meg.⁸ A cég 1924-ben indított egy negyedévente megjelenő folyóiratot a *Magyar Bibliofil Szemlét*, amelynek első évfolyama a Kner nyomdában készült. Kner Imre véleménye szerint viszont ez a lap nem bibliofil (jóllehet a Magyar Bibliophil Társaság több tagja is publikált benne), hanem bibliográfiai volt...⁹ A lap a második évfolyamával meg is szűnt.

Hogy Supkának rengeteg ötlete volt az új folyóirat anyagához az nem is volt kétséges, de Lantost inkább a pénzügyekkel kapcsolatban sikerült meggyőznie:

„... ön a könyvkereskedői üzemében ennyi meg ennyi millió koronát¹⁰ ... szán katalógusok, prospektusok kiadására, amelyet ma szétkülöd s holnapra már papírkosarak mélyén kuksolnak. ... Fektesse bele a katalógusokra szánt pénzt egy folyóiratba. Ebben képviselni fogjuk az ön jogos könyvkereskedői igényeit is, t. i. mellékelünk minden számhoz egy bibliografikus könyvárjegyzéket... Persze az a kikötésem, hogy a folyóirat belső tartalma teljesen független legyen az ön üzletpolitikájától.”

Ezzel a folyóirattal állandó kapcsolat lenne az olvasó, a könyvkereskedő, az író és a kiadó között is. Az olvasónak is jobb lenne ha belelátna „abba a hősies harcba”, amelyet a kiadó vív a könyvekért és az írókért, s ezzel a „betű pátoszáat” a kellő mértékre szállítani le. Ugyanakkor „kritizálni, nagyképüsködni ugyan lehetőség szerint nem fogunk” – fogadkozik – „ellenben informálni fogunk, ismertetünk minden könyvet, elmondunk minden irodalmi dolgot, ami a művelt magyar olvasót érdekelheti, amiről tudnia kell.”¹¹ Még egy fontos célkitűzés volt a politikamentesség:

„ne számítson az, hogy ki áll jobb oldalt, és ki bal kéz felől ... csak egy dolog számítson: tud-e ... akar-e ... az egyetemes emberi kultúrába illeszkedő magyar szellemi élet számára értéket adni. [...] A magyar kultúrának ilyen neutralizált, külön genfi konven-

⁶ Idézi (több korabeli levéllel együtt) SZALAI Imre: *Adalékok Supka Géza portréjához*. = Irodalomtörténet 1976. 1. sz. 159–164.

⁷ A Kunossy Grafikai Intézet a Stáhlly utca 13-ban.

⁸ Egy évtizeddel később aztán újra visszatért a tudományos antikvariátushoz, kb. 200 000 kötetes szortiment anyagát kiárusította. (*Literatura* 1937. február 1. címlapverző)

⁹ TÓTHNÉ BORDÉ Katalin: *Kner Imre és a közéleti nyilvánosság*. Nyiregyháza, 2001. 42.

¹⁰ Természetesen inflációs koronákról van szó, a pengőt 1927. január elsején vezették be.

¹¹ [SUPKA Géza] s.g.: *Tíz év*. = *Literatura* 1936. január 1. 1.

cióval védett menhelyét akarjuk a *Literaturában* megteremteni: semleges fórumot, amelynek legszentebb törvénye a treuga dei, levegője pedig a teremtő béke.”¹²

Így indult el a *Literatura* 1926 januárjában Beszámoló a szellemi életről alcímmel, Supka szerkesztésében, a felelős kiadó Lantos Kálmán volt. Először még csak 10 szám (július–augusztus kimaradt), de a következő évtől az időszak lapengedély megszerzése után már havonta jelent meg nagy kvart formában, színes borítólappal, először 32 majd 36 oldalon. Kezdetben ismétlődő, 1927-től folyamatos lapszámzással. Egy szám ára 6000 korona, vagyis 48 pengőfillér volt. Kezdetben a titkárnői feladatokat Vágó Márta, majd Klug Magda látta el.¹³

Különlegesek a rovatok címei. Supka ötlete volt „a magyar táblabíróvilág (biedermeier) sajtójának” egységes művészi újrafogalmazása,¹⁴ vagyis, hogy különböző reformkori folyóiratok címeit használja fel a rovatok élén – természetesen az eredeti (vagy legalábbis eredeti hatású) tipográfiában.¹⁵ Ilyen volt pl. a *Hazai 's Külföldi Tudósítások* (annak idején Kultsár István lapja), melyben kisebb-nagyobb irodalmi híreket közöltek, a *Hasznos Mulatságok* (az előbbi melléklapja), a *Tudományos Gyűjtemény*, amelyben Lambrecht Kálmán írt ismertetéseket a tudományos és ismeretterjesztő könyvekről, valamint 1936-tól a *Honművészt*, amelyben színházi kritikákat közöltek. Egyébként maga a lap neve is szándékosan a reformkorra utal, ezért is írták rövid u-val. Egy időben emiatt is támadták a lapot. Hegedűs Lóránt azt írta egy cikkében, elképzelhető-e, hogy „Kazinczy és Széchenyi korában egy szépirodalmi folyóirat idegen címet viseljen, mint *Literatura*, *Kultúra*, *Magazin*?” Supka válaszul öt olyan korabeli folyóiratcímet sorol fel, amelyben a *literatura* vagy valamelyik származéka szerepel...¹⁶

De a fentiekén kívül még több állandó rovata is volt a *Literaturának*: a régi szerzőkről az Elfelejtett írók, illetve az Írók furcsa élete cím alatt írtak, a kortársakról általában az Írók arcképcsarnoka rovatban, de volt egy Négy szemközt című is, amelyben a folyóirat bizonyos értelemben megteremtette az „irodalomtudományi riport” műfaját. Supka egyik célkitűzése volt ugyanis az, hogy „illenék kicsit az írói világszemlélet felől is néhanapján diskurálgatni, amely független a politikai vagy vallásbeli meggyőződéstől ... mert tisztán csak a jóhiszemű betű becsületességén épül fel.”¹⁷

A szépirodalmi könyvek ismertetései az Ezeket a könyveket illik elolvasnia, később az Ezekről a könyvekről beszélnek című rovatban kaptak helyet. 1935-től egy külön rovat indult Kalandos könyvek címmel, amelyben kifejezetten kalandregényeket, krimiket ismertettek. Nem véletlenül használtam az „ismertetni” szót: Supka is többször leírta, hogy a *Literatura* nem kritikai lap. Mivel az egyik fő cél

¹² [SUPKA Géza]: *Isten-békéje az irodalomban*. = *Literatura* 1926. 10. sz. 34.

¹³ KÉRI: *i. h.* 105.

¹⁴ *Literatura* 1933. február, 73–74.

¹⁵ *Literatura* 1931. május, 6.

¹⁶ *Literatura* 1932. június, 514.

¹⁷ [SUPKA Géza] s.g.: *Tíz év*. = *Literatura* 1936. január 1. I.

az olvasás megkedveltetése volt, ezért esztétikai szempontok alapján csak igen ritkán írtak rosszat egy-egy könyvről. Ilyen volt pl. a franciák akkoriban közkedvelt bestseller-írójának *A vágyak börtöne* című regénye, amelyről a következőket írja a lap:

„A népszerű Dekobra irodalmi szempontból elég messze áll az első klassziszú íróktól, de az tagadhatatlan, hogy könnyedén, fordulatosan és olykor szellemesen is ír. De ebben a regényben mindennek nyoma sincs. Szinte az az érzése az embernek, hogy Courths-Mahler írt ezúttal Dekobra álnéven. Az olcsó romantikájú történetet elképesztően rosszul írta meg.”¹⁸

A „kesztyűs kéz” elve nem vonatkozott azonban az aktuális, politikai és történelmi kiadványokra: ha ezekben valami hibát, tévedést, vagy éppen szándékos hamisítást fedeztek fel, akkor ezekről kíméletlenül lerántották a leplet. Ilyen volt pl. Bruno Brehm: *A kétféjű sas lehull* című, IV. Károlyról szóló könyve, amelyről megírta a lap, hogy „históriai jeleneteket egyszerűen meghamisít és elken” és így „olyan hazugságokat lop be a köztudatba, amelyeket aztán igen nehéz kiirtani”. A recenzens elismeri, hogy a téma közelsége miatt bizonyos dolgokat még nem lehet megírni – de a féligazságok helyett inkább hallgatni kellene ezekről.¹⁹

Márpedig a hallgatás, mint lehetőség a kritikák kapcsán is megjelenik. Supka egy tanulmánykötet kapcsán írja:

„Lehetnek ugyanis korok és körülmények ... amikor a kritikus kénytelen a véleményét lenyelni, mert nem mondhatja meg őszintén, százszázalékosan a legkülönbözőbb – világnézeti, magyarán politikai, nemzetközi s másféle – tekintetéből. Ezért tehát ilyenkor arra kényszerül a szerencsétlen kortárs, hogy az elébe kerülő műveket ne értékelje, csupán tárgyilagos ismertetést nyújtson, hogy – egyáltalán nyújthasson valamit s megfeleljen legalább annak a hivatásának, hogy az olvasók tudomására hozza ami újdonság van az irodalom terén.”²⁰

Teret kaptak a lapban más művészeti ágak is: pl. az első években a Muzsika című rovatot, „a *Literaturának* ezt az állandó mellékletét” Térey Sándor szerkesztette. A kezdeti időkben voltak tematikus számok is, pl. 1927-ben az első szám a színpadi rendezéssel foglalkozott (Márkus László, Hevesi Sándor és mások cikkeivel), a második szám a filmmel, a harmadik pedig Beethovennel.

Az első év végén minden előfizető egy vászonkötéses almanachot is kapott, amelynek naptárrészét minden napnál „valamely magyar író, tudós vagy művész születési vagy halálozási emléknapijával” egészítették ki, és tartalmazta az 1927-es év öt nagy magyar és tíz külföldi centenáriumának ismertetését, valamint „az 1926. november 1-ig megjelent és könyvtári forgalomban kapható minden magyar könyv pontos bibliográfiai katalógusát”.²¹ Ez utóbbi rész termé-

¹⁸ *Literatura* 1937. március 14. 102.

¹⁹ *Literatura* 1936. február 15. XV.

²⁰ [SUPKA Géza]: *Komlós Aladár: Írók és elvek.* = *Literatura* 1938. január 15. 37–38.

²¹ [SUPKA Géza]: *Isten-békeje az irodalomban.* = *Literatura* 1926. 10. sz. 35.

szetesen nem volt más, mint a Lantos cég *Általános magyar könyvjegyzéke*. Mindez pedig így egy „emlék, amely szüntelen emlékeztetni fogja az olvasót azokra az intellektuális és bensőséges kapcsolatokra, amelyek őt a *Literaturához* és a *Literaturát* az olvasóhoz fűzik”...

A következő évben ismét ismét kaptak almanachot az előfizetők, amelyben – a naptárrészen kívül – a szerkesztő és a belső munkatársak adnak önmagukról írói vallomásokot. A harmincas években ilyen ajándékkönyvről már szó sem lehetett, mindösszesen 1931 végén adtak a laphoz egy 16 oldalas kis füzetkét a *Literatura csizója* néven, amelyben már csak a naptárrész kapott helyet.

A Lantos Magazin

Supka 1929 januárjában örömmel állapítja meg, hogy a *Literatura* fennállásának három éve nyomot hagyott a magyar kultúrában:

„Komoly szükségletet fedezett és ezért, minden kezdőnehézség ellenére is fenn kellett maradnia, és ha ma bármilyen okból be kellene szűnnie a *Literaturának*, a magyar közönségnek értékesebbik, mert gondolkodóbb része hiányát érezné. Hogy a *Literatura* a magyar szellemiség életében ezt a pontot elérte, azt három tényezőnek köszönheti. Elsősorban munkatársa lelkes és lelkiismeretes, de mindenkifelett tehetséges munkájának; másodsorban a kiadó áldozatkészségének, amellyel ... mindig többet nyújtott, mint amit ígért ...”²²

Ritka ez a jó viszony a szerkesztő és a kiadó között, lelkesedett Supka, mert bizonyára ekkor még nem tudta, hogy Lantosék egy új félhavi folyóirat indítását tervezik. A márciusi szám azonban már vastagbetűs cikkel kezdődik, amelyben bejelentik a *Lantos Magazin* elindulását. Egyfajta „family magazin” lenne ez, amely angolszász területen a „nem nagyon magas igényű és nyugodt idejű polgári családok pillanatnyi időöltése”, ugyanakkor azonban az új magazin „olvasmányos lap, irodalmi értékű lap is akar lenni.” Így válik a *Literatura* testvérlapjává: míg ez „az intellektuális világ eseményeiről” számol be, addig a *Lantos Magazin* „magát az anyagot fogja szolgáltatni: az élet anyagát és az irodalom anyagát.”²³

Megindult Lantosék reklámkampánya is: a budapesti utcákat „színes, jókedvű plakáteső” árasztotta el, amelyeken közölték, hogy aki előfizet egy évre 24 pengőért, az ajándékba kap egy eredeti 15,50 pengős Kodak fényképezőgépet...²⁴ Az ötlet úgy látszik bevált, mert az első három nap alatt 25 000 példány fogyott

²² [SUPKA Géza]: *A negyedik év kezdetén*. = *Literatura* 1929. január, címlapverző.

²³ *Literatura* 1929. március, 73–75.

²⁴ Lantos Adolf fia, Kálmán éppen extra reklámötleteiről volt ismert a szakmában. Nevéhez fűződik a Révai Kiadó halinába kötött erdélyi sorozata, s róla írta Illés Endre, hogy tervezte erdélyi föld adását kis ládikákban a sorozat vásárlóinak, és nem lett volna ellenére Bánffy Miklós gunyoros ötlete, hogy akár „erdélyi anyák könnyeit” terjesszék így... (ILLÉS Endre: *Mestereim, barátaim, szerelmeim*. Bp. 1983. 453–454.)

el a lapból.²⁵ A *Literatura* valamennyi számában (nem számítva az egyéb Lantos-reklámokat) egész oldalas hirdetés szólította fel az olvasókat, hogy rendeljék meg az „irodalom, művészet és tudás művelésére” alapított folyóiratot.

A decemberi számhoz egy négyoldalas betétlapot mellékeltek, amelyben – mivel hogy a „*Literatura* keretei immár túlságosan szűkek: szétfeszítik azokat ... olvasóink felfokozott és jogos kultúrigényei” – közli Supka, hogy a lap beleolvad a *Lantos Magazinba*, egyúttal elvállalja annak szerkesztését – addig Lantos Kálmán szerkesztette. A *Literatura* eddigi olvasói kedvezménnyel rendelhetik meg az új lapot, így a szerkesztő bízik benne, hogy valamennyi régi előfizető megmarad, annál is inkább, mert kötelezettséget vállalt a kiadóval szemben ebben a dologban... Ezekből a sorokból úgy látszik, mintha maga Supka kérte volna, hogy a *Literatura* beleolvadjon a *Lantos Magazinba* – tíz év múlva azonban már úgy fogalmaz, hogy a kiadó a másik lap rovatává süllyesztette az úgymond „virágzó, életképes” folyóiratot... Ismerve a történeteket bizonyára ez utóbbi történet valójában: ez esetben is a kiadó diktált, s megszüntetve a *Literaturát* minden erejével az új folyóiraatra koncentrállhatta erőit.

Belelapozva a *Lantos Magazin* egy-egy számába, határozottan úgy érezhetjük, hogy a lap Incze Sándor *Színházi Életét* próbálja meg utánozni. Vagy legalábbis leszögezhetjük azt, hogy valóban az angolszász magazinok voltak Lantosék példái, de mindezt már megvalósította Incze folyóirata. Egészoldalas fotó a belső címlapon, előtte több oldal reklám, egy oldalnyi vers (esetleg rajzzal), illusztrált novella, folytatásos regény, párbeszédű cikk az aktualitásokról, autósoldal (ahol felsorolják, hogy milyen neves személyiségek milyen autót vásároltak), divatoldalak, Nagy Endre „színházi zsrörtölődései”, humor, cikk az arisztokratákról, keresztrejtvény, „grafológus válaszol”-rovat – mindezt akár a *Színházi Életről* is írhatnánk. Legfeljebb ebben a lapban itt olvashatjuk még Supka hosszú cikkét Clemenceau-ról, dr. Mező Ferenc sporttörténész Olümpiáról szóló írását is.²⁶ Mindezt 88 oldalon, 1 pengőért – ám a *Színházi Élet* 128 oldalon jelent meg 60 fillérért.

Supka szerkesztővé válásakor a lap átvette a *Literaturából* a frissen megjelent könyvek „sárga lapos” felsorolását, valamint a *Literatura* című rovatban egy-egy irodalmi témájú cikket és egy oldalnyi apróbetűs könyvismertetést... Ehhez hozzászámíthatjuk még az olyan cikkeket, amelyek belefértek volna a *Literaturába*²⁷ is, pl. az első pesti bábszínházról szólót stb.²⁸ de akkor is meg kell állapítanunk, hogy a *Lantos Magazin* szerkesztése visszalépés volt a *Literaturához* képest.

²⁵ *Literatura* 1929. április, 112.

²⁶ *Lantos Magazin* 1929. november 1.

²⁷ Amikor megjelent a *Literatura* 1931–1932-es évekre vonatkozó tárgymutatója (a két évfolyamnak folyamatos oldalszámozása van), közreadták a *Lantos Magazin* *Literatura*-vonatkozású cikkeinek tárgymutatóját is, amely azért több mint három oldal.

²⁸ *Lantos Magazin* 1930. február 15.

Talán a műveltebb olvasóközönség is így érezte, vagy talán nem adtak annyi újdonságot, mint amennyit ígértek, s amennyi ahhoz kellett volna, hogy a régebbi, hasonló stílusú magazinoktól előfizetőket hódítsanak el – tény az, hogy a *Lantos Magazin* nem érte meg a harmadik évfolyamát.

Az újraindulás

Supka szerette volna feltámasztani a *Literaturát*, de Lantosék ekkor már nem akartak pénzt fektetni semmilyen folyóiratba.²⁹ Más utat kellett tehát keresni. 1931 januárjában egy hirdetés jelent meg a *Századunk* című folyóiratban, ahol Supkának kapcsolatai voltak. Ebben néhány mondatban vázolja lapja négy esztendei tevékenységét, majd így folytatja:

„A *Literaturán* kívül eső okokból most egy éve beszünt ez a folyóirat. Újra fel akarom a saját erőmből, minden kiadó hátvéd nélkül, támasztani, mert úgy érzem, hogy a magyar kultúrával szemben ez kötelességem. Az újraindításhoz azonban legalább ötezer előfizető kell. Nagyon kérem a *Századunk* olvasóit: fizessenek önmaguk is elő a *Literaturára*, s ezenfelül néhány héten keresztül támogassanak jóindulatú barátságukkal abban is, hogy propagandát csináljak a megindulandó folyóiratnak. ... Gyűjtőíveket is szívesen küld Supka Géza dr. Budapest. I. Lenke út 65.”³⁰

Az említett ötezer előfizető igen soknak tűnik, hiszen a lap megszűnése előtt is csak 3500 példányban jelent meg (ebből 2200 volt a megrendelő). Ráadásul Lantosék megmakacsolták magukat és kezdetben nem voltak hajlandók átadni a régi előfizetők névsorát. Végülis megtették, ugyanis Supka egy levelében írja, hogy már a harmadik körlevelet fogja szétküldeni nekik, s eddig 1750-en válaszoltak.³¹ Így történt, hogy amikor a lap 1931 májusában újra megindult, bizony ez a 3500 példány is elérhetetlennek látszott. A későbbiekben azonban a folyóiratnak sikerült talpon maradnia, holott a példányszáma folyamatosan kb. 1650 volt.³²

Megváltozott a lap külseje is. Kisebb formátumra tértek át (korábban sok előfizető panaszkodott, hogy a postai szállítás során összehajtják az újságot), a színes borítókról szó sem lehetett. Kevesebb lett az illusztráció is: inkább a szövegnek kellett a hely. 36 oldalból állt a lap, de a frissen megjelent magyar és külföldi könyvek, valamint az aktuális irodalmi események számára – ahogy régebben is –

²⁹ De később mégis kiadják Asztalos Miklós szerkesztésében a *Könyvtári Szemlét*, amelynek megjelenését Supka is üdvözli (*Literatura* 1934. október 1. LXXVI.), de siet leszögezni, hogy a lap „tetemes részében a kiadó könyvüzletének propagandáját szolgálja.” Magáról a *Szemléről* lásd POGÁNY György: *A Könyvtári Szemle és Asztalos Miklós*. = Könyvtáros 1990. 6. sz. 337–344.

³⁰ *Századunk* 1931. 1. sz. 56.

³¹ Idézi SZALAI Imre: *Adalékok... i. h.* 164.

³² [SUPKA Géza] s.g.: *Tíz év*. = *Literatura* 1936. január 1. II.

négy „sárga lapot” iktattak be. Egyelőre számozatlanul, később római számokat kaptak ezek a lapok – először ismétlődve, majd egy idő múlva folyamatosan...³³

Az első számban minden lap alján propagandaszlogenek álltak – láthattuk, Supka mennyire fontosnak tartotta ezt: „Ha könyvet vásárol, könyvkereskedőjénél hivatkozzék a *Literaturára!*”, „Ha a *Literaturában* hirdető cégeknél vásárol, hivatkozzék a *Literaturára!*”, „Társaságban ne feledkezzék el a *Literaturáról!*”, „Ha tetszett ez a számunk, mondja el ismerőseinek, barátainak!”, „Minden új előfizető, akit szerez, egyúttal Önnek is haszna!”, „Csak pontos előfizetéssel tudjuk a lapot fenntartani!” stb.

Ugyanakkor Supka mindig büszke volt arra, hogy soha nem kért egy fillért sem pl. a TÉBE-től (a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete), vagy a Gyáriparosok Országos Szervezetétől, amelyek annyi más lapot támogattak. Még nyomdahitelt sem vett igénybe, holott a lap jövedelmei kizárólag az előfizetésekből, és a (hátsó borítón lévő) hirdetésekéből álltak, s ha ezek nem voltak elegendők, akkor Supka mindig a saját pénztárcájából pótolta a hiányzó összeget. A lap tetemes részét ő töltötte meg írásaival (akár név nélkül is, illetve leggyakrabban Semper Viktor, ritkábban Saytan Magda álnéven³⁴) – hiszen saját magának nem kellett honoráriumot fizetnie. Ha volt pénze, akkor viszont gyakran „erőszakolt ki” cikkeket másokból – akár rendelkezésükre bocsátva a szükséges szakirodalmat – csak hogy segíthessen rajtuk.³⁵ Radnóti Miklós, aki pedig igen ritkán írt a lapba, egyik levelében dicsérőleg említi, hogy Supka, ha esetenként késve is, de valóban mindig fizet, ami „ritka becsületesség”.³⁶

Elősegítette az indulást Supka újabb ötlete: közös előfizetési akciót szerveztek a *Magyar Hírlappal*, amely nem volt más, mint az 1926-ban betiltott *Világ* folytatása: aki a napilap és a *Literatura* kombinált előfizetését veszi igénybe, az évi 16 pengőt megtakarít, és „tökéletes napilapot és tökéletes irodalmi magazint kap havi 3,50 pengőért”.³⁷ A szerkesztő, Roóz Rezső rendelkezésükre bocsátott egy szobát a *Magyar Hírlap* szerkesztőségében.³⁸ Supkáék számára nagy segítséget jelentett ez a megegyezés, ha más nem az „inkasszó lebonyolítása” terén: az elmaradt előfizetéseket, reklamációkat a másik lap hivatalnokai intézték. A kapcsolat egészen a napilap megszűntetéséig, 1938-ig fennállt.³⁹

Az újjáalakult *Literatura* különféle művészeti, kulturális szervezetek közlönye is lett, amelyek neveit a címlapon is felsorolták. Kezdetben nyilván Supka ismerősei révén jutott a lap a lehetőséghez, később már előfordult, hogy vissza kellett

³³ E számozási módszerről (amely egyáltalán nem könnyíti meg az idézést és a vizsakeresést) külön kuriózumként ír LAKATOS Éva: *A borítólapok sorsa könyvtárainkban.* = MKsz 1999. 3. sz. 360.

³⁴ KÉRI Piroska: *i. h.* 107. Ő említi még a Surányi Gábor álnevet is, de tudomásom szerint csak a *Lantos Magazinban* jelent meg egyetlen cikk ilyen névvel.

³⁵ Tiszay Andor visszaemlékezése. Közli KÉRI Piroska: *i. h.* 113.

³⁶ Idézi SZALAI Imre: *Adalékok ...*, *i. h.* 164.

³⁷ *Literatura* 1931. július. [IV].

³⁸ KÉRI Piroska: *i. h.* 107.

³⁹ [SUPKA Géza]: *...és mégis vagyunk!* = *Literatura* 1938. szeptember 15. [IV].

utasítani egy szervezet ajánlkozását.⁴⁰ A lap megszűnésekor hat társaság neve szerepelt a címlapon: a La Fontaine Társaság („amely elsősorban azt tűzte ki munkafeladataul, hogy a világirodalom nagy értékeit közvetítse a magyar közönség elé”⁴¹), a Magyar Irodalmi és Művészeti Szövetség⁴² (ez volt az első szervezet, amelynek a közlönye lett a lap, már az újraindulásnál), a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete, a Magyar Kulturszövetség (amely „a nők tevékenységét kívánja a magyar kultúra szolgálatába állítani”, és elnöke Ritoók Emma volt⁴³), a Vajda János Társaság⁴⁴ (amelynek munkájában Supka is aktívan részt vett) és az UMBE (az Új Művészetek Barátai Egyesülete, amelyet Vaszary János alapított a műpártolás terjesztésére, a friss tehetségek támogatására⁴⁵).

Mind a lap, mind a fenti szervezetek, reklámot, hírverést nyertek ezzel a lehetőséggel. A *Literatura* konkrét „közlönysége” abból állt, hogy a lapvégi „sárga lapokon” közölte – igen kis betűkkel – a társaságokkal kapcsolatos eseményeket. De Supka, főként a harmincas évek elején, szívesen adott egy-két bekezdést pl. a Magyar Cobden Szövetségnek (amelynek volt közlönye, a *Cobden*), a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma,⁴⁶ vagy éppen Szekeres Margit József körüti könyvszalonjának előadásai részére.

1933 decemberétől a *Literatura* nem havonta jelent meg 32 oldalon, hanem kéthetente 16-on, az ára pedig 1 pengőről 40 fillérre csökkent. Így még inkább lépést tarthatott a frissen megjelenő könyvekkel. Azonban pár év múlva Supka leírja, hogy egyáltalán nem ez volt az eredeti elgondolásuk: azt tervezték, hogy hetenként jelennek meg, 20 filléres áron. Ám a hatóságok több hónapi hallgatás után – és „erőteljes protekció igénybevétele után” – csak a havi kétszeri megjelenést engedélyezték. Így a *Literatura* „terjedelmében elvesztette a havonta egyszer megjelenő folyóirat vastagságát, viszont árban úgy nem tudott leszállani, hogy a siker reményében mehetett volna ki az utcára, a rikkancsokhoz.” Ugyanakkor viszont most már havonta kétszer kellett szétküldeni, vagyis ez a költség a duplájára nőtt. De visszakozni nem lehetett, mert az új engedélyt úgy adták meg, hogy ha nem veszik igénybe, akkor a régi engedély is érvényét veszti...⁴⁷

⁴⁰ [SUPKA Géza] s.g.: *Tíz év.* = *Literatura* 1936. január 1. II.

⁴¹ *Literatura* 1932. január. [III].

⁴² Klebelsberg Kuno kezdeményezte 1928-ban. Az irodalmi szakosztály elnöke Móricz Zsigmond volt.

⁴³ *Literatura* 1932. szeptember. IV.

⁴⁴ Történetéről lásd: SZALAI Imre: *A Vajda János Társaság*. Bp. 1975.

⁴⁵ *Literatura* 1932. február. [IV].

⁴⁶ Történetéről lásd: CSAPLÁR Ferenc: *A Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma*. Bp. 1967.

⁴⁷ [SUPKA Géza]: ...és mégis vagyunk! = *Literatura* 1938. szeptember 15. [II].

Az IGE

A Horthy-rendszerben élő magyar írók megélhetési nehézségeinek enyhítésére jött létre az Írók Gazdasági Egyesülete, amelynek megalakulásában és egész tevékenységében nagy szerepet játszott Supka Géza és a *Literatura*.

A magyar írók foglalkozásairól írt Kemény István már 1931-ben. Köztudott, hogy „az irodalomból megélni nem lehet” akkor sem, de régente sem. Cikkében felsorolja, hogy kik voltak papok, pedagógusok, újságírók, katonák, tisztviselők stb. a magyar irodalomban.⁴⁸ A következő év márciusában Pünkösti Andor cikkében hívja fel a figyelmet a hazai írók helyzetére:

„A kiadó fél, hogy a közönség érdeklődését a magyar könyv nem köti le [...] A magyar író kezében megtorpan a toll, lelkében visszahökken a harci kedv, mert tudja, hogy a kiadó tőle tízszeres óvatosságot kíván; de szívesen adja ki a külföldi íróknak olyan könyvét is, amelyhez hasonló merészségű magyar könyv kiadása elől a legghatózottabban elzárkóznék.”

A cikk végén Pünkösti leszögezi: nem kivételezést kér a magyar írók számára, csak azt, hogy „bocsássák meg neki hogy magyar!”⁴⁹

Pakots József országgyűlési képviselő (aki már többször is beszélt az írók helyzetéről a képviselőházban is) kezdeményezésére 1932 tavaszán létrejött az IGE.⁵⁰ Az alakuló közgyűlés május 23-án volt, de már a márciusi számban megjelent Pakots nagy feltűnést keltő cikke „Nem lehet tovább hallgatni” címmel. És a címlapon a *Literatura* – sok egyéb mellett – már mint az IGE közlönye jelenik meg. Pakots az irodalmi válság fő okát az írók szervezetlenségében látta, ezért hívta életre ezt a „defenzív védelmi szervezkedést”, amelynek fő célja a tehetségek megmentése a „fizikai elzülléstől.”⁵¹ A szervezet elnöke természetesen Pakots lett, a főtítkárnak Supka, a díszelnök pedig Albrecht királyi herceg. Szeptember 4–11. között országos tanácskozást tartottak a magyar írók a Balaton mellett, amelyre pl. külön IGE-vonatokat indított a MÁV, megjelent a kultuszminiszter – tehát valóban országos ügy lett belőle.⁵²

Az egyesület állandó hírein kívül a lap egy felmérés elkészítésére is vállalkozott az IGE megbízásából. Felkérték a „szellemi élet munkásait”, hogy válaszoljanak 16 kérdésre, amelyek elsősorban gazdasági természetűek voltak: van-e lakása, van-e

⁴⁸ KEMÉNY István: *Magyar írók foglalkozásai a múltban és jelenben*. = *Literatura* 1931. június, 59–61.

⁴⁹ PÜNKÖSTI Andor: *Nemo est propheta...* = *Literatura* 1932. március, 389–391. Persze nem ő volt az első, aki erről írt, mindenképpen megemlítendő NAGY Lajos: *Idegen regények garmadája*. = *Nyugat* 1925. II. 215–227. és KOSZTOLÁNYI Dezső: *A magyar könyv pusztulása*. = *Nyugat* 1925. III. 66–72.

⁵⁰ Történetéről lásd SZALAI Imre: *Az IGE. Írók Gazdasági Egyesülete*. = *Irodalomtörténet* 1976. 2. sz. 377–406.

⁵¹ PAKOTS József: *Nem lehet tovább hallgatni*. = *Literatura* 1932. április, I–III.

⁵² Uő: *Beszámoló az Íróhétről*. = *Literatura* 1932. október, 671–673.

állása, mennyit keres az írásaiból, mennyi adót fizet stb., de az utolsó hat pont az írók világszemléletére vonatkozott.⁵³ A kérdésekre 109 névvel ellátott válasz érkezett. Az eredményt Supka összegezte, amelyből megtudhatjuk pl., hogy az írók 70%-a egy fillért sem keres az írásaival, 25%-a keres ugyan, de ez nem éri el a havi 60 pengőt sem...⁵⁴

1933-ban az egyesület első évéről szóló cikkében Supka vázolja a célkitűzéseket, amelyek hat pontból állnak, s a gazdasági, támogatási tételek közt már ott van az új szerzői törvény kidolgozására, valamint az irodalmi kritika lezülése elleni küzdelemre vonatkozó rész is. Ezzel cáfolni akarják azt a tévhitet is, hogy az egyesület célja pusztán a segélyezés lenne.⁵⁵ Hamarosan azonban egy minden eddiginél bővebb és pontosabb összefoglalás látott napvilágot, amely 24 pontból állt. Ez volt egyben az ekkor elhunyt Pakots József „szellemi végrendelete” is...⁵⁶ Az utóda az elnöki székben később Ugron Gábor lett, aki később szintén a *Literatura* hasábjain írta meg az IGE addigi eredményeit és lehetőségeit. Megpróbálta számba venni a magyar írókat anyagi helyzetük szempontjából, a gazdag, beérkezett íróktól (akik kb. ötvenen vannak Ugron szerint) egészen az „írói proletariátusig” (számuk kb. 120), vagyis összesen kb. 970 személyt. De pontos adatokat közöl arról, hogy mennyi segélyt, kórházi beutalást, gyermeküdültetést osztottak ki az íróknak és családtagjaiknak.⁵⁷

Pekár Gyula és a Petőfi Társaság

Az 1876-ban létrehozott Petőfi Társaság eredetileg a Petőfi-kultusz ápolására, és az irodalom művelésére jött létre. Ám valójában „egy elégedetlen írói clique alapította, amely irodalmi céljaival nincs tisztában s amelyet inkább pajtáság és személyes tekintetek fűznek össze, mint irodalmi elvek” – írta róla Gyulai Pál, s később hozzátette hogy nem Petőfinek van szükségük rájuk, hanem inkább a Társaságnak Petőfire „hogy dicsőségében sütkérezzék”.⁵⁸ A Társaság íróinak egy antológiájáról pedig a *Literaturának* egy érettségi tabló jut az eszébe, amelyen „mosolyognak a matúra izgalmaiktól kihevert boldog fiúk, a »beérkezettek«”⁵⁹ Az idők folyamán ugyanis a Társaság egyre inkább a kevesebbé tehetségesek, a középszerű írók klubja lett, egyfajta „ugródeszka”, ahonnan könnyen elérhető volt akár az akadémiai tagság is. Ezzel összefüggésben az első világháborút követően egyre jobban átpolitizálódott a Társaság, s ebben nagy szerepe volt Pekár Gyulának, akit

⁵³ *Literatura* 1932. július, IV.

⁵⁴ SUPKA Géza: *A magyar író 1932-ben.* = *Literatura* 1932. október, 678–682.

⁵⁵ [Uő.]: *Az IGE (Írók Gazdasági Egyesülete) első éve.* = *Literatura* 1933. június, XXV–XXVI.

⁵⁶ Uő.: *Pakots József.* = *Literatura* 1933. július, 243–245.

⁵⁷ UGRON Gábor: *A magyar írók gazdasági helyzete.* = *Literatura* 1935. december 15. 337–340.

⁵⁸ Idézi [SUPKA Géza]: *Petőfi neve alatt.* = *Literatura* 1931. augusztus, [III–IV].

⁵⁹ *Literatura* 1936. augusztus 15. bor. 3. old.

Herczeg Ferenc lemondása után elnöknek választottak.⁶⁰ Ő egy időben miniszter is volt, később a Külügyi Bizottság elnöke lett éppen Apponyi Albert ellenében – és ahogy Supka kajánul közölte, mint „Irodalmi hír”-t: a leányfalusi önkéntes tűzoltóegyesület díszelnökévé is megválasztották...⁶¹

Nyilvánvaló nem ezért volt ő a „tehetségtelenség és a reakció szimbóluma”, a komoly irodalom „bête noir”-ja, ahogy Benedek Marcell jellemezte,⁶² hanem azért, mert politikusként gyakran támadta a kortárs magyar irodalmat. Dekadensnek, erkölcstelennek, nemzetietlennek nevezte pl. Móricz Zsigmondot⁶³ is. Supka a maga módján vágott vissza neki: egymás mellé állította az ominózus támadó beszédét korábbi műveivel, elsősorban a *Dodó főhadnagy problémái* című kötetével. Ha Pekár elítéli a beszédében azt az író, aki „a perverzítások rothadt érzékiségével tüntet a maradi magyar szemérem ellen”, akkor bizonyára elítéli azt a Pekárt is, akinek Dodó főhadnagy nevű hőse „olyan merően nézett az asszony ruhájának kivágására, hogy az önkéntelenül is odakapott és elpirult”... S ha Móricz Zsigmonddal kapcsolatban a „szláv veszedelmet” idézgeti, akkor bizonyára egy másik Pekár írta annak idején, hogy „a szlávoké a jövő”... Eszerint „két Pekár él közöttünk”, az egyik „az erkölcs mord bajnoka”, a másik meg „valami ponyvaíró”.⁶⁴

Hasonlóan reagált Pekár egy másik beszédére is, amelyben „öt mondatban tizenyolcszor dübörög fel vagy kong a nemzet és a magyar fogalma: valósággal díjat kellene kitűzni, hogy hol lehetne még ezekbe a mondatokba a »nemzet« és a »magyar« szót valahová belepréselni” de vajon túl lehetne-e szárnyalni a „magyarosan magyar nemzeti” jelzőt... S ez a Pekár utasítja el a „nemzetköziség áfiumát”, akinek egy régebbi írása szerint a haza nem más mint „valamely földrésznek fináncokkal és határkövekkel körülrakott területe”⁶⁵

Amikor Pekárt végül is eltávolították a Külügyi Bizottság éléről, Supka „az emlékezet okából” szó szerint közli a „rigorózusan keresztény” *Uj Nemzedék* vezércikkét, amelyben az „Agyó, agyó...” kezdetű operettslágerrel búcsúztak a közismerten nagy testalkatú Pekártól, az utolsó mondatban pedig készséggel elismeri

⁶⁰ Csathó Kálmán szerint Herczeg is „lenézte a Parnasszusra tolaikodó írómesterembereket és a Pekár Gyula kezébe esett Petőfi Társaságot, amely ... kezdett egyre jobban a hazafias frázisok mögé bújt akarnokok egyletévé alakulni.” Egyébként leír egy esetet, amikor egy kétségtelen dilettáns bekerült a Társaságba csak azért, mert Csathó és Herczeg, meghallván a jelölt végső érvét, hogy az arcképe megjelent a *Vasárnapi Ujságban*, „buta viccből” rászavaztak... Lásd: CSATHÓ Kálmán: *Író-társak között*. Bp. 1965. 176.

⁶¹ *Literatura* 1934. augusztus 1. LVIII.

⁶² Benedek Marcell visszaemlékezése. Közli KÉRI Pirokska: *i. h.* 112.

⁶³ Móricz nagy vihart kavart cikke: *Az irodalom és a „faji jelleg”*. = *Nyugat* 1931. 5. sz. 285–287. Ebben Négyesy László vádjaira válaszol, s azokról ír, akiknek Trianon csak ürügy arra, hogy megnyírbálják a gondolat szabadságot, hogy cenzúrázzanak stb.

⁶⁴ SUPKA Géza: *A két Pekár: Zsül és Gyula*. = *Literatura* 1931. június, 45–47.

⁶⁵ *Literatura* 1932. május, 475–476.

a cikkíró, hogy amikor „hatalmas méretű egyénisége” felemelkedett az elnöki szék-
ből, valóban „óriási űrt hagyott maga után...”⁶⁶

Benedek Marcell visszaemlékezett arra is, hogy mennyire örült Supka, „ami-
kor sikerült megkapnia egy fényképet Pekárról, amely tökéletesen kifejezte ennek
az embernek a lelkiségét: tátott szájjal harsogó ostobaságát”. A fotó ezzel az alá-
írással jelent meg: „Pekár Gyula az entellektüel-együttműködés kongresszusán”.⁶⁷
A kép után Supka egy bizonyos (l. b.)-nek válaszol, aki a *Koszorúban*, a Petőfi Tár-
saság lapjában írt egy cikket a *Literatura* szerkesztője ellen. Túlzás, feleli, hogy
„minden számban” támadnak Pekárt. Valóban sokat foglalkoznak vele, ám egyrészt
a regényeit dicsérték,⁶⁸ másrészt többször is csak mások negatív véleményét idéz-
ték – harmadrészt a a legtöbb megjegyzés jogos volt, általában Pekár viselt dolgai
indukálták valamennyit. Ez azonban csak kettejükre vonatkozik, írja Supka, miért
kell (l. b.)-nek „fogadatlan prókátor” módjára beleszólni? Vajon ez az illető azo-
nos Lázár Béla művészettörténésszel, akinek korábban annyi cikkét közölte a *Lite-
ratura*, s akinek a könyveiről dicsérőleg szólt mindig is a lap?...

A Petőfi Társaság pedig abban bűnös, írja Supka később, hogy „nyugodtan asz-
szisztál, amikor elnöke – néha a Társaság nevében is – támadja Adyt, Ambrus
Zoltánt, Babits Mihályt, Bíró Lajost, Hevesi Sándort, Móricz Zsigmondot, Németh
Antalt ... az egész modern magyar irodalmat. [...] ellentmondás nélkül hallgatja
elnökének ... beszédét, amely ... felszólítás arra, hogy a nemhivatalos irodalom
művelőit zárják ki a nemzet testéből...” És hogy lehet az, hogy sem az elnök, sem
valamelyik petőfista nem szólalt fel Petőfi verseinek cenzúrázása ellen?⁶⁹ A Tár-
saság tagjai ne azonosítsák magukat minden esetben az elnökükkel, főleg a poli-
tikai jellegű támadásokkor nem. Annál is inkább, mert „a Petőfi Társaság már
alapszabályai miatt sem politizálhat!”⁷⁰

Supka 1937-ben, Pekár halálakor is leszögezi: hogy nem egyes emberek ellen
folyik a harc, hanem azon nemzedék ellen, amely annyira ellene van a modern
Magyarországnak, s amelynek Pekár csak egyik élenjárója volt.⁷¹

⁶⁶ *Literatura* 1934. május 1. XXXIII–XXXIV.

⁶⁷ *Literatura* 1936. július 15. címlapverző

⁶⁸ Pl. az *Attila* című kétkötetes művét: *Literatura* 1935. augusztus 1. 238. Egyébként Pekár könyv-
gyűjtő is volt, halála után könyvtárának egy része Debrecenbe került, lásd OTTOZI Eszter: *Possessori
bejegyzések a debreceni Egyetemi Könyvtár 1711–1750 közötti külföldi könyveiben V.* = MKsz
1999. 4. sz. 453.

⁶⁹ Nem tudni mire gondol itt Supka, hiszen pl. Petőfi királyellenes versei is megjelentek 1877 óta
az *Összes költeményekben*, lásd: Kiss József: *A Petőfi-költemények kiadásának története 1850-től
1945-ig.* = MKsz 1979. 1. sz. 55.

⁷⁰ *Literatura* 1937. június 1. 198.

⁷¹ *Literatura* 1937. szeptember 1. címlapverző.

Könyvnapok és konkurrenszek

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének 1927. évi rendes közgyűlésén Supka Géza javasolta először a rendszeresen megrendezendő könyvnapok elindítását.⁷² Két évvel később, 1929-ben a *Literatura* márciusi számához kapták meg az olvasók e terv részletes, négyoldalas leírását. Nem késett el vele így sem, mert az első könyvnapot csak ebben az évben rendezték meg. A lap hasábjain ettől az időtől kezdve visszatérő téma lett a könyvnapok kérdése. Ugyanabban a számban pl. Balassa József lelkesedik a májusban megrendezendő ünnepekről,⁷³ majd Kemény István ír a készülődő német könyvnapról.⁷⁴

A következő években azonban egyre inkább a hibák kerülnek előtérbe. Supka 1931-ben abszurditásként említi, hogy ő maga, egy könyves folyóirat szerkesztője csak 45 perces telefonálgatás után tudta meg a könyvnapok pontos dátumát, „amikor már hetek óta hírlapok, rádió, film, plakátok, könyvkiadások, szórócédulák százezreivel kellett volna a közönség figyelmét az eseményre előre felhívni”... Így aztán nem is csoda, hogy a könyvnap „fáradt, szürke, közönybe fúló, érdektelen, hangulat nélküli ... Ugy látszik a könyvkereskedői szakosztály vezetőjéből hiányzik minden iniciatíva, ötletesség és összefogó erő”. S valóban Supka újfent több egyszerű, de hatásos ötlettel is előáll, amelyek színesítenék a könyvnapokat, hiszen ő már az eredeti tervzetben is felvetette, hogy akár kürtös heroldok nyithatnák meg az ünnepeket. „Több színt, több hangulatot, több fantáziát az eljövő könyvnapokra” – fejezi be Supka a rövid cikkét.⁷⁵

Ugyanígy többször kritizálja a rendezést Kemény István is, „nem azért mintha azt hinnék, hogy ezek meghallgatásra találnak, hanem legalább lelkiismeretünk megnyugtatójának érdekében”: a könyvnapon könyvek drágulása, a reprezentatív könyvnapon kiadványok és az izléses árusítóhelyek hiánya stb.⁷⁶

A könyvnapok megrendezésének hibáin túl állandó téma Supka számára, hogy nem ismerik el, hogy ő volt az egész ötlet szülőatyja. Nem állja meg szó nélkül, hogy pl. *A Könyv* című folyóirat így ír: „A könyvnap gondolata hat évvel ezelőtt született meg néhány okosan lelkes férfi agyában”. Nem hat, hanem nyolc éve és nem „néhány” hanem csak egy ember agyában – reagál rá azonnal Supka.⁷⁷ Hozzáteszi még, hogy azóta is nagyjából ugyanazok a gondok, és ugyanazok a javasolt megoldások is, amelyet ő már annak idején leírt a tervzetben. Szintén *A Könyv* írja később, hogy „Keéri-Szántó elnök úr, aki apja a Könyvnap gondolatának”... Ragaszkodjunk a „históriai tényekhez”, fortyan fel Supka, hiszen „éppen Somló Béla szerkesztő-kiadó úrnak illenék tudnia”, hogy ki javasolta először a könyv-

⁷² KÖVES József: *A könyvnapok ötven éve*. In: *Könyvnap, könyvhét, ünnepi könyvhét*. Bp. 1979. 9.

⁷³ BALASSA József: *A Magyar Könyv Hete*. = *Literatura* 1929. március, 76–77.

⁷⁴ KEMÉNY István: *A „Könyv napja” Németországban*. = *Literatura* 1929. március, 77.

⁷⁵ *Literatura* 1931. június, 43–44.

⁷⁶ *Literatura* 1936. június 15. címlapverző

⁷⁷ *Literatura* 1935. július 15. LIV.

napokat...⁷⁸ Ugyanakkor – ahogyan írja – „meghatottan olvasta” azokat a cikkeket, ahol végre elismerik a munkásságát „a nagy értetlenségben”: a *Szegedi Friss Ujság* Cserzy Béla által írt vezércikkét.⁷⁹

A könyvnapokon túl Supka másik nagy „álma” az igazi nagy magyar könyves folyóirat megjelenése volt. Éppen ezért voltak ellenérzései, amikor „gyors egymásutánban, egyre-másra bukkannak fel a *Literaturához* hasonló, vagy azzal egészen azonos célkitűzésű folyóiratok”, pl. az Egyetemi Nyomda *Diárium*a, a *Könyvtári Szemle*, a *Könyves*, vagy éppen a fent említett *A Könyv*. A magyar könyvolvasók alacsony teherbíróképessége miatt ez nem egészséges verseny, hanem az erők felesleges felmorzsolódása.

„Nem lenne-e a magyar könyv érdekében helyesebb, ha az erőket inkább összefognók? Nem látja-e a magyar könyvkereskedők és könyvkiadók egyeteme hasznosabbnak, ha az anúgy is elapadóan csörgedező lehetőségeket tömörítve egyetlen reprezentatív jelentőségű és a különböző részérdekeket is kielégítő folyóiratba fektetné bele energiáit?! Amely folyóiratot nagy példányszámánál fogva olcsón dobhatná bele a közönségbe s ezzel egyben hatalmas kultúrmunkát is végezne.”

Ha valóban létrejönne egy ilyen folyóirat, teszi hozzá Supka, úgy a *Literaturát* habozás nélkül beleolvasztaná.⁸⁰ Herz Andor, a *Könyves* szerkesztőbizottsági tagja válaszolt erre cikkekre, mondván, hogy a nagyközönség kezébe a fentiek közül csak a *Diárium* kerül, a többi kifejezetten a szakemberek olvassák, vagyis nem jelentenek konkurenciát a *Literaturának*. Ebből is következik, hogy a Supka szerkesztette folyóiratnak nem kell beleolvadnia semmibe, megszűnését „a magyar könyv minden igaz barátja csak mély szomorúsággal és fájdalommal vehetné tudomásul”...⁸¹ Valóban csak a *Diárium* tekinthető bizonyos szempontból ellenfélnek, sőt Supka ellenérzései is jogosnak tűnhetnek, ugyanis az 1931-ben induló lap átvette a *Literatura* sárgalapos bibliográfiáit, a Hazai és külföldi tudósítások rovatcímét – csak éppen ahhoz nem illő, modern, szecessziós betűvel – a könyvismertetések rendszerét is, de azt nem vette észre, teszi hozzá Supka, hogy a *Literaturában* mindez a „septem artes” belső tematikája szerint történik...⁸²

Egyébként még ebben az évben bejelentette a *Könyves*, hogy évi tíz szám helyett már csak négygel fog jelentkezni, amelyre Supka reakciója megint csak az volt, hogy felesleges szétforgácsolni az erőket: a sokféle próbálkozás helyett inkább álljanak a *Literatura* mögé, s ezzel valóban a magyar könyvet erősítik.⁸³

⁷⁸ *Literatura* 1936. június 1. címlapverző

⁷⁹ *Literatura* 1937. július 1. címlapverző

⁸⁰ [SUPKA Géza]: *Az erők porlódása*. = *Literatura* 1935. január 1. I–II.

⁸¹ *Literatura* 1935. február 1. IX.

⁸² *Literatura* 1931. május. 6.

⁸³ *Literatura* 1937. szeptember 1. [IV].

Supka Géza helyesírása

A *Literatura* egyik jellegzetessége volt a különleges helyesírása, amely természetesen Supka elveit tükrözte. Ezekhez olyannyira ragaszkodott, hogy a munkatársai cikkeiben is megjelennek ezek a sajátosságok, nyilván rábeszélte őket, hogy ebbe a lapba így írjanak. Rögtön a címlapon szembetűnik, hogy Supka január, február helyett januáriust, februáriust írt, mondván, hogy a március szóban sem vágjuk le a latinos végződést, akkor ezekben miért tennénk?

Bár logikája hibátlan, de nem vette figyelembe a kialakult nyelvszokást, s emiatt többször is vitába keveredett másokkal. Mivel a munkatársak, a szedők és az olvasók is rákérdeztek ezekre, Supka magában a lapban, konkrét példákon keresztül mutatja be elveit. Ezek között jó néhány van, amelyekben teljesen igaza volt, pl., az „éppen” és az „épen”, az „ami” és az „amely”, illetve a „se” és a „sem” megkülönböztetése; a névelő helytelen elhagyása pl. a „Szerző kiadása” esetében stb. Viszont az idegen (eredetű) szavak magyar helyesírásában már különleges nézetei voltak, pl. a „dzsungel” helyett ő mindig „dzsangel”-t, a „konzerv” helyett „konszerv”-et, a „barokk” helyett „barok”-ot írt, tehát ragaszkodott az eredeti kiejtéshez. Kárhoztatta pl. az Egyiptom országnevet, amelynek szerinte „semmi logikája nincs”, helyette az „Egiptus”-t használta.⁸⁴

De ugyanebben a számban közöl egy ismertetést az akkortájt induló *Magyarosan* című folyóiratról – és rengeteg hibát talál benne. Pl.: „gond tárgya lett a nyelv helyessége” – az ilyen mondatokat egy iskolai stílusgyakorlat-órán sem tűrik el, füstölög Supka. S előtör belőle a budapesti lokálpatrióta is: felszólítja a „bűnös főváros” nyelve ellen kiállókat (név szerint), akik persze mind vidéken születtek, hogy „hagyják békén” a pestieket, és „menjenek vissza, oda ahonnan jöttek” ha nem tetszik az itteni nyelv...⁸⁵

A kemény szavakat nem hagyhatta válasz nélkül az egyik megemlített „vidéki”, Kosztolányi Dezső, aki a *Pesti Hírlap*ban reagált a fentiekre. Részint védelmébe vette a kifogásolt kifejezéseket, részint személyeskedéssel vádolta Supkát, aki erre a költőnek az *Uj Nemzedék* hasábjain korábban vezetett Pardon című rovatát említette, amelyben „a személyeskedésnek a magyar sajtóban eladdig teljesen ismeretlen, uszító formáját fedezte fel” Kosztolányi.⁸⁶

Tárgyilagosabb érvet hoz fel a maga igazára Supka egy későbbi cikkében, amelyben egy olvasói levélből idéz: mit keres Kosztolányi, a költő a „nyelvracionalizáló” „örökérvényű szabályokat” hozó akadémikusok között? Hiszen ő maga is leírta, hogy „a nyelv olyan rendszer, amelyben sok örület van”. A költő „szó- és gondolatforradalmár, tehát 180 fokban ellenszöge minden akademizmusnak.”

⁸⁴ [SUPKA Géza]: *A Literatura helyesírási és stílári „sajátosságai”*. = *Literatura* 1932. július, II–III.

⁸⁵ [SUPKA Géza] s.g.: *Magyarosan, rangosan... Amikor a Magyar Tudományos Akadémia magyarít*. = *Literatura* 1936. július, 582–584.

⁸⁶ *Literatura* 1932. október, [III–IV.]

A cikkíró ezután a Hágában megjelenő *Transition* című folyóiratot említi, amely a 20. század új forradalmi nyelvezetét James Joyce *Ulysses*ében találja meg...⁸⁷

A vita ezzel elült, Kosztolányi szépirodalmi műveit pedig ezalatt is dicsézően említette a lap⁸⁸ (és természetesen a költő a PEN Clubban, vagy éppen az IGE keretében végzett tevékenységét is), de azért időnként megjelentek kisebb írások, amelyben megemlítik a „jósándékú, harcias kis folyóirat”-ot, a *Magyarosant*, „amelynek tartalmát tetemes százalékban a Literaturával való polemizálás teszi ki.”⁸⁹ Hozzátehetjük: Supka sem hagyott ki egyetlen alkalmat sem, hogy – akár egy tárgyilagosnak indult ismertetésben – ne üssön egyet a lapon és prominens személyiségein.⁹⁰ Természetesen ugyanez történt a Kosztolányi szerkesztésében megjelenő *A Pesti Hírlap nyelvőre* című könyv kapcsán is, sőt ebben is felemlegeti Hegedűs Lóránt támadását a *Literatura* neve ellen...⁹¹

A fentiekhez hasonló nyelvhelyességi, stilisztikai téma a leiterjakabok, sajtóhibák ismertetése is – és mennyivel szórakoztatóbb olvasmány, mint a személyeskedő viták. Már az első évfolyamban is előfordult, hogy közöltek egy-két „gyöngyszemet”⁹², s mellesleg felvetették a korrektorok felelősségét. A cikkekre Schwartz Ármin is reagált a *Typographiában*, amelyet átvett a *Literatura* is,⁹³ sőt egy év múltán Schwartz újabb cikket írt a sajtóhibáról, erről az „élősdírl”, amely „szedőnek, korrektornak, nyomdavállalatnak, írónak, szerkesztőnek, tanárnak, tudósnek egyaránt ellensége”.⁹⁴ Maga Ráth-Végh István is szívesen gyűjtötte egyébként a leiterjakabokat, hiszen ezek is a kultúrtörténet érdekességeivé válhatnak. Nem véletlen, hogy később, pl. az IGE alapításának lázában is volt hely a lapban a fordítói, újságírói baklövések ismertetésére, hiszen „amíg újságírás lesz a világon, addig Leiter Jakab úr élni fog ... a sajtólibákkal (!) egyetemben”.⁹⁵ Az 1938-as évfolyamban, amikor pedig már a megszüntetés fenyegette a lapot, három hosszú leiterjakabos cikk is szolgál az olvasó mulatságára...

⁸⁷ [SUPKA Géza]: *Mégegyszer „Magyarosan”*. = *Literatura* 1932. december, 788–789.

⁸⁸ Ugyanakkor nyilván hatással volt Supka és Kosztolányi viszonyára az a tény, hogy elterő véleményük volt Adyról. Lásd pl.: SUPKA Géza: *A vértelen költő*. = *Literatura* 1937. február 15. 49–51., és Uő.: „Ennyi volt csak? ... Ennyi volt...” *Kosztolányi özvegyének könyve az uráról*. = *Literatura* 1938. június 1. 185–187.

⁸⁹ *Literatura* 1934. február 1. X. Itt jegyzem meg, hogy pl. a *Magyar Nyelvőrt*, és szerkesztőjét, Balassa Józsefet viszont dicséri Supka, és „bensőséges szeretettel üdvözli a testvér folyóirat jubiláló szerkesztőjét”: *Literatura* 1935. január 1. III.

⁹⁰ *Literatura* 1935. május 15. 160.

⁹¹ *Literatura* 1933. február, 73–74.

⁹² *Literatura* 1926. 10. sz. 35–36.

⁹³ *Érdekes vita*. = *Literatura* 1927. 4. sz. 117–119.

⁹⁴ SCHWARTZ Ármin: *A nyomdászat filloxérája*. = *Literatura* 1928. 8. sz. 281–284.

⁹⁵ *Leiter Jakab örökzöld virányiról...* = *Literatura* 1932. szeptember, 665–668.

Egyéb cikksorozatok

Az évek során a *Literatura* számtalan alkalommal közölt cikksorozatokat, amelyben vagy egy téma részletes kifejtésére volt lehetőség, illetve több szerző esetén ugyanazon téma különböző nézőpontból való vizsgálatára nyílt lehetőség.

Az előbbire jó példa Fülöp Zsigmond „Az amerikai zsurnalizmus” című sorozata. Az első részben azt fejtegeti, hogy míg Európában a nemesség és a művelt polgárság vásárolta az újságokat, addig az USA-ban ez a két réteg hiányzott, ehelyett az újságok a „dolgozó-küszködő-úttörő” embereknek nyújtottak olvasnivalót, mégpedig elsősorban információkat. Ebből következik, hogy ezek „megemésztését” az olvasóra bízta, politikai befolyásolásra nem törekszik.⁹⁶

A következő cikkben amerikai napilapoknál létkérdésnek számító gyors és tökéletes hírszolgáltatásról és azt lehetővé tevő távirati irodákról ír a szerző. Ott természetesen nem egyetlen ilyen működik, de a sajtó standardizálódása, uniformizálódása meglévő probléma.⁹⁷ A harmadik cikkben a nagy lapvállalatokról, a Munsey-, a Hearst-, a Copley- stb. konszernekről,⁹⁸ a következőben az újsághirdetésekről, pl. a csupán 5 centbe kerülő *Saturday Evening Post* 120 oldalt kitevő reklámjairól,⁹⁹ az utolsóban pedig az amerikai tollforgatók honoráriumáról ír Fülöp Zsigmond, természetesen a magyar írók helyzetével összehasonlítva.¹⁰⁰

A másik fajta cikksorozatra jó példa ugyanebből az évfolyamból az a sorozat, amelyről ezt mondja Supka: „A különböző világnézeteknek a magyar irodalomra és szellemiségre való kisugárzásait szándékozunk néhány essay sorozatában a legilletékesebb szakemberek tollából bemutatni”. Az első cikket Kállay Miklós, a *Nemzeti Újság* kritikusa és szerkesztője írta a katolikus szellem és irodalom megújulásáról,¹⁰¹ majd ehhez kapcsolódva a következő számban a magyar katolikus írókról egy újabb cikket, amelyben Mécs Lászlóról, Sík Sándorról és Sárközi Györgyről fotót is közölnek. Viszont a magyar katolicizmus nem tudna fenntartani egy katolikus folyóiratot, „romantikus utópia lenne itt olyan fényűzéssel kiállított és a szellemi élet legmagasabb horizontján járó ... folyóiratról ábrándozni, mint a francia *Vigile*”¹⁰², de az Alszeghy Zsolt által szerkesztett *Élet* tömöríteni tudná a mai magyar irodalom erőit.¹⁰³

A sorozat második részében Nyigri Imre, a *Népszava* kritikusa ír a szocialista irodalomról, elsősorban Upton Sinclairről, „aki a ma élő írók között talán a legmesszebb jutott a tiszta kollektivizmus felé”. S miközben „Európa szellemi életének

⁹⁶ FÜLÖP Zsigmond: *A hirlap lelke: az üzlet.* = *Literatura* 1931. július, 99–102.

⁹⁷ Uő.: *A hírszerzés technikája.* = *Literatura* 1931. augusztus, 150–153.

⁹⁸ Uő.: *Az amerikai nagy lapvállalatok.* = *Literatura* 1931. szeptember, 192–195.

⁹⁹ Uő.: *Az újságok és hirdetések.* = *Literatura* 1931. október, 234–235.

¹⁰⁰ Uő.: *Mennyit keresnek az amerikai írók?* = *Literatura* 1931. november, 265–267.

¹⁰¹ KÁLLAY Miklós: *A magyar szellem a világ katolikus rönesszanszában.* = *Literatura* 1931. július, 96–98.

¹⁰² A *Vigília* majd 1935-ben indul el.

¹⁰³ Uő.: *A mai katolikus irodalom és munkatársai.* = *Literatura* 1931. augusztus, 141–143.

talaját új vulkánok lávatömegei öntik el H. G. Wells, G. B. Shaw ... Henri Barbusse, Andersen Nexö örökében”, addig a magyar szocialista irodalom nem kap nyilvánosságot.¹⁰⁴

A harmadik cikkben Ignotus Pál fejti ki nézeteit a liberális irodalomról, s arról, hogy Európa nagyobbik felében ez az irodalom fő elve, de Magyarországon nem ez a helyzet, holott „a magyar irodalom újjászületése egybeesett az európai liberalizmus győzedelmes kamaszkorával; Bessenyeiék Voltaire-en nevelkedtek”.¹⁰⁵ Az érdekes cikksorozat ezzel véget is ért, jóllehet lett volna még feldolgozandó világnézet.

A *Literatura* szívesen fogadta az olvasók reagálásait, ezeket gyakran közölte is a római számos oldalain kommentárok nélkül. Előfordult, hogy valóságos vita alakult ki a levelek írója között. Így történt pl. a könyvkölcsönzés elleni liga megindítása, illetve a „könyvet nem veszek”-téma kapcsán is.¹⁰⁶

A munkatársak

Supka büszke lehetett arra is, hogy a munkatársait – hasonlóan hozzá – „valami mániákus szent tűz fűti”. S közülük is a külföldön élők mindegyike „egy-egy örsege volt a magyar irodalomnak”, akik kint a hazai szellemi mozgalmakat ismergették, itthon pedig a külföldieket.

Elsőként említhetjük közülük Tábori Pált (1908–1974), aki a lapba szintén publikáló Tábori Kornél fia volt. 1933 előtt Németországról jelentek meg cikkei, majd 1937-ben Londonba költözött, ahol megalapította a World Literary Service-t, amely fordítási jogokkal foglalkozott. Minden hónapban listát adott ki a vele összekötetésben álló írókról, amelyet 800 kiadónak küldött el rendszeresen. A magyar írókkal külön is foglalkozott, mint a Mideuropean Literary Service londoni igazgatója. Rendszeresen publikált a *Bookseller*ben, a *Guide and Ideas*ban és a glasgow-i *Evening Times*ban.¹⁰⁷ Természetesen a *Literaturában* a londoni, angliai irodalmi életéről tudósított. E tárgyú cikkei Tit-Bits („irodalmi pletykázkodás”), More Tit-Bits, Angol ceruzajegyzetek, Londoni levél stb. címekkel jelentek meg.

Reményi József (1891–1956) clevelandi egyetemen összehasonlító irodalomtörténetet tanított, s a régibb és újabb amerikai irodalomról szóló esszéi a *Literaturában* jelentek meg. „Szintetikus meglátásai, amelyekkel egy-egy író oeuvre-jének legjellemzőbb vonásait néhány találó mondatban tudja összefoglalni, páratlan mély

¹⁰⁴ NYIGRI Imre: *A szocialista világnézet és az irodalom céljai*. = *Literatura* 1931 szeptember, 180–182.

¹⁰⁵ IGNOTUS Pál: *Liberális irodalom*. = *Literatura* 1931. október, 222–224.

¹⁰⁶ Ezekről lásd: BÁLINT Gábor: *Olvasók és olvasmányok a két világháború között*. = MKsz 2002. 4. sz. 439–443.

¹⁰⁷ *Literatura* 1938. október 15. címlapverző

beleértése ... rendkívül érzékeny kriticismusa ... biztos vezetővé teszik Reményit az amerikai irodalomban” – írják róla esszéketének megjelenése kapcsán.¹⁰⁸

Gyomai Imre (1894–1962) a lap párizsi szerkesztője volt, egy időben a *Le Monde* munkatársa, de pl. Kuncz Aladáról közölt egy tanulmányt a *Nouvelles Littéraires*-ben, de több regényt is írt franciául. Ő természetesen a legfrissebb francia irodalmi eseményekről és szerzőkről írt a *Literatúrába*.

Kovács Margit, a *Literatúra* brüsszeli munkatársa volt, s az ottani *Onze Tijd* című irodalmi, művészeti és tudományos folyóiratban is publikált a modern magyar irodalomról.¹⁰⁹

Általában Kemény István (1901–?) foglalkozott a lapban a német nyelvű országok könyvkiadásával, irodalmával. Számátalan írásban ismertette a kinti problémákat, és azt is, hogy mindebből milyen tanulságot vonhatnak le a magyar könyvesek.¹¹⁰ Cikkei nagyon gyakran Az irodalom országútján címmel jelentek meg. Ő vetette fel az ötletet a *Magyar Hírlapban*, hogy Hitlerék hatalomra jutása után most több német író nem jelenhet meg a saját hazájában: érdemes lenne magyar kiadóknak kiadni ezen műveket és terjeszteni őket világszerte...¹¹¹

Rónay Mária (1899–1968) Kemény mellett (és természetesen Supka után) talán a legtöbbet publikáló szerzője volt a lapnak. A legkülönbözőbb, könyvekhez vagy írókhoz kapcsolódó témában írt, s szinte mindegyik számban szerepel a neve.¹¹² A *Literatúra* megjelenése előtt, illetve megszűnése után több regénye is megjelent. 1959-ben ő gyűjtötte össze a lap még élő munkatársaink emlékeit.¹¹³

Ráth-Végh István (1870–1959) tulajdonképpen nem volt a *Literatúra* munkatársa, legalábbis olyan értelemben nem, ahogyan az eddig említettek, hiszen nem is volt újságíró. Saját témakörében, a kultúrtörténeti érdekességek feltárásában viszont iskolát teremtett, és Supka, aki tulajdonképpen felfedezte őt 1929-ben, és először közölte ezeket az írásait, szívesen adott helyet valamennyi cikkének az Irodalmi kuriózumok című rovatban. Később ezek könyvben is megjelentek: Supka ismertette össze Cserépfalvi Imrével,¹¹⁴ aki kiadta pl. *A könyv komédiája* című művét.¹¹⁵

Gyakorta írt a lapba Lambrecht Kálmán (1889–1935) természettudós, Térey Sándor (1886–1955) aki pl. Ady Endre verseit fordította le franciára, Kállay Miklós

¹⁰⁸ *Literatúra* 1938. január 15. 31.

¹⁰⁹ *Literatúra* 1938. június 1. címlapverző

¹¹⁰ Pl.: KEMÉNY István: *A német könyv válsága – elméletben, és a magyar könyv válsága – gyakorlatban.* = *Literatúra* 1933. január, 17–18.

¹¹¹ *Literatúra* 1933. június, 231.

¹¹² Egy különleges tervezetéről lásd: RÓNAY Mária: *Nemzetközi Szellemi Olimpiázt!* = *Literatúra* 1936. szeptember 1. [III–IV].

¹¹³ Ezeket közli: KÉRI: *i. h.* 112–114.

¹¹⁴ CSERÉPFALVI Imre: *Egy könyvkiadó feljegyzései.* Bp. 1982. 81–86.

¹¹⁵ Egyéb könyves vonatkozású cikkeivel kapcsolatban lásd: BÁLINT Gábor: *Ráth-Végh István és a könyvek.* = *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* 2002. június, 43–46.

(1885–1955), aki később a *Napkelet*, illetve a *Híd* szerkesztője lett, Fülöp Zsigmond (1882–1948), aki a természettudományos ismeretterjesztés egyik nagy alakja volt, korábban e célból külön folyóiratot alapított *Darwin* címmel, valamint ifj. Vajda János (1907–1944), aki a Vajda János Társaság egyik prominens tagja volt.

A kevésbé ismertebb munkatársak között Fodor Erzsébet (?–1932) nevét említhetjük meg. Ő pl. Zsámboky Jánosról írt a *Literatúrába* egy cikket,¹¹⁶ és a Magyar Újságírók Szindikátusának egyik alapító tagja volt.¹¹⁷ Halálának évében még két munkatárstól búcsúztak el Supkáék: Fejérváry Géza Gyula biológus és pécsi egyetemi tanártól, valamint Gáyer Gyula szombathelyi törvényszéki bíró és szegei egyetemi magántanártól.¹¹⁸

Megszűnés

Az 1938-as esztendő volt a volt a *Literatura* utolsó éve. Januárban még büszkén írta le a szerkesztő, hogy „rettentően nagy idő ez a tizenhárom esztendő” amióta a lap létezik, „alig néhány folyóirat vitte eddig”,¹¹⁹ ám pár hónappal később már bevallja, hogy „a közelmúltnak hazánkra is visszaható külpolitikai eseményei”, vagyis a március 13-i német–osztrák Anschluss, „nyomokat hagytak gazdasági életünkön”. A többi lapvállalat mellett „megérzi ezt a *Literatura* is: régi hűséges előfizetői közül nem egy volt kénytelen – ahogy keservesen írta – fájó szívvel lemondani a lap további járatásáról”¹²⁰

Az események „első áldozata ismét a magyar betű volt: a könyvvásárlás szinte egyik pillanatról a másikra egyszerűen leállt, a tavaszi könyvnapot elmosta a politika s ettől kezdve a magyar betű sorsa egyáltalán ebek harmincadjára került.” – írja később.¹²¹ A nyár folyamán pedig megszűnt a *Magyar Hírlap*, s vele együtt természetesen az eddig jól működő közös előfizetési rendszer is. Ekkor születik meg az első zsidótörvény is, valamint az új sajtótörvény, az 1938/XVIII-as is, amelyhez kapcsolódóan július 16-án megjelent az 1938/4950. számú rendelet, amelyet Imrédy Béla miniszterelnök írt alá. Ennek 8. paragrafusában a következőket olvashatjuk:

„a naponként megjelenő időszakos lapokat kivéve mindazok az időszakos lapok és hírlaptudósító újságok, amelyek már 1938. évi június hó 16. napján is fennállottak, az 1938. évi december hó 31. napja után csak akkor jelenhetnek meg, ha további meg-

¹¹⁶ FODOR Erzsébet: *Magyar tragédia Bécsben. Sámbock János születésének 400. évfordulójára.* = *Literatura* 1931. július, 77–80.

¹¹⁷ *Literatura* 1932. június, I.

¹¹⁸ *Literatura* 1932. július, I.

¹¹⁹ *Literatura* 1938. január 1. címlapverző

¹²⁰ *Literatura* 1938. július 15. címlapverző

¹²¹ [SUPKA Géza]:...és mégis vagyunk! = *Literatura* 1938. szeptember 15. [IV]

jelenésüknek engedélyezését az 1938. évi augusztus hó 31. napjáig kérik, és a m. kir. miniszterelnök az engedélyt megadja.”¹²²

A kérelemhez különféle okiratokat kellett csatolni (pl. a majd csak egy augusztusi rendelet alapján létrejövő sajtókamara igazolásait), valamint 1937. június 16-ától a kérelem benyújtása napjáig megjelent minden számából egy példányt... Egyébként a rendeleten novemberben annyit módosítottak, hogy ha egy lap megkapja az elutasító határozatot, akkor a december 31-i határidő nem érvényes, a megjelenést azonnal be kell szüntetni.

A *Literatura* egészen az év végéig megjelent, ám a januári szám helyett már egy nyolcoldalas nyomtatott körlevelet kaptak a lap előfizetői, amelyben a szerkesztő közölte, hogy az engedélyt nem kapták meg. De vajon mi lehetett ennek az oka – kérdezi Supka? Talán „a sajtótörvénnyel szoros eszmei kapcsolatban álló zsidótörvény? De az ő családjában nem voltak zsidók, csak papok, gimnáziumi és főiskolai tanárok, ahogy az anyai ágban és a feleségében sem. Mindez nem dicsekvés – teszi hozzá – csak tény, amely rámutat arra, hogy „minő is igazában ez a fajvédelem”. Vagy talán a lap törekvései miatt szüntették meg, a könyvnapok, az IGE, az eredeti magyar könyvek szorgalmazása stb. az ok? „Ha a kormányzat jónak látta, hogy egy ilyen tisztán idealisztikus célkitűzésű és lendületű lapot elnémítson, ám jó, lelke rajta.”

Nyilvánvalóan a lap és a szerkesztő liberalizmusa volt a megszüntetés oka: Supka e levélben is leírja a „minden közíróra egyformán szent parancsot: minden egészséges nemzeti lét alaptörvénye a gondolat szabadsága.”¹²³

A lap alján két külön keretben még közli az olvasókkal, hogy a lap bekötési táblája januárban még megrendelhető, valamint, hogy a *Literatura* munkatársainak egy része ezek után a Csécsy Imre által szerkesztett *Századunk* című társadalomtudományi szemlében publikál majd.

*

Supka Géza folyóirata fontos forrása a Horthy-korszak irodalmi életének, különösen nélkülözhetetlen a könyvnapok és az IGE történetét kutatóknak. Bibliográfiai rovata segítséget nyújt a korszak könyvkiadásával foglalkozóknak abban, hogy egy kiadvány olyan adatait is meghatározhassák, amelyek máshol nem találhatóak meg, pl. az árát, valamint havi pontossággal a megjelenési idejét is.

Ezenkívül a *Literatura* évfolyamait lapozgatva magát a szerkesztőt, Supka Gézát a huszadik század első felének e figyelemreméltó alakját is megismerhetjük, nézeteivel, szenvedélyeivel, küzdelmeivel – és természetesen hibáival együtt.

¹²² *Magyarországi rendeletek tára*. Bp. 1938. 930.

¹²³ SUPKA Géza: *Kézírású levél helyett a Literatura olvasóihoz*. 1939. jan. 1.

GÁBOR BÁLINT

Le magazine de Géza Supka, 'Literatura' (Littérature) (1926–1938)

Géza Supka, historien d'art, journaliste libéral, franc-maçon, avait inauguré son magazine mensuel, s'occupant de la culture de livre, intitulé *'Literatura'* en 1926, avec le sous-titre 'Beszámoló a szellemi életről' (Compte-rendu de la vie intellectuelle), avec l'aide du libraire-éditeur Adolf Lantos. L'objectif de la revue était la propagation de la culture et du livre hongrois. Bien que la revue eut un succès considérable, l'éditeur, après quatre années, l'avait supprimée, plus précisément intégrée dans son propre organe *'Lantos Magazin'* (Magazine Lantos). Après l'extinction de ce dernier Supka avait fait remarrer la revue *'Literatura'* dans sa propre édition, il n'a jamais demandé de subvention de nulle part. La revue, à côté des articles s'occupant de l'histoire de civilisation et de la vie culturelle de l'époque, avait enregistré les dernières parutions, en les faisant connaître également, mais ces compte-rendus n'étaient jamais des critiques, le but de la revue restant toujours la propagation de la lecture et des livres. Son principe fondamental était toujours dépourvu de visées politiques, aussi bien par rapport des ouvrages à faire connaître, que par rapport de ses rédacteurs. En même temps il a pris parti de façon très décidée contre toute forme de censure ou de restriction quelconque de la liberté de l'écrivain, ainsi par exemple il a pris parti contre la Société Petőfi, d'esprit conservateur, dirigé par Gyula Pekár. Le rédacteur Supka, a fait naître l'idée des journées du livre, et il a accompli un rôle décidément important aussi dans l'Association Économique des Écrivains. L'organe était un des promoteurs de la vie culturelle de l'époque par sa fonction de bulletin des différentes sociétés littéraires et artistiques. La revue *'Literatura'* a été supprimée en 1938, bien entendu à cause de sa conception libérale, au moment où des lois de presse toujours plus rigoureux avaient vu le jour.

KÖZLEMÉNYEK

A müncheni clm. 15.733 jelzetű Livius-kódex problémája. A müncheni Bayerische Staatsbibliothek hatalmas kódexgyűjteményében számos olyan darab található, amely Magyarországról került oda. Vannak nemcsak korvinák, hanem egyebek mellett olyanok is, amelyek egykor Zrednai Vitéz János tulajdonában voltak. Ezek a Mátyás királytól sokáig nagyon pártolt, de utóbb a királyhoz hűtlenné vált és Mátyás ellenségéhez, a császárhoz pártolt Beckensloer püspök által kerültek Salzburgba, majd onnan Münchenbe.¹

A nem kevesebb mint hét Vitéz-kódex közt van három Livius: *Ab urbe condita* (clm. 15.731), *De secundo bello Punico* (clm. 15.732) és *De bello Macedonico* (clm. 15.733).² Ezek közül az első kettőben ott található a *possessor* Vitéz János címere, tehát a tulajdonos nem kétes. Problematikusabb azonban a harmadik kötet. Ennek első lapján, az első lap alján ugyanis a *possessor*-címerpajzs üres. Az üres címerpajzstól címertanilag jobbra, a lapszélkereten Vitéz érseki címere, a címertanilag bal oldalon pedig Janus Pannoniusnak püspöki pecsétjén használt címere látható.³

Hogy a kódexnek kapcsolata van Vitéz Jánossal, azt az ő címere bizonyítja. De miért nem *possessor*-címerként és miért maradt üres a *possessor*-címerpajzs?

A kódex keletkezési ideje elég szűk kereten belül datálható. 1465 előtt nem készülhetett, mert Vitéz érseki címere van ott. A magyarázatot tehát az 1465 és 1471 közti eseményekben kell keresnünk. Tudjuk, hogy Vitéz nem sokkal érsekké történt kinevezetése után élesen szembefordult Mátyás királlyal, sőt – más összeesküvőkkel együtt a magyar trónra a lengyel király fiát hívta meg, aki trónigényét arra a téves megállapításra alapozta, hogy a magyar király csak királyi elődöktől származhat, tehát Mátyás megválasztása törvénytelen volt, és ő a törvényes jogosult mint Albert király leányági leszármazottja. Hadaival meg is indult Magyarország ellen, hogy jogigényét ott érvényesítse. Mátyás azonban idejében értesülvén az összeesküvésről, meghíúsította ezt a vállalkozást, és Vitézt is fogságra vetette, Janus Pannonius pedig menekülése közben meghalt.

Ami a kódex problémáját illeti, éppen a címerek kínálják a megoldást. Az üres címerpajzs fölött egy idősebb nő és egy férfi koronát tart. Alája, a címerpajzsra nyilvánvalóan a jövődő király címerét szánták, de erről még nem tudhatták, milyen lesz. Az üres címerpajzs, a Vitéz- és Janus-címer tehát azt a megoldást javasolják, mivel Vitéz számára már éppen elkészülőben volt Firenzében a harmadik Livius-kódex s annak még *possessor*-címere nem készült el (tudvalevő, hogy az óvatos olaszok akkor

¹ CSAPODI Csaba–CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Bibliotheca Hungarica. II.* Bp. 1993. 60–67.

² CSAPODI–GÁRDONYI, Klára: *Die Bibliothek des Johannes Vitéz.* Bp. 1984. 115–116.

³ Uo. 47–49. t. – CSAPODI Csaba: *Janus Pannonius kódexei és címerhasználatának kérdése.*
= MKSz 2003. 2. sz. 205.

festették be ezt, amikor a kódex már ki volt fizetve,⁴ Vitéz arra gondolt, hogy ezt a Livius-kódexet ajándékkul fogja adni az új királynak, nyomatékozva a maga és Janus érdemeit.

Erre az ajándékozásra természetesen nem kerülhetett sor, hanem a kódex – szomorú emlékeként a félresikerült vállalkozásnak –, Vitéz birtokában maradt s az ő halála után vitte magával egyéb Vitéz-kódexekkel együtt Beckensloer Salzburgba, és került onnan Münchenbe.

CSAPODI CSABA

A Florus Hungaricus egy washingtoni példányáról. Mint arról már több ízben írtam, az 1663–65 közötti másfél-két év az angliai Zrínyi-kultusz szinte példátlan feljutását jelentette: a török háborúval, illetve benne a Zrínyi testvérek szerepével nem kevesebb, mint húsz angol kiadvány foglalkozott hosszabb-rövidebb formában.¹ 1664 márciusában megjelent O. C. kompilációja, *The conduct and character of Count Nicholas Serini...* ahol Zrínyi Miklós Tamerlán (Timur Lenk) és Szkander bég mellett a legnagyobb törökverő hősként van leírva,² és 1663 őszétől 1664 végéig a Henry Marsh nevével jegyzett, a török háborúkkal foglalkozó legnépszerűbb mű, *A New Survey of the Turkish Empire* számos kiadása. A Marsh-féle történeti összefoglalás kiadási történetét már részletesen ismertettem egy dolgozatban,³ most csak annyit kell elmondani róla röviden, hogy az első két, 1663-as kiadás után 1664 januárjában megjelent *The Second Part of the New Survey...* amit néhány hónappal később egy Samuel Bolton részére nyomott újabb, de már újra teljes címet-cserélt kiadás, *A New Survey of the Turkish Empire, History and Government Completed* követ. A Bolton-féle és az utolsó, John Williams részére nyomott török történet-kiadás ikonográfiailag meglehetősen újat hoz: ezúttal Zrínyi Miklós John Chantry által készített, erősen stilizált páncélinges arcképe uralja a címlap melletti oldalt, amelynek alján egy kis Timur Lenk- illetve Szkander bég-portré, tetején pedig egy-egy picike kép a német császárt, illetve francia királyt ábrázolja. A kép jobb oldalán egy szakállas, ótestamentumi profétára emlékeztető szellem (aki a szigeti hős, Zrínyi Miklós szelleme akar lenni) emel magasba egy fáklját és szájából az „Avenge thy country and my Blood” (Bosszúld meg hazádat s véremet) felirat kígyózik elő. Maga Zrínyi bal kezét kardja markolatán nyugtatja, jobb kezében pedig valamilyen pálcát tart; a kép tetején pedig lendületes csatajelenet látható.

Ezzel a két kiadvánnyal ér tetőpontjára az angliai Zrínyi-kultusz. De a török történetekkel párhuzamosan nő az angolok érdeklődése a magyar történelem iránt, hiszen a háborúk színtere Magyarország. Ezt 1663 előtt csak részben tudják kielégíteni a nagy angol kozmográfiák és áttekintések, amelyek közül például Peter Heylyn *Cosmographie* c. műve 1652-ben és 1657-ben is megjelent.

⁴ Ezért nem lehet ma már megállapítani, hogy melyek voltak a Firenzében Mátyás király számára készült, de az ő életében Magyarországra nem került kódexek. Ezek különböző, más tulajdonosok birtokába kerültek. (CSAPODI Csaba: *Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára.* = MKsz 1961. 399–421., és ua. önállóan: Bp. 1961. /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 24./

¹ ItK 1999. 5–6. sz. 598. valamint GÖMÖRI György: *A bujdosó Balassitól a meggyászolt Zrínyi Miklósig.* Bp., Argumentum, 1999. 212.

² Új hasonmás-kiadása, magyar fordítással az *Angol életrajz Zrínyi Miklósról.* Szerk. KOVÁCS Sándor Iván. Bp. 1987.

³ GÖMÖRI György: *Adalékok az 1663-64 évi angliai Zrínyi-kultusz történetéhez.* In: Gömöri: *i. m.* 210–228.

Így azután 1664-ben napvilágot lát Londonban Nadányi János latinul írt és egy évvel korábban Amszterdamban kiadott *Florus Hungaricus*ának angol fordítása, a *Florus Hungaricus, or The History of Hungaria and Transylvania*. Fordítója a J. H. kezdőbetűk mögé rejtőző James Howell, nyomdásza W. G. (William Godbid), kiadója pedig ugyanaz a Nathaniel Brook, aki Jászberényi P. Pál *Fax nova linguae latinae* c. latin nyelvkönyvét is kiadja ugyanebben az évben. Az angol *Florus* címlapján szép magyar címer is látható, metszete John Chantry, ugyanaz, aki a Bolton-féle török történet nagy Zrínyi-képeért is felelős. Az angol *Florus Hungaricus*nak két kiadása létezik, a Brook számára készített 4°-es kiadás mellett W. G. egy másik, 8°-os méretű Henry Marsh részére is kinyomtatott.⁴ Mivel a két kiadás imprimatúrája azonos, nehéz eldönteni, melyik kiadás a korábbi.

Mindenesetre a washingtoni Folger Library *Florus Hungaricus* példányának kiadója Nathaniel Brook, aki azt „at the Angel in Cornhill”, vagyis a Cornhill utca angyalos cégtáblájánál (ami lehetett kocsmá, de lehetett más épület is) árusította. Viszont a könyvtár 211.558 jelzetű könyvének van egy különleges sajátossága: a *Florus Hungaricus* címlapjának bal oldalán, ahol más példányokon az imprimatúra szokott lenni, az a Zrínyi-kép található, amiről fentebb már beszéltünk: *A New Survey of the Turkish Empire* Bolton- illetve Williams-féle kiadásának szellemmel teljes, bár a valódi Zrínyire nemigen hasonlító képmása. Más szóval valaki (akiben Zrínyi Miklós kortársát gyanítjuk) kitepte a Bolton- vagy Williams-kiadás képét és beragasztotta a *Florus*ba, ezzel mintegy jelezve, hogy ez a hadvezér a magyar történelem legfontosabb alakjai közé tartozik.

Mielőtt ennek a magyarországi eseményeket jól ismerő embernek a kiletét próbálnánk tisztázni, azt kellene tudnunk, honnan került ez az angol *Florus* példány a Folger Library birtokába. Ezt a címlapon látható bélyegző elárulja: az írországi Cashel Diocesan Libraryből származik. Mármost tudjuk, hogy 1961-ben az elég sanyarú anyagi körülmények között működő ír egyházi könyvtár, hogy modernizálhassa állományát, számos régi duplumát eladta külföldi, főleg amerikai könyvtáraknak. A bökkenő csak az, hogy a *Florus Hungaricus* (a casheli könyvtáros információja szerint) nem szerepel az áruba bocsátott könyvek listáján. Viszont mivel Cashelnek ma is van egy *Florus Hungaricus* példánya, méghozzá Henry Marsh kiadásában, feltételezem, hogy 1961-ben nem vették észre, hogy itt két különböző kiadásról van szó, ezért vették fel az eladandó könyvek közé a Brook-féle *Florust*. S mivel a Yale egyetem Beinecke könyvtárának megvan *A new Survey* Bolton-kiadása,⁵ de a nagy Zrínyi-kép nélkül, amennyiben azt is a Cashel Librarytől vették, minden jel arra mutat, hogy a kép beragasztása a *Florus Hungaricus*ba még Írországbán történt.

Még az sem lehetetlen, hogy azonosítani tudjuk az illetőt Mark Forstall ágostonrendi író szerzetes személyében, aki közeli embere volt Zrínyi Miklósnak, szerzője egy „Stemmatographia” című, kéziratban maradt Zrínyi családtörténetnek.⁶ Forstallról tudjuk, hogy Zrínyi Miklós halála után is a család szolgálatában maradt Zrínyi János Antalnak, Miklós unokaöccsének a nevelőjeként és csak 1672-ben tért vissza Írországba, miután ott sikerült elnyernie a kildarei püspökséget. Ha valaki, Forstall teljesen tisztában volt Zrínyi Miklós jelentőségével, ha tehát *A new survey of the Turkish Empire* Yalen őrzött példányának első tulajdonosát, Thomas Lowtot sikerülne Írországbán megtalálnunk, meglenne az a láncszem, amelyik Forstallt összekapcsolja a két könyvvel, hiszen az való-

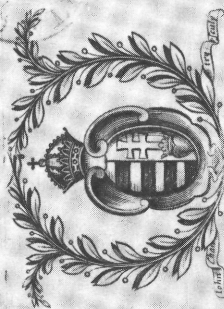
⁴ Printed for W.G. for Hen. Marsh at the Princes Arms in Chancery-Lane. 1664. A Marsh-féle kiadás címlapja csúnyább, mint a Brook-féle kiadásé: ebben az ötsoros alcím utolsó sora belecúsúzik a címert körülvevő babékoszorúba. A Wing-katalógusban 3077 szám alatti Brook-kiadás két esetben (Cashel Library, Trinity Library, Dublin) valójában a 3077/a alatti Marsh-kiadást jelenti, vö. WING, Donald: *STC of Books Printed in England, 1641–1700. 2nd edition. Vol. II.*, New York, 1982. 267.

⁵ Jelzete 156.031. A címlapon possesszori bejegyzés: „Sum Thomae Lowt 1667”.

⁶ BENE Sándor foglalkozott vele hosszabban vö.: *A Zrínyi testvérek az Ismeretlenek Akadémiáján. (Velencei karnevál.)* = ItK 1993. 5–6. sz. 650–668.

FLORUS HUNGARICUS:
OR
The History
OF
HUNGARIA
AND
TRANSYLVANIA

Deduced from the Original of that Nation, and
their settling in Europe in the Year of our Lord 461,
To this Dangerous and Suspectful Period
of that Kingdom by the pretent *Turkish*
Invasion, *As in 1664.*

LONDON, Printed by W. G. at Nath. Bask
at the Angel in Cornhill, 1664.

Nadányi János „Florus Hungaricus”-ának egy Zrínyi-álportréval összeragasztott példánya
a washingtoni Folger Library-ban

színűtlen, hogy könyveinek Bécsben 1672. február 6-án felvett regiszterében túl sok újabb angol kiadvány szerepelt volna; a Zrínyire vonatkozó angol irodalmat már csak Írországba való visszatérése után szerezhette be. Ha a Cashel Libraryban más, Forstalltól származó könyvet is találunk, ez megerősítené hipotézisünket. Igaz, ha figyelembe vesszük az angliai Zrínyi-kultusz méreteit, még az is elképzelhető, hogy olyasvalaki ragasztotta be a Zrínyi-képet a *Florus*ba, akinek nem volt különösebb köze a magyarokhoz, de 1664-ben figyelmesen olvasta a híreket, és egy pillanatra odafigyelt arra, ami Kanizsa és Szentgotthárd környékén történt, a vasvári békével befejezett török háborúra.

GÖMÖRI GYÖRGY

Szenci Molnár Albert ismeretlen albumbejegyzése 1611-ből. Szenci Molnár Albert sok utazással, ismeretességgel teli életrajzában naplójának viszonylag részletes volta ellenére is vannak még fehér foltok. Az életrajz kronológiájához a jövőben is pontos adalékkal szolgálhatnak ismeretlen emléksorai.

Szenci Molnár albumbejegyzéseiről e folyóirat hasábjain legutóbb Gömöri György adott hírt 1979-ben,¹ és azok mindegyikét a hágai Királyi Könyvtárból közölte. Itt egy olyan bejegyzést ismertettünk, amely egy később, 1988-ban a könyvtár birtokába került album amicorumban található.

Az emlékkönyv tulajdonosa Johannes Lemker német diák volt, aki jelenlegi ismereteink szerint nem tartozott Szenci Molnár állandó ismerőseinek sorába. Az album elülső kötéstábláján I L B W [= Iohannes Lemkerus Bentheimensis Westphalus] monogram, a hátulsón pedig az 1610-es évszám látható,² a benne található legkorábbi bejegyzés 1608-ból, a tulajdonos szülővárosából, a Münster közelében fekvő Bentheimből (mai neve: Bad Bentheim), a legkésőbbi 1614-ből, Herbornból származik.

Lemker 1589-ban született Bentheimben. Tanulmányai után szülővárosában lett ügyvéd, majd – mivel Hollandia egyetemet végzett értelmiségieknek kedvezőbb feltételeket kínált, mint a harmincéves háború pusztításaitól szenvedő szűkebb pátriája – 1622/23 körül családjával a Hollandia Overijsszel tartományában található Vollenhove városban telepedett le, ahol először köztisztviselő, 1624-től a magisztrátus titkára, majd 1635 és 1638 között a városka polgármestere lett. 1657-ben halt meg.³ Leszármazottai révén a család neve Hollandiában egészen a 19. század végéig fennmaradt,⁴ így ez is oka lehet annak, hogy Lemker album amicoruma hollandiai könyvtárba került.

Lemker tanulmányait a bentheimi iskolában kezdte,⁵ majd az 1588-ban alapított, előbb a Bentheim közelében fekvő Schüttoffban, majd 1591-től Steinfurtban működő gymnasium illusztrébe (Gymnasium Arnoldinum) ment, ahol jogi tanulmányokat folytatott.⁶ 1610. szeptember 13-án ugyancsak jogi tanulmányok céljából beiratkozott a marburgi egyetemre.⁷ Itteni tanulmányai végeztével 1611.

¹ GÖMÖRI György: *Szenci Molnár Albert album- és könyvbejegyzései külföldi könyvgyűjteményekben.* = Magyar Könyvszemle 1979. 372–378.

² Jelzete: 135 J 49.

³ MOOIJWEER, JOOS–SAVORNIN LOHMAN, Christian de: *Johannes Lemker aus Bentheim. Stadtsekretär und Bürgermeister von Vollenhove (Overijssel).* = Bentheimer Jahrbuch 1992. 120–121.

⁴ *I. h.* 122.

⁵ Album f. 262v.

⁶ Uo. f. 259.

⁷ *Catalogus studiosorum Scholae Marpurgensis.* Edidit Iulius CAESAR. Pars quarta. Ab ineunte anno MDCV usque ad extremum annum MDCXXVIII pertinens (a továbbiakban: CSSM). Marburgi MDCCCXXXVI. 51.

október 1-jén a herborni főiskolának lett hallgatója, ahol 1612. augusztus 29-én jogi témából disputált.⁸ Herborni tanulmányai a marbuginál jóval hosszabbnak bizonyultak. Az album bejegyzői 1612 júliusától már „candidatus”-nak (jelölt) nevezik, de ugyanígy titulálják még egy évvel később is, megjegyezve, hogy tanulmányait nemsokára befejezi, ugyanakkor még az album utolsó, 1614. augusztus 15-i bejegyzése is „LL. studiosus”-ként (joghallgató) említi.⁹

Marburgban számos olyan professzor jegyezte be nevét Lemker albumába, akiket Szenci Molnár már 1611 előtt is ismert. Köztük van id. Rudolf Goclenius (1547–1628) matematika-, Caspar Sturm (1550–1625) teológia-, Raphaël Egli (1559–1622) teológia-, Gregorius Schönfeld (1559–1628) teológia-, Hermann Vultejus (1555–1634) jogász-, Johannes Molther (1561–1618) teológia- és hébernyelv-, Johannes Goddaeus (1555–1632) jogász-, Hermann Kirchner (1562–1620) matematika- és Antonius Matthaues (1564–1637) jogászprofesszor,¹⁰ akik Szenci Molnár 1607. június 18-i marburgi beiratkozásakor¹¹ már valamennyien hivatalukban voltak.¹²

Mint azt Szenci Molnár naplójában feljegyezte, Matthaueusszal még 1601-ben Herbornban ismerkedett meg.¹³ Az idősebb Gocleniusszal, Goddaeusszal, Schönfelddel és Vultejusszal már Marburgba érkezésekor megismerkedhetett, mivel Johannes Piscator (1546–1625) herborni teológiaprofesszor 1607 májusában Szenci Molnárt hozzá írt levelében arra kéri, hogy ha Marburgba érkezik, nevében üdvözölje őket.¹⁴ Molthert Váradí Farkas Gergely, Marburgban tanuló magyar diák 1608. június 26-án kelt, Szenci Molnárhoz írt levelében közös ismerősükként említi.¹⁵ Az idősebb Goclenius, Egli és Kirchner lakodalma irtak köszöntő verset 1611 őszén, Sturm pedig 1612-ben üdvözölte verssel.¹⁶

A herborni bejegyzők között szerepel Johannes Piscator,¹⁷ aki a herborni főiskolára korábban, 1600. november 26-án¹⁸ beiratkozó Szenci Molnárnak is tanára volt,¹⁹ majd 1604-ben üdvözlőverset írt a *Dictionarium Latino-Ungaricum*hoz, és később is leveleztek.²⁰ Ugyancsak emléksorokat írt Lemker albumába Georgius Pasor (1570–1637) a görög nyelv professzora,²¹ aki már Szenci Molnár beiratkozásakor is a főiskola tanára volt, és szintén üdvözlőverset írt a latin-magyar szótárhoz.²²

⁸ *Die Matrikel der Hohen Schule und des Paedagogiums zu Herborn*. Hrsg. von Gottfried ZEDLER und Hans SOMMER (a továbbiakban: MSH). Wiesbaden 1908. 58, 716. /Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Nassau V./ – LEMKER *Disputatio politico-juridica de majestate ejusque jure* című munkáját a wiesbadeni Hessische Landesbibliothekben őrzik.

⁹ Album ff. 117, 241, 250.

¹⁰ Album ff. 103, 106, 107, 134, 135, 138, 139r, 140, 142.

¹¹ CSSM 21.

¹² *Catalogus professorum Academiae Marburgensis. Die akademischen Lehrer der Philipps-Universität in Marburg von 1527 bis 1910*. Bearb. von Franz GUNDLACH. Marburg, 1927. 12, 14–15, 80–81, 91–92, 320, 366, 388.

¹³ *Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*. Kiad. DÉZSI Lajos (a továbbiakban: NLI). Bp. 1898. 32; lásd még *Szenci Molnár Albert naplója*. Közzéteszi SZABÓ András (a továbbiakban: SzMAN). Bp. 2003. 76, 141. /Historia Litteraria 13./

¹⁴ NLI 209.

¹⁵ Uo. 273.

¹⁶ Uo. 450–452, 454, 458–459.

¹⁷ Album f. 145.

¹⁸ MSH 32.

¹⁹ Az általa Szenci Molnár részére 1601. július 19-én kiállított bizonyítványt lásd NLI 433–434.

²⁰ Uo. 36, 167, 208–209, 315.

²¹ Album f. 150.

²² NLI 36.

Lemker emlékkönyvében Szenci Molnáron kívül nincs más magyar bejegyző, jóllehet 1610. július 12-én Szenci Molnár azt írta be naplójába, hogy Wittenbergből nyolc magyar diák érkezett Marburgba.²³ A további magyar szerzőtől származó emléksorok hiányának egyik oka az, hogy bár két és fél hónappal Lemker előtt a nyolc diák közül hat beiratkozott a marburgi egyetemre,²⁴ – a maradék kettő már korábban, 1610 augusztusában a heidelbergi egyetemnek lett a hallgatója²⁵ –, a hat diák közül kettő már 1610 szeptemberétől, további négy pedig 1611. március 21-től a heidelbergi egyetemen folytatta tanulmányait.²⁶ Így abban az időszakban, amelyből Lemker albumában a marburgi bejegyzések zöme származik (1611 áprilisa–júniusa, vagyis az ottani tanulmányainak befejezése körüli időszak) Szenci Molnáron kívül már nem tartózkodtak magyarok a városban.²⁷ A további magyar bejegyzések hiányának másik oka az, hogy Lemker Herbornban sem találkozhatott magyarokkal, hiszen Szenci Molnár második, 1607. április 5-i beiratkozása²⁸ óta egészen 1614-ig, amikorról az album utolsó, Herbornban készült bejegyzése származik, nem iratkozott be magyar diák a főiskolára.

Szenci Molnár 1611. május 24-én Marburgban jegyezte be sorait Lemker emlékkönyvébe:

Rebus in adversis pariter rebusq(ue) secundis,
Arx mea semper erit, petraq(ue) firma Deus.

Recta valent obliqua cadunt, stat gloria veris,
Turpes eventus quae simulantur habent.

Virtute et eruditione conspicuo
juveni Dn. Johanni Lemkero,
convictori et amico suo p(rae)claro
amoris et memoriae causa sc(ri)bsit

Albertus Molnar Szenciensis Vngarus.

Marburgi 24 Maji 1611.²⁹

Eszerint Lemker Marburgban Szenci Molnár asztaltársa volt.

²³ Uo. 51–52; SzMAN 82, 156.

²⁴ 1610. július 11-én Fegyverneki Hajtó János, Szepsi Korocs György, Szepsi Bényés Pál, Varsányi Pastoris Dániel, Kertvélyesi Pastoris János, július 22-én Tasnádi Kincses Imre iratkozott be az egyetemre. Lásd CSSM 51.

²⁵ Komáromi Lengyel Miklós és ifj. Bornemisza János. Lásd *Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1386 bis 1662. II.* Bearb. und hrsg. von Gustav TOEPKE (a továbbiakban: MUH). Heidelberg, 1886. 250.

²⁶ 1610 szeptemberében Fegyverneki Hajtó és Tasnádi Kincses, 1621. március 21-én Szepsi Korocs, Szepsi Bényés, Varsányi Pastoris és Kertvélyesi Pastoris iratkozott be az ottani egyetemre. Lásd MUH 250, 252.

²⁷ A teljesség kedvéért megemlítendő, hogy van az albumban két, 1612. június 8-i marburgi bejegyzés (Album f. 139r-v). Ezek egy alkalmi marburgi látogatás emlékei lehetnek, hiszen az 1612-es évet zömmel herbormi emléksorok képviselik. 1612-ben beiratkozott ugyan egy magyar diák, Ceglédi S. Pál a marburgi egyetemre – az anyakönyv szerint az év utolsó napjaiban (lásd CSSM 67) – ő azonban 1613. április 9-től már szintén a heidelbergi egyetemen folytatta tanulmányait (lásd MUH 264), így Lemker vele sem találkozhatott.

²⁸ „Albertus Molnar Szenciensis Ungarus repetiit scholam Nassovicam. 5. Aprilis [1607]”. Lásd MHSZ 47.

²⁹ Album f. 252.

Az emlékkönyv egy másik, közvetlenül Szenci Molnáré után következő bejegyzéséből az is kiderül, hogy rajta és Lemkeren kívül még egy személy ült rendszeresen az asztalnál: Daniel Breslerus Gdańskból érkezett diák, aki 1610. június 23-án iratkozott be a marburgi egyetemre,³⁰ és Lemkert 1611. május 28-án kelt emléksoraiban szintén „convictor”-nak nevezi;³¹ így vele újabb névvel bővül Szenci Molnár alkalmi ismerőseinek a sora.

Szenci Molnár naplójában az 1611 márciusa és júliusa közötti időszak leírása sajnos, eléggé hézagos: március 24-én (ami ebben az évben húsvétvasárnap volt) Heidelbergben V. Frigyes (1596–1632) pfalzi választófejedelemnek ajándékozott egy példányt a *Lexicon Latino-Graeco-Hungaricum*ból, húsvét másnapján pedig a fejedelem palotájában ebédelt.³² A következő bejegyzés 1611. április 17-ről származik, amikor Móríc hesseni tartománygrófnak (1572–1632) ajándékozta szótárát, és házassága ügyében kérvényt nyújtott be hozzá. Végül július 14-én azt írta be naplójába, hogy elhagyta Marburgot a pestis miatt.³³

Az ismeretlen bejegyzés a hiányos életrajzi kronológiát egészíti ki, és arról tanúskodik, hogy 1611 májusának második felében Szenci Molnár még Marburgban volt.

BUIJTÁS LÁSZLÓ ZSIGMOND

Rumy Károly György csak külföldön nyilvántartott műve. 2001-ben Budapesten két, majdnem teljesen azonos témájú kiállítást rendeztek. Mindkettőn 19. századi művészeknek magyar tájakat megörökítő, gyakran sokszorosított műveit mutatták be a rendezők. Az első a Szépművészeti Múzeumban március 9-étől május 27-éig volt látható,¹ a másik a Közép-európai Kulturális Intézetben szeptember 20-ától október 20-áig tartott nyitva.² Mindkét bemutatón méltán kiemelt helyen szerepeltek az Adolf Kunike kiadásában megjelent Duna-menti településeket ábrázoló litográfia-sorozat lapjai.³ A kiadványt Robert Wagner a kor kétségtelenül leghíresebb dunavidéki látképösszeállításának nevezi, ami azért meggyőző, mivel ő volt a Monarchia sokszorosított vedutasorozatait feldolgozó,

³⁰ CSSM 51.

³¹ Album f. 253.

³² NLI 52; SzMAN 83, 157. Vö. KOVÁCS Sándor Iván–KULCSÁR Péter: *Szenci Molnár Albert V. Frigyes pfalzi választófejedelemnek dedikált könyvei a Vatikáni Könyvtárban.* = Magyar Könyvszemle 1970. 251–252.

³³ NLI 53; SzMAN i. h.

¹ *Útjázok / Travel Impressions.* Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztálya. Rendezte és a katalógust írta GONDA Zsuzsa. Bp. 2001.

² *Dunai vázlatok. 19. századi rajzolóok táj- és városképei / Sketches on the Danube. Vedutas by 19th Century Artists.* Közép-európai Kulturális Intézet. Szerk. GELLÉRI Katalin, rend. BASICS Beatrix. Bp. 2001.

³ *Zwey hundert vier und sechzig Donau-Ansichten nach dem Laufe des Donaustromes von seinem Ursprunge bis zu seinem Ausflusse in das schwarze Meer.* Sammt einer Donaukarte herausgegeben von Adolph KUNIKE. Historienmaler und Inhaber eines lithographischen Institutes. Begleitet mit einer topographisch-historisch-ethnographisch-pittoresken Beschreibung von Dr. Georg Carl Borromäus RUMY, ... Wien, auf Kosten des Herausgebers, gedruckt bey Leopold Grund 1826. Vö.: NEBEHAY, Ingo–WAGNER, Robert: *Bibliographie altösterreichischer Ansichtenwerke. II.* Wien, 1982. 336. sz. – Reprint kiadás megjelent: München, [1978]. Az Országos Széchényi Könyvtárban jelzete: Dm 1576.

sokat forgatott korpusz egyik szerzője, tehát a téma egyik legjobb ismerője.⁴ Emellett az is biztos, hogy a kiadvány a bécsi litográfia egyik legkorábbi és legjelentősebb vállalkozása volt. A 264 látkép az 1821 és 1826 között eltelt időben, négyesével csoportosítva, havonta jelent meg, az eredeti borítók fennmaradtak a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képesarnokának gyűjteményében. A lapok az első állapotban nem kaptak számot, de ismert római számozású második állapotuk is.

A sorozat kiadója a német származású Dr. Adolf Kunike (1777–1838), festő és grafikus, aki a bécsi képzőművészeti akadémián tanult és történeti festőként kezdte pályafutását.⁵ Alois Senefelderrel, a litográfia feltalálójával megismerkedvén Bécsben is dolgoztak együtt. Az új művészi sokszorosító eljárást elsajátítva jelentős szerepet játszott annak bécsi bevezetésében és népszerűsítésében. Bécsben lapjai litográfia-inkunábulumoknak számítanak. Litográfiatörténeti szempontból még fontosabb azonban kiadói tevékenysége, amelynek több látképsorozatot köszönhetünk, köztük a legjelentősebb, a dunai látképes album volt.

Kunike a *Donau-Ansichten* képeinek művészi megvalósítását a hírneves tájképfestő-familia fejére, Jakob Altra (1789–1872) bízta.⁶ Őt azonban a török megszállás alatti területen az utazás nehézségei elriasztották attól, hogy Belgrádnál tovább utazzék. Helyette Kunike a vejét, a Bécsben az 1820–30-as években működött litográfus Ludwig Erminyt bízta meg a további rajzok elkészítésével.⁷ Ezt a körülményt a füzetborítók szövegei is jelzik. A litografálás megoszlik maga Alt, Kunike és az ő munkatársai között, akik közül Alois von Saart⁸ és Franz Wolfot⁹ ismerjük név szerint. A szignatúrák és a litográfusok munkamegosztása közötti viszonyról az Alt által rajzolt lapokat illetően stíluskritikai vizsgálat alapján Gmeiner-Hübel disszertációja nyújt felvilágosítást.¹⁰ A látképek rajzolásában és litografálásában közreműködő művészeknek nem sikerült mindig egyenletes művészi színvonalat elérniök. Ebben a művészek tehetsége mellett az új technikának, a litográfiának szokatlansága is közrejátszott. De – amint ezt Rummy az alább idézendő bevezetésben megállapítja – a vedutáknál a hitelesség szempontja megelőzi a művészi niveau-ét.

A kísérő szövegnek a címlapon felsorolt jelzőit úgy kell értelmeznünk, hogy Adolf Kunike a 18. században kialakult és a következőben rendkívüli népszerűsége jutott „voyages pittoresques” egyik korai példáját teremtette meg. Előkelő és gazdag utazókat kísérő vagy élelmes kiadók megbízását megvalósító művészek a 19. században számos esetben követték ezt a példát. Az útközben készült vázlatok később, otthon nyerték el végleges és többnyire sokszorosított formájukat. A tájképeket az ábrázolt település vagy tájrészlet földrajzi, történeti, és művelődéstörténeti érdekességeinek olvasmányos formában megírt leírása kíséri. A Kunike-féle munka képcinek magyarázó szövege a szepességi Iglón született Rummy Károly Györgytől származik, aki a címlapon a klasszikus irodalom, a filozófia és a történeti tudományok nyugalmazott professzorának nevezi magát, és a következő címetek sorolja még fel: a prágai tudományos társaság, a bécsi, prágai, brünni, klagenfurti mezőgazdasági társaságok, a göttingi tudományos társaság és a porosz akadémia hasznos tudományok erfurti társaságának tagja.

⁴ WAGNER, Robert: *Gedruckte Donau-Ansichten von 1493 bis 1900*. In: *Lüneburger Beiträge zur Vedutenforschung*, II. Hrsg. Angelika MARSCH und Eckhard JÄGER. Lüneburg, 2001. 127.

⁵ THIEME–BECKER: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler* 22. kötet. Leipzig, 1928. 105–106.

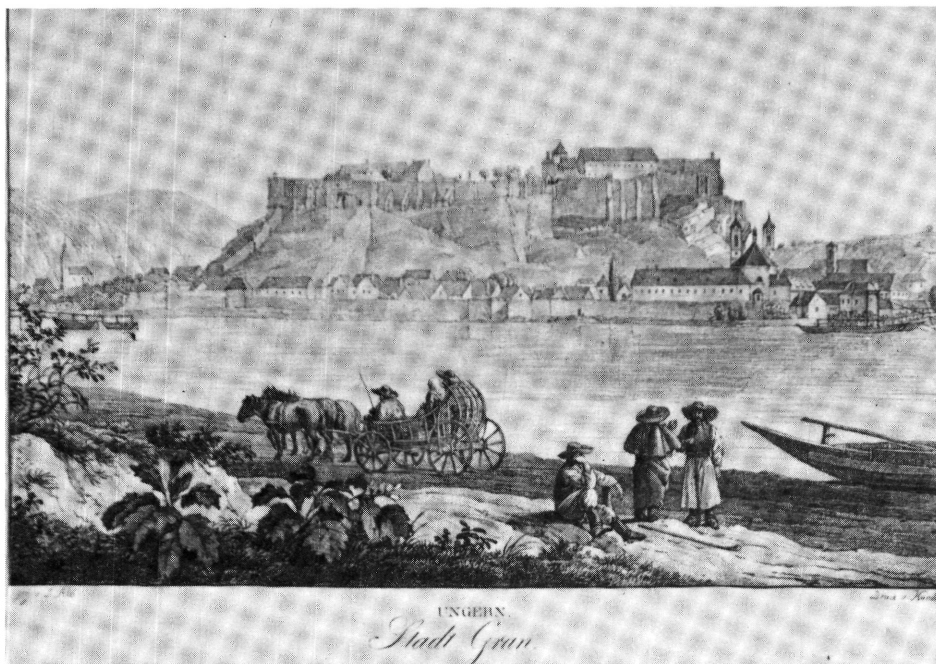
⁶ GMEINER–HÜBEL, Gabriele: *Jakob Alt (1789–1872). Leben und Werk*. Gépíratos disszertáció. Graz, 1990.

⁷ SAUR: *Künstlerlexikon*. 34. kötet. München–Leipzig, 2002. 42.

⁸ THIEME–BECKER: *i. m.* 29. kötet. Leipzig, 1925. 278.

⁹ THIEME–BECKER: *i. m.* 36. kötet. Leipzig, 1947. 196.

¹⁰ GMEINER–HÜBEL: *i. m.* 123–130.

*Esztergom, Rumy utolsó éveinek színhelye:
A. Kunike litográfiája J. Alt rajza alapján a „Donau-Ansichten”-ből*

A szöveg bevezetésében előadja a kiadvány létrejöttének rövid történetét, és közli a bel- és külföldi előfizető előkelőségek névsorát. Elmondja, hogy a szövegnek a rendelkezésre álló túl rövid idő alatti megírását nagy elfoglaltsága miatt nem vállaló Dr. Franz Sartori maga helyett javasolta őt a feladatra. Ez a változás egyébként a képek számára nyomtatott borítón is olvasható. Rumy saját véleménye szerint a feladat megoldására alkalmassá teszi, hogy magántudósként él Bécsben, tehát lesz ideje a munkára, és a Dunamenti településeket – főleg Magyarországon – saját tapasztalatából jól ismeri, könyvtára pedig tartalmazza a szükséges forrásműveket. A Magyarorszáig terjedő Duna-szakasz városai közül – birodalmi patriotizmusának megfelelően – Bécsről ír legtöbbet. A magyar városok sorából Győr hiányzik, azt látkép sem képviseli a sorozatban. Az Aldunai részekhez érkeve megjegyzi, hogy maga is érzi, hogy itt kissé rövidebbek a szövegek, de azt hozza fel mentéségre, hogy az elején kissé elszámította magát, és kevés hely maradt a későbbi részek leírására. Egyébként a művészeti kérdésekhez is ért, esztétikai előadásokat is hallgatott, és rajzot tanított is. A szöveg végén a Duna-vidék földrajzára és történelmére, gazdasági és néprajzi kérdésekre vonatkozó tekintélyes irodalmat közöl, amely a régebbi és kortárs szerzők munkáira is kiterjed. Végül megjegyzi, hogy a folió méret ugyan nehézkes utazás közben, de az előfizetők kívánsága volt, hogy a szöveg a képekkel azonos formátumú legyen. Amennyiben lehetősége lesz rá, később a szöveget kisebb méretben is megjelenteti, ami által az utazás közbeni betekintésre alkalmasabb lesz. Ez is azt mutatja, hogy a tudományos országismertetés (Landeskunde) és a Baedeker-műfajt nem választja el átjárhatatlan fal.

Érdekes, hogy a magyar tudományos irodalom Rumynak erről a munkájáról elfelejtkezett. Nem szerepel Kőrösi László biográfiájában sem,¹¹ aki tételesen felsorolja Rummy műveit. Hiányzik Petrik bibliográfiájából,¹² és Szinnyei lexikonjából is.¹³ Ennek a következménye az, hogy a művészettörténeti említések sem térnek ki arra, hogy itt nemcsak magyar témájú vedutákkal van dolgunk, de a ritka és értékes kötet egy – bár jórészt német nyelven író – hazánkfia nevét ismertette meg külföldön. A feledés okát abban kell keresnünk, hogy a Széchényi Könyvtárban nem volt meg a kötet teljes példánya, csak 1980-ban szerezték meg a reprint kiadást. A *Donau-Ansichten* címlapján kívül egyedül a Wurzbach lexikonban találjuk meg Rummy nevét.¹⁴ Ennek következtében a későbbi német irodalom is számon tartja.¹⁵

Nem lehet most feladatunk Rummy irodalmi jelentőségének meghatározása, vagy annak megítélése, hogy munkássága hogy viszonylik a magyar irodalomtörténethez, ezért nem tartjuk szükségesnek az újabb irodalom áttekintését, elég ha megemlítjük, hogy Szerb Antal „csodálatos tevékenységű”-nek nevezi,¹⁶ és az ő írásai jelentik a 19. század elején az egyik vékony eret, amelyen a németül olvasók a magyar irodalomról tudomást szerezhettek. Német anyanyelvű hazánkfia e népszerűnek szánt, anyagi nehézségekkel terhelt bécsi éve folyamán írott munkája mindenestre megérdemli a beillesztést a magyarországi német irodalom történetébe. Ennek megfelelően megállapíthatjuk, hogy Claudio Magris szép és tanulságos *Duna* könyvében, ahol a téma korábbi feldolgozásaira hivatkozik,¹⁷ helye volna Adolf Kuniké képesszéállításának is.

RÓZSA GYÖRGY

Adatok I. (Nagy) Lajos király korának képzőművészetéről a felvilágosodás és a korareformkor hazai sajtójában. A felvilágosodás és a korareformkor hazai sajtóirodalma nemcsak a kortárs honi és külföldi képzőművészet és művészeti élet eseményeiről tudósított, hanem – a művelődési eszmény erősödésével párhuzamosan – figyelmet szentelt a nemzeti művelődés fénykoraiként értékelt korábbi időszakoknak is. A képzőművészetnek és irodalomnak a literátus, tudós réteg képviselői között toposzszerűen emlegetett Mátyás-kori virágzása¹ mellett – amelynek legfontosabb eseményei és eredményei még a magyar művelődési viszonyok iránt többnyire kritikus külföldi tudósok és utazók²

¹¹ KÖRÖSY László: *Rummy élete*. Bp. 1880. 92–96.

¹² PETRIK Géza: *Magyarország bibliographiája 1712–1860. III.* Bp. 1891. 257–258.

¹³ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. 11. köt. Bp. 1906. 1392–1399.

¹⁴ WURZBACH, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. 27. köt. Wien, 1874. 265.

¹⁵ THIEME–BECKER: *i. m.* 22. köt. 105. – NEBEHAY–WAGNER: *i. m.* II. 336. sz. 119. – SAUR: *i. m.* 34. köt. 42.

¹⁶ SZERB Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Bp. 1935. 275.

¹⁷ MAGRIS, Claudio: *Duna*. Ford. KAJTÁR Mária. Bp. 1992. Például Sigmund von BIRKEN 1664-ben megjelent *Donau-Strandja*, és Luigi Ferdinando MARSIGLI Duna-térképe 1726-ból, 33. és 41.

¹ A Janus Pannonius költészetét értékelő ún. Janus-hagyomány történetéhez pl. vö.: GERÉZDI Rabán: *Egy költői hírnév története*. = Irodalomtörténeti Közlemények 1962. 720–732; SZELESTEI N. László: *Adatok Janus Pannonius 18. századi ismeretéhez*. In: *Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány*. Szerk.: JANKOVITS László, KECSKEMÉTI Gábor. Pécs, PJTE, 1998. 51.

² Mátyás király gazdag budai könyvtáráról és a palotát egykor díszítő, 1526-ban Konstantinápolyba hurcolt három bronzszoborról pl. számos külföldi látogató mellett Edward Browne angol utazó is részletesen beszámolt. BROWNE, Edward: *Durch Niederland, Teutschland, Hungarn, Serbien, Bulgarien... gethane gantz sonderbare Reisen...nunmehr...in die Hoch-Teutsche übersetzt...*

előtt is ismeretesek voltak – a sajtóban több tudósítás és tanulmány foglalkozott Nagy Lajos korának művészeti emlékeivel. Néhányuk összegyűjtése – a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumában 2004-ben megrendezésre kerülő nagyszabású Mariazell-kiállítás tükrében – talán nem lesz időszzerűlen.

Az említések egy részét azok a napihírek³ és reklámok tették ki, melyek publicisztikai jelleggel, közhelyszerűen hivatkoztak a Nagy Lajos uralkodása alatti kulturális-művészeti virágzás hagyományára. A budai királyi egyetemen 1784-ben rendezett ünnepségen – olvashatjuk a Keresztury József bécsi udvari ágens által indított latin nyelvű *Ephemerides Vindobonenses*-ben – Szerdahelyi György esztétika professzor a Curia jelenlévő képviselői előtt a szépművészeteknek és a tudományoknak I. Lajos és Corvin Mátyás uralkodása alatti dicsőséges, fényes kezdeteiről, illetve Mária Terézia és I. József alatti virágzásáról beszélt.⁴

A mariazelei kegyhely⁵ meglátogatása és megajándékozása nemcsak a mélyen vallásos Mária Terézia uralkodása idején, hanem később is gyakran szerepelt a fejedelmi programokban. 1802-ben – tudósított a *Bécsi Magyar Hirmondó* – a Bécsből Olaszországba utazó nápolyi királyné és családja Sankt Pöltenen keresztül Mariazellbe érkezett.

„Itt, az Iső Lajos Magyar Király által építtetett nagy templomban, mellyben áll a' B. Sz. Mária tsudákat tett képe, végezte ájtatosságát Ő Felsege egész Királyi Familiájával egygyütt; a' hova egy drága ajándékot is vitt magával a' Felseges Királyné, melly tiszta ezüsből készült itten, [azaz Bécsben, P. J.] 's azon nagy asztalnak, a' nép felé szolgáló oldalát fogja be egészszen, a' mellyen Misét mondanak a' B. Sz. Mária oltára előtt. Ezen a' nagy ezüst táblán ki vagynak ezüsből tsinálva nem tsak az örök emlékezetű Mária Theresia Királynénknak Magzatjai, hanem a' Felseges Nápolyi Királynének Maradékai is.”⁶

Nürnberg, (verlegts Johann Zieger) 1686. 93–94. (Eredeti kiadása: *A brief account of some travels in Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly, Austria...* London, 1673.) vö.: BALOGH Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában. I–II.* Bp. 1966. 141.

³ 1778-ban a pozsonyi kórház építéskor I. Lajos és Zsigmond korában vert pénzeket találtak. *Pressburger Zeitung* 1778. 43. sz. 1. n.

⁴ „Buda, 13. Sept. Cum Regia scientiarum Vniuersitas 6. h. m. annum scholasticum et suam hac in vrbe in annum septimum commorationem terminaret, Programma Georgius Aloysius Szerdahely, Aesthetics Doctor, praesentibus vtriusque Curiae membris, habit, tantaque cum facundia disseruit, vt ab omnibus eximia laude ornaretur. Elegantissimo nempe sermone praeclara bonarum artium et scientiarum in Hungaria, regnantibus Ludouico I. et Mathia Coruino, initia, tum felices, Augusta Maria Theresia Regina, earum progressus breui compendio complexus est, ac denique Augustissimi Imperatoris ac Regis Josephi II. paternam in transferenda Pesthinum scientiarum Vniuersitate prouidentiam ingenue dilaudauit.” *L. Ephemerides Vindobonenses 1784.* 458. A lapról vö.: *A magyar sajtó története. I. 1705–1848.* Szerk.: KÓKAY György. Bp. 1979. 66–68.; BUZINKAY Géza: *Kis magyar sajtótörténet.* Bp. 1993. 10.

⁵ A legenda szerint 1363-ban a többszörös túlerőben lévő pogányok ellen készülő I. Lajos király hadisátrában Szűz Mária képe előtt imádkozott. Az uralkodó álmában megjelent Mária, aki győzelmet ígért neki, s megparancsolta, hogy a győzelem után tiszteletére Zellben pompás templomot építsen. Hogy a királynak ne legyen kétsége, Szűz Mária az asztalon lévő szentképet az alvó uralkodó mellére helyezte. Az álmából felriadt király szíve harcra gerjedt, s vitézei segítségével győzedelmeskedett az ellenségen. Vö.: SCHERER, P. Henrico: *Atlas Marianus.* Mainz, 1702, 55.; SZILÁRDFY Zoltán: *Barokk szentképek Magyarországon.* Bp. 1984, 14. kép.; BARNÁ GÁBOR: *Máriacell és Magyarország. Adalékok a Celli Mária – Magna Domina Hungarorum hazai tiszteletéhez.* = *Ars Hungarica* 1997. 1–2. sz. 199–200.

⁶ *Bécsi Magyar Hirmondó* 1802. II. 137–138.

A Kultsár István szerkesztésében megjelenő *Hazai Tudósítások* hasábjain Marczinkay Elek „Képiró” 1807-ben a reklámszempontokat sem nélkülöző hosszú programírást közölt. A cikkben – amelynek végén felajánlotta festői szolgálatait a művészeteket támogatni szándékozó hazafiaknak – a szépmesterségek hazai fejlesztésének szükségességét hangoztatta. Feleslegesnek ítéli,

„hogy hosszasan előadja, mennyi ditsőséges előkelés háramlik a’ szép mesterségekből minden Nemzetekre, a’ hol ezek menedék helyet és nagy lelkű védelmezőket találnak. – Elmúlt Görög Ország és néma emlékezetét tsupán a romló időnek megemésztő kezeitől fön maradt ritkaságiban szemlélhetjük felséges remekeit, a’ melyeket a’ máj tudós világ vetekedve tsudál.” „Mennyire betsülnénk mi Istváninknak, Lajosinknak és egy elfelejthetetlen, és halhatatlan Mátyásunknak képeiket, ha ezek eredeti valóságokban megvolnának!”⁷

Annak a korban gyakran hangoztatott nézetnek a visszhangjával találkozunk itt, mely szerint a korábbi időszakokban a magyaroknak is voltak nagyszerű művészeik és nagylelkű mecénásaik, a művészeti emlékek azonban az állandó háborúk miatt szinte teljesen elenyésztek.⁸ A nemzeti művelődés hívei ezzel a gondolatmenettel kívánták azt az elsősorban külföldiek által hangoztatott véleményt cáfolni, miszerint a magyarok csak a fegyverforgatásra alkalmasak, a művészetek és a tudományok művelésére és élvezetére nem.⁹ Ugyanez a szemlélet fogalmazódik meg – a megmaradt hazai művészeti emlékek védelmének fontosságára figyelmeztető utalással kiegészítve – az újság egy másik tudósításában is: Nagy Lajos székesfehérvári kápolnája nemcsak az építető emlékezetét, hanem „Nemzetünk ditsőségét” is megörökítette volna, ha a költségek kiméltése végett a legutóbbi időkben le nem rombolják, hiszen a történelem viharai ellenére fennmaradt művészeti emlékek „a’ Magyarok jó ízlésének tanúbizonyságai”.¹⁰

A Nagy Lajos korának művészetével foglalkozó sajtóemlékek másik csoportját azok a tanulmányok és műismertetések tették ki, amelyek az uralkodó korából fennmaradt, illetve abból az időszakból származónak vélt építészeti, képző- vagy iparművészeti emlékekkel foglalkoztak. A Bécsben 1771 és 1776 között Tersztyánszky Dániel által szerkesztett, de valójában a bécsi udvari könyvtár

⁷ Hazai Tudósítások 1807. II. 163–164. Marczinkay a Ditső Nemzethez címzett, olaszországi tanulmányútjához támogatókat kereső későbbi felhívásában fontosnak tartja az irodalmi műveltség hagyományának ápolását is: „Most ujjollag... a’ Nemzet legfélthetőbb kintsét, az ő halhatatlan ’s mind eddig megörzött örökségét, az Árpádok, Istványok, Lászlók, Andrások, Lajosok, és Mátyások nyelvét, nemzeti méltóságára emelni kívánnya...” L.: Hazai és Külföldi Tudósítások 1826. I. 1. levél toldaléka, 4.

⁸ Nekünk is voltak jeles képiróink, például Kupeczky János, Mányoky Ádám, Oeser Frigyes – írja Marczinkay – legtöbbjük azonban a mostoha körülmények miatt külföldre kényszerült. Tervbe vett itáliai tanulmányútján a festészetben való tökéletesedés mellett felkeresné a dicsőséges magyar múlthoz kapcsolódó műalkotásokat, s lemásolná az itáliai múzeumokban található magyar vonatkozású festményeket, hogy a Nemzeti Múzeumban kiállíthassák őket. L.: Hazai és Külföldi Tudósítások 1826. I. 1. levél toldaléka, 1–8.

⁹ TARNAI Andor: *Extra Hungariam non est vita...* (Egy szállóige történetéhez.) Bp. 1969.; PAPP Júlia: „...nem szűkölködik már a Magyar a’ Kultúrában...” (A művelődési téma a 19. század hazai képzőművészetében – egy nemzet-karakterológiai toposz változásának tükrében.) = *Művészettörténeti Értesítő* 2001. 3–4. sz. 294–296.

¹⁰ Hazai Tudósítások 1806. 235–236.

tudós igazgatója, Kollár Ádám szellemi irányításával megjelent magyar érdeklődésű, német nyelvű folyóirat, az *Allergnädigst privilegierte Anzeigen*¹¹ a mariazelli kegytemplomról közölt ismertetőt. Az 1772–73-ban megjelent cikksorozat¹² a *Sechstes Jahrhundert der zu Mariam nach Zell in Steyermark angefangenen Wallfahrt, mit dazu gehörigen Nachrichten, herausgegeben von P. Bertholdo Sternegger, des H. Benediktordens im Stift St. Lambrecht Professoren, und Schatzmeister alldort. Steyr gedruckt bey Gregori Menhardt, im Jahre 1758.* című könyvet mutatta be. A cikksorozat „von R” monogrammal jelzett szerzője írt a templom építéséről, kincstárának bővítéséről, a későbbi fejedelmi látogatásokról. Említést tett a Nagy Lajoshoz kapcsolódó képcsodáról¹³, s a magyar királynak az építésben játszott szerepéről.

„Ludwig der erste König in Ungarn ließ dieses Gebäude gänzlich wiederreißen, und baute an dessen Stelle, ein anders weit herrlichers dergestalten, daß nur die heilige Kapelle alleine ohne Veränderung stehen geblieben; Er versahe zugleich dasselbe, nach dem Zeugniß des Johann Thurócz, mit allerhand zum Gottesdienst gehörigen Gefäßen, Kelchen, Büchern verschiedenen kostbaren Kirchengerräthe und einem Kelch von purem Golde.”¹⁴

A bemutatott könyvből vett idézetekből az olvasó megismerhette az emlékegyüttessel foglalkozó jelentősebb régebbi leírásokat, krónikákat, tudósításokat is.

Nagy Lajos lányának, Mária királynének egykori tulajdonosként való szerepeltetése merült fel a *Hazai Tudósítások* 1807. évfolyamában közölt, a tornai templom ezüst kelyhéről szóló írásban. A szerző a kehely részletes leírása után kitért az emlék eredetének kérdésére is. Azt a vélekedést, mely szerint az ötvösmű II. András feleségének, a Bánk bán által meggyilkolt Gertrudisnak „ajándéka” lett volna, teljesen elvetette, „mert Andrásnak 3 felesége közül egy sem volt Mária nevezetű, ez a’ kehel pedig Mária kegyességére utal.” Elfogadhatóbbnak véli azok feltevését, akik „Nagy Lajos’ Leányát, Maria királynét, ki 1382 tájon kezdett uralkodni, mint ezen kehelnek szerzőjét, tisztelik. Ezek vélekedésének kedvezni láttatnak a’ 14dik Századból némelly reánk maradott szép régiségeknek hasonló maradványai.” Ismertet ugyanakkor egy újabb nézetet is, amely szerint a kehely IV. Béla özvegyének, Laskaris Máriának „jótéviségétől származott” volna.¹⁵ Bár a szerző neve nem szerepel az újságban, személye az újabb kutatások alapján azonosítható. A cikk szövege pontosan megegyezik ugyanis azzal a leírással, amely az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található „Collectio Manuscriptorum argumenti varii...” című kolligátumban olvasható. Ezt a történeti feljegyzéseket is tartalmazó kéziratot 1856-ban Veszerle József özvegye ajándékozta a könyvtárnak, a tornai kehelyről szóló tudósítás szerzője tehát a tudós numizmata volt.¹⁶ A kehely

¹¹ *A magyar sajtó története... i. m.* 1979. 63.

¹² *Allergnädigst privilegierte Anzeigen* 1772. 282–284, 290–292, 298–301, 314–315, 321–323, 337–341, 361–363, 369–372, 386–388, 393–394, 1773. 33–34.

¹³ *Allergnädigst privilegierte Anzeigen* 1772. 338.

¹⁴ *Allergnädigst privilegierte Anzeigen* 1772. 315.

¹⁵ *Hazai Tudósítások* 1807. I. 402–403. A tornai kehelyről I.: H. KOLBA Judit: *Szent Borbála kehely.* = Művészet, 1983. 4. sz. 14–17.; *Művészet Zsigmond király udvarában 1387–1437.* Katalógus. Bp. 1987. Szerk.: BEKE László, MAROSI Ernő, WEHLI Tünde. Ebben az Ö.9. katalógusszám alatt K. J. (Kolba Judit): *Kehely Tornáról.* II. 415–417.

¹⁶ KERNY Terézia: *Bibliográfiai adalék a tornai kehely kutatástörténetéhez.* = *Ars Hungarica* 1993. 2. sz. 219–221.

készítetője egyébként az ötvöstárgyon található címer alapján Özdögei Besenyő Pál horvát-szlavón bán volt, aki hivatalát a 15. század elején viselte.¹⁷ A kehely a *Hazai Tudósítások*-beli írás megjelenése után néhány évvel, 1815-ben buzini gróf Keglevich Jánosnak, a templom kegyurának ajándékként a Nemzeti Múzeum gyűjteményébe került.

A felvilágosodás és a korareformkor hazai sajtójában kibontakozó, a honi művészeti, építészeti emlékek felkutatására, megismertetésére és megmentésére irányuló mozgalom¹⁸ képviselői kiemelt figyelmet fordítottak a székesfehérvári főtemplomra, amelyet egy kápolnával egykor Nagy Lajos király is bővített. 1806-ban a *Hazai Tudósítások* művészetben jártas szerzője a Westminster apátsággal, az Escoriallal, a francia St. Denis apátsággal vetette össze a középkori magyar királyok koronázó és temetkező helyének egykori fényét és jelentőségét. A régi síremlékek, címerek, boltozati díszek mellett ismertette a szentélyhez kapcsolt Nagy Lajos kápolna szépségét.

„Ezen kápolna mintegy 10 ölnyi magasságú ékes épület vala, merő faragott kövekből készült, boltozatjainak hajlásain a' Magyar Országhoz kaptolt Tartományoknak márványból faragott czímerei függöttek, régi szokás szerint hajó formára az eleje boltozatokkal fel volt emelve, és így két részre osztva. A' Magyar Régiségnek ily ditsőséges maradványát és Fejérvár régi fényességének kiseded, de jeles képét már Nagy Ignác első Püspök Úr nem isteni szolgálatra, hanem eleség tartásra fordította, és a' Fő Templomnak oszlopait, mellyekhez volt kaptolva ezen Kápolna, a nagy köveket máshová akarván fordítani, ledöntötte... Így a' kápolna boltozatain olly repedéseket okozott, hogy a' mostani Püspök...tanácsosabbnak ítélte, hogy a' Magyar régiségnek ezen szép kintsét elrontassa.”¹⁹

A Szent István által épített főtemplom jobb oldalán Nagy Lajos kápolnája állott, bal oldalán pedig – olvashatjuk Fejér Györgynek a Székesfehérvár történetét és művészeti emlékeit ismertető írásában is –

„Corvinus Mátyás Király' Kápolnája, a' mostani Püspöki Udvarban: hajó formájú, 's ékes készületű volt; fenn állott 1800. eszt.eig; Boldogult Milassin Miklós püspöktől rész szerént öszvedülésének veszedelmére nézve, rész szerént, hogy a' Püspöki háznak köveket szerezzen, lerontatott föld színig. Fundamentomi maiglan a' földben vannak. 1789. esztendeig Isteni szolgálatot tartatott benne a' német Hívek' számára...”²⁰

¹⁷ LÖVEI Pál: *Néhány címeres emlék a 14–15. századból.* = Művészettörténeti Értesítő 1991. 1–2. sz. 49–67, ebben Özdögei Besenyő Pál kelyhe: 49–51.

¹⁸ PAPP Júlia: *Hazai művészeti, régészeti és építészeti emlékek ismertetése a felvilágosodás és a korareformkor sajtójában. (Adalékok a műemlékvédelmi gondolkodás kialakulásához.)* = Magyar Műemlékvédelem (Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Évkönyve, 1991–2001) (11.) 2002. 31–78.

¹⁹ A tudósító az íráshoz fűzött jegyzetben is a hazai műemlékek – köztük az esztergomi Porta Speciosa – pusztulását fájjalja: „Nagy Szerentsétlensége Hazánkknak, hogy a' Mesterségeknak szép művei, és a' Magyarok jó ízlésének tanubizonyosságai részszerént a' vad Szomszédok ellenséges pusztításai; részszerént véletlen esetek által elenyésztek. Így az Esztergomi Fő Templomot és annak Bizantiumi Görög Kőfaragók által mozaik módon felékesített márvány nagy Ajtaja puskaporral vi-gyázatlanul hányatván a' melléke öszvedöntetett Gróf Barkótzai Ferencz alatt...” L.: *Hazai Tudósítások* 1806. 235–236.

²⁰ Tudományos Gyűjtemény 1818. VI. 42–43.

A székesfehérvári bazilika megmaradt részeinek pusztulását a kor neves gyűjtője, Jankovich Miklós²¹ is fájalta.

„Láttam” – írja – „ditsöült Sz. István Apostoli buzgósága” világszerte híres maradványát, a’ Magyarok’ Nagy Asszonya’ gazdag templomának éjszaki oldalát, a’hoz ragasztott bálvány kövekből ékesen faragott sudaras oszlopokat, és ezekből kihajlott külömbféle állatoknak, ’s Képzeteknek kimetszésével ékesített boltozatok’ karjait. – Láttam ennek tulsó oldalán még harmad részben fedél alatt, első Lajos Királytól tizenöt öl hosszára kőből faragott boltozatra, hárnas padolat osztályra felségesen épített, és régisége által már egészen setét éjjelben borult a’ Prépost’ udvarában helyzetett Kápolnát, mellynek magasságát kívülről közel 14 öltre tartottam, és a’ mellyben 1793–5 esztendőknben többszöri ízben ájtatoskodtam de tavali esztendőben ennek elpusztított helyén már üres udvarhelyet találtam.”²²

Azt, hogy Jankovich Miklós aktívan részt vett az ingó művészeti emlékek megmentésében, már a kortársak is említésre méltónak találták: Szent Magdolna rézre festett képét – számolt be Fejér György – a neves műgyűjtő „maga első Lajos Királynak Fejérvári kápolnájából, a nagy oltárról levette, midőn a’ Kápolna Milassin Püspök által Isteni szolgálatokra alkalmatlannak ítéltetett, és utóbb lerontatt.”²³

Egy Nagy Lajos korából származó rendkívüli értékű műalkotás részletes leírásával találkozunk az osztrák birodalmi patriotizmus képviselői, Josef Hormayr és Mednyánszky Alajos által Bécsben indított *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte* lapjain. Igaz, az 1824-ben megjelent tanulmány szerzője, Aloys Primisser²⁴, a bécsi Ambras gyűjtemény²⁵ tudós öre Szent Margit ezüst házi oltáraként (*Der silberne Hausaltar der ungarischen Königstochter Margarethe*) ismertette a műtárgyat, a pompás ötvösdarab azonban valójában Nagy Lajos király anyjának, Erzsébet királynénak a meg-

²¹ Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás (1772–1846). Szerk.: BELITSKA-SCHOLTZ Hedvig. Bp. 1985.; Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei. Kiállítási katalógus. Szerk.: MIKÓ Árpád. Bp. 2002.

²² Tudományos Gyűjtemény 1827. II. 46. A székesfehérvári főtemplomról – a fent említett forrásokat is felhasználva – l.: DERCSÉNYI Dezső: *A székesfehérvári királyi bazilika*. Bp. 1943. 61.; MAROSI Ernő: *Mátyás király székesfehérvári sirkápolnája*. In: *Székesfehérvár Évszázadai*. 2. Szerk.: KRALOVÁNSZKY Alán. Székesfehérvár, 1972. 169–184.; FÉNYI Ottó: *A székesfehérvári királyi bazilika és préposti residentia a XVII. században*. In: *Székesfehérvár Évszázadai* 3. Szerk.: KRALOVÁNSZKY Alán. Székesfehérvár, 1977. 127–144.; KRALOVÁNSZKY Alán: *A székesfehérvári Anjou-sirkápolna*. In: *Művészet I. Lajos király korában (1342–1382)*. Katalógus. Bp. 1982. 165–174.; SZAKÁL Ernő: *A székesfehérvári Anjou siremlékek és I. Lajos király sirkápolnája*. In: *Művészet I. Lajos király korában (1342–1382)*. Katalógus. Bp. 1982. 175–182.

²³ Tudományos Gyűjtemény 1817. XI. 29. Vö.: JANKOVICH: *i. m.* 2002. 87. (31. számú tétel: Bűnbánó Szent Mária Magdolna, 1700 körül. Vörösréz lemez. Bp. Szépművészeti Múzeum, Régi Képtár. Ltsz.: 3134.)

²⁴ WURZBACH, Constant von: *Biografisches Lexikon der Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebenskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren oder darin gelebt und gewirkt haben*. Wien, 1872. 23. köt. 298–304., ADEL, Kurt: *Joseph Freiherr von Hormayr und die vaterländische Romantik in Österreich*. Auswahl aus dem Werk. Wien, 1969. 31., *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*. Wien, 1979. 281–282.

²⁵ PRIMISSER, Aloys: *Die k. k. Ambraser-Sammlung*. Wien, 1819.

rendelésére készült.²⁶ Primisser írását a mindenre kiterjedő, tudományos igényű monografikus érdeklődés jellemzi, a stílárís és történeti analógiák értő alkalmazása, illetve a rokon művészeti ágak emlékeinek összevetése. Feldolgozása elején a szerző ismertetést közölt az ónémet szárnyasoltárok fejlődéséről, tartalmi és formai sajátosságairól, s megemlíti a műfaj néhány jelentős európai emlékét. A Batthyány Vincéné bécsi gyűjteményében lévő emlék ismertetésére áttérve Primisser részletesen leírta az „ónémet” – azaz gótikus – stílusú kápolnácskát formázó, első látásra építészeti modellnek tűnő házioltárt. Ismertette és értelmezte az ábrázolt bibliai jeleneteket, figyelmet szentelt a technikai kidolgozásra – zománcdíszítés, ezüst megmunkálásának módszere stb. – s kitért a formai sajátosságokra: a színek összhangjára, az árnyalatokra, a kompozícióra is. Véleményét, amely szerint a házioltár a 13. században élt Margit magyar királylányé lehetett, azzal támasztotta alá, hogy a műalkotáson mindazt a tökéletlenséget (Unvollkommenheit) megtaláljuk, amelyek ama korszak művészetének sajátosságai voltak, például a karok és kezek ügyetlen állása, a perspektíva hiánya, az építészeti elemek monotoníája stb. Az emlék korára következtetett abból is, hogy rajta az ónémet építőművészet jellegzetességei figyelhetők meg. A csúcsívek – ad rövid ismertetést – az épületek fontosabb részein már a 12. században feltűntek, a 13. században pedig már az alárendeltebb helyekre, például az ablakokra is átkerültek. A csúcsíves stílus uralkodása, s vele együtt a házi oltárkán megfigyelhető rózsablakoké is a 13. század végére vált jellemzővé. Az érdeklődők számára megadta néhány, a kérdéssel foglalkozó szakkönyv adatait. Az oltár mesterét – írta – nem ismerjük, német vagy osztrák aranyműves munkája lehet.²⁷ Az aranyozott ezüst, áttetsző (transzluclid) zománc triptichon valójában 1340 és 1350 között Párizsban készülhetett. Az oltárt az óbudai klarissza nővérek őrizték, majd amikor 1541-ben, Buda elfoglalása után Pozsonyba menekültek, magukkal vitték. A klarisszák 1714-ben visszaköltöztek Budára. A birtokukban lévő ötvösremeket a rend II. József rendelete nyomán 1782-ben történt feloszlata után egyéb ingóságaikkal együtt 1784 májusában elárverezték. Primisser szerint a műemkek a mohácsi csata és az ország török megszállása után a margitszigeti kolostorból Pozsonyba, a klarisszákhoz, majd a rend feloszlata után Batthyány hercegprimáshoz került. A későbbi kutatások (Fraknoi Vilmos) szerint azonban az ötvösmunkát a feloszlattott klarissza kolostor ingóságainak elárverezésekor valójában nem Batthyány József hercegprimás, hanem gróf Batthyány Ignác egri kanonok, későbbi erdélyi püspök szerezte meg, majd onnan került a püspök unokaöccse, Batthyány Vince feleségének tulajdonába. Az oltárt 1867-ben a Batthyány család Párizsban értékesítette, majd a párizsi Rothschild-gyűjteményből 1962-ben New Yorkba, a Metropolitan Museum of Arts Cloisters gyűjteményébe került.²⁸

Hazai történeti vonatkozásai miatt tartotta ismertetésre érdemesnek Goró Lajos hadmérnök-kapitány, a *Wanderungen durch Pompeii* című, a pompeji és herkuláneumi ásatások során előke-rült leleteket ismertető, 1825-ben Bécsben megjelent könyv szerzője Nagy Lajos király öccsének, az Itáliában meggyilkolt András (Endre) hercegnek nápolyi siremlékét. „Egy hazánkat illető történetnek emlékét, melly itt Európának legdélibb szegeletében sok más számtalan monumentumok között mintegy elrejtve fekszik, méltó hogy Magyar hazánk közelebről esmerje.”

²⁶ MIHALIK, S.: *Problems concerning the Altar of Elizabeth Queen of Hungary.* = Acta Historiae Artium 1964. 3–4. sz. 247–298. Mihalik A. Primisser tanulmányát a házioltár első említéseként ismerteti. *i. m.* 249.; vö.: *Művészet I. Lajos király korában 1342–1382.* Szerk.: MAROSI Ernő, TÓTH Melinda, VARGA Livia. Bp. 1983. 96–97.; *Magyarországi művészet 1300–1470 körül.* 1. köt. Szerk.: MAROSI Ernő. Bp. 1987. 230.

²⁷ Taschenbuch für die vaterländische Geschichte 1824. 97–103.

²⁸ MIHALIK: *i. m.* 1964. 249.

A történeti források szerint felesége, Nápolyi Johanna beleegyezésével meggyilkolt András herceg sírja – írta 1826-ban a *Tudományos Gyűjtemény* Régiségek rovatában Goró Lajos – Nápolyban található, a

„Sz. Januárius püspöki templomban, a' sekrestye ajtaja mellett jobbra. Emlék-köve négy szegletű fejr márványból van szépen kifaragva. Közepét egy párkány, szegeleteit négy tziimer-mező ékesíti. A' felső két mezőbe, melly tojás kerekességű, 's mellyet egy gerenda balról jobbra két egyenlő részre oszt, négy lilium vagyon kivágva. Az alsó két tziimer-mező karika formájú, egyikben balról egy koronázott – a' másikkban egy pikkelyes oroszlány van.”

Goró közölte a két címer között elhelyezkedő sírfelirat szövegét, illetve annak a fehér márványtáblának a feliratát, amely a síremlék előtt, a padlón található, s amely arról tudósít, hogy András herceg sírját a templomnak az 1732-es földrengést követő 1733. évi helyreállításakor helyezték át a sekrestye mellé.²⁹

PAPP JÚLIA

Könyvtári állások betöltése a Széchényi Könyvtárban 1896-ban. E rövid tanulmány megkísérli bemutatni – fennmaradt írásbeli dokumentumok alapján – hogyan kerültek betöltésre az állások a millennium évében a Széchényi Könyvtárban, akkori nevén: a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában.

Vizsgálódásaink a következő kérdésekre keresik a választ. Kik pályáztak könyvtárosi állásra a kor egyik meghatározó jelentőségű intézményébe? Ennek bemutatása szociográfiai jellegű – s bár a minta igen szűk, mint cseppben a tenger, tükröződik benne a társadalmi valóság. Kiket találtak alkalmasnak az állás betöltésére, milyen elvárásoknak kellett a pályázóknak megfelelniök, mi volt tehát a felállított követelmény-rendszer? Ez a válasz már szorosan a könyvtárosképzés témaköréhez kapcsolódik. Végül: milyen módszerrel történt a kiválasztás, s az adott esetekben hozott döntéseket igazolta-e az idő?

²⁹ *Tudományos Gyűjtemény* 1826. VIII. 132–134. A síremlék későbbi ismertetései közül l.: HOVÁNYI Ferenc: *Olasz út 1850-ben. I–II.* Bécs, 1851. II. 137.; ZÁDORI Ev. János: *Utivázlatok Olaszországból, 1867.* = *Magyar Sion* 1868. 708.; SIMONYI Ernő: *András magyar királyfi sírja Nápolyban.* = *Századok* 1868. 211–212.; ÓVÁRY Lipót: *A nápolyi magyar történelmi műemlékek.* = *Budapesti Szemle* 1874. (4.) 407–408.; *A magyar nemzet története.* (Szerk.: SZILÁGYI Sándor) III. köt. *Az Anjou ház és örökösei. (1301–1439).* Írták: PÓR Antal és SCHÖNHERR Gyula. Bp. 1895. 172–173. o. közötti táblán a síremlék fényképével.; Dr. MISKOLCZY István: *András herceg tragédiája és a nápolyi udvar. I.* = *Századok* 1928. 7–8. sz. 799–800. BANFI, Florio: *Ricordi Ungheresi in Italia.* Roma, 1942. 101–102.; GENTHON István kiadatlan kézírata a magyar vonatkozású külföldi művészeti emlékekről. /MTA Művészettörténeti Kutatóintézet Adattára, MKI – C – I – 36./; CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Anjou Endre bibliája.* In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* (Szerk.: SZÉKELY György) Bp. 1984. 390.; BELLÉR Béla: *Magyarok Nápolyban.* Bp. 1986. 44–45.; CSORBA László: *Magyar emlékek Itáliában.* Benda FOTO 2003. 54, 57.

Tárgyunk forrásai a Széchényi Könyvtár irattárában találhatóak. A pályázók személyi anyagai természetesen már nincsenek itt, de a belőlük készült táblázatos kimutatás megvan. Fennmaradtak a szakmai vizsgák jegyzőkönyvei és a mindezeket összefoglaló értékelések és a kinevezési javaslatok.¹

1896-ban a Széchényi Könyvtárban két ún. „segédi” állás betöltésére került sor nyilvánosan meghirdetett pályázat útján: egy könyvtárosi és egy levéltárosi állásra a könyvtár levéltári osztályán. Ez utóbbi nem a Kézirattárat jelentette, hanem az ekkor még létező Levéltári osztályt, amelyet csak a két világháború közötti korszakban csatolnak véglegesen az Országos Levéltárhoz. Ezenkívül betöltöttek még egy segédi állást a könyvtárban, de ezt a pályázatás mellőzésével: a kiváló képességű Melich János – aki később a könyvtár igazgatója lett – személyre szóló meghívást kapott az állásra. Kivételek tehát akkor is voltak, de ez esetben teljes joggal.²

A „segédi” állás – más korabeli dokumentumokban „gyakornoki” megjelöléssel – előszobája volt a „segédőri” állásnak, amely már megbecsült státusz volt, hiszen fölötte már csak az „őr”, a custos állt, a könyvtár vezetője. Ugyanígy őr állt a Múzeum többi részlege, a Régiségtár, a Természetiek tára és a többi tár élén, (osztályöröknek is nevezték őket), míg fölöttük az egész intézmény vezetője, a Nemzeti Múzeum igazgatója állt. A segédőrök tudós férfiak voltak: 1892-ben a Nemzeti Múzeum 26 szaktisztviselőjéből 13 volt a Magyar Tudományos Akadémia tagja. A segédek felvételénél tehát már e tudós gárda utánpótlására is gondolni kellett.

A könyvtári állás betöltésére 1896 januárjában, a levéltári állás betöltésére júliusban került sor, de a könnyebb áttekintés érdekében e kettőt összevontan ismertetjük. Az első alkalommal hét, a második alkalommal négy pályázat érkezett, de egy pályázó mindkét esetben jelentkezett, tehát összesen tíz pályázóval foglalkoztak. A tizenegyedik pályázónak, aki már évekkel azelőtt volt egyszer a könyvtár napidíjasa, s azóta a Pénzügyminisztérium irodatisztjeként működött, iratai nem érkeztek be időre, s a felvételi vizsgán sem jelent meg, így őt mellőzni kellett.

A tíz pályázóból hat tanár, közülük az egyik Pesten az országos közoktatási tanácsnál van alkalmazásban, egy tanárjelölt, aki jelenleg is mint napidíjas a könyvtárban dolgozik, egy végzett bölcsészhallgató, aki szintén már másfél évig volt a könyvtár napidíjasa és jelenleg katonai szolgálatát tölti, egy lapszerkesztő és egy volt katolikus pap, jelenleg állástalan. Egy sincs közülük pesti születésű, hárman származnak Erdélyből, de a pályázat benyújtásakor már valamennyinek van budapesti szállása, legalábbis lakcíme. A századvégi főváros értelmiségét tehát a vidék szállítja. Nyolcan folytattak egyetemen bölcsészettudományi tanulmányokat (hatan Budapesten, egy fő Kolozsvárott, egynél nincs megjelölve), négyen szereztek doktorátust. Egy fő járt külföldi egyetemeken is (München, Erlangen). Szerepel egy katolikus és egy evangélikus teológiai végzettség. Egy fő katolikus teológiai tanulmányait megszakítva váltott át világi egyetemre.

Szaktárgyaikat tekintve dominál a magyar nyelv és irodalom, egy fő klasszika-filológus, van egy földrajz-történelem szakpárosítás és egy történelem és segédtudományai végzettség. Hármuknál szerepel még az esztétika, a latin nyelv és irodalom, egynél a német nyelvészet és egynél a művészet-történet. A pályázatokat értékelő Fejérpataky László, a könyvtár akkori őre (vezetője) a túltengő magyar irodalmi végzettségről azt írja, hogy az „mindenesetre oly diszciplína, melynek művelése

¹ OSzK Irattár 85/1896, 391/1896.

² Melich János (1872–1963) nyelvész, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1896-tól a Széchényi Könyvtár munkatársa, 1916-tól a Nyomtatványi osztály vezetője, 1919–1922 között a könyvtár igazgatója.

a Múzeumi könyvtárnak mint legnagyobb hungaricum-könyvtárnak tudományos céljaihoz tartozik”, de kevesli a történeti végzettségük számát.³

Nyelvtudás tekintetében a pályázók közül a német nyelvet valamennyien, a latin nyelvet egy kivételével megjelölték, a franciát hatan, a hetedik még tanulja, az angolt hárman, románt ketten, olasz egy, görög egy, szláv nyelveket egy fő „érti”, szerbül és horvátul egy fő beszél. A nyelvtudásnak természetesen fokozatai vannak, a nemcsak értő és fordító, hanem beszélő szintet csak kevesen érték el. A pályázatok elbírálásánál a nyelvismeretnek fontos szerepe volt; Fejérfpataky így ír erről a könyvtárosi állásra pályázók értékelésénél:

„Általában valami kiváló nyelvismeretet a folyamadók közül egyik sem mutathat föl Fülöp Sándoron kívül, ki a németen és francián felül a Múzeum könyvtára nézve fontos román és szerb nyelveken is bír némi jártassággal...”

A könyvtári állás pályázati feltételeinél a szláv nyelvek tudása valamint a paleográfiai ismeretek előnyt jelentettek volna, de ezeket az előnyöket úgyszólván egyik sem igényelheti – megint csak Fejérfpatakyt idézve.

Komolyabb irodalmi munkásságot csak ketten tudnak felmutatni, nem véletlen, hogy ők lesznek a pályázat nyertesei. (Esztegar László, Bartha József.) Rajtuk kívül még négyen hivatkozhatnak nyomtatásban megjelent művekre, egy hivatkozik, de nem bizonyítja, egy fő kéziratban meglévő dolgozatokat említ, kettőnek még nincs irodalmi munkássága, igaz, ők a legfiatalabbak: 23, ill. 24 évesek.

Életkor szerinti megoszlás: 23–24 éves 3 fő, 26–30 éves 3 fő, 34–38 éves 3 fő, és egy fő 47 éves. Itt egy rendkívüli esetről van szó: Holló Istvánt 22 évi tanári működése után nagyothallása miatt nyugdíjazták. E testi fogyatéka miatt Fejérfpataky nem tartja alkalmasnak könyvtári munkára, de akadályt jelent kora is.

„A segédi állás – írja Fejérfpataky – pályája kezdetén álló, tudományos ambícióval bíró, a Nemz. Múzeum céljai iránt lelkesülő egyénnek való. Csak ilyenből képezhető a Múzeum tudományos és kulturális céljait teljesen felfogó és a succrescentiát (fel-növekvő utánpótlást) biztosító jó tisztviselő. A segédi állás egy pályának kezdete, nem pedig befejezése.”

Holló István foglalkoztatását csak úgy tudná elképzelni – sőt ez esetben örömmel is venné – ha erre a minisztérium külön keretet biztosítana. A betöltendő állásra való felvétele viszont káros precedenst teremtene.⁴

A segédi állás betöltésének feltételeit a Magyar Nemzeti Múzeum 1889-ben kiadott Szervezeti és szolgálati szabályzatának 9. paragrafusa írta elő. Ezek a következők voltak: egyetemi vagy más felsőbb iskolai végzettség, magyar történeti és irodalomtörténeti vagy diplomatikai ismeretekben való jártasság, a magyaron kívül még két élő nyelv s lehetőleg a latin nyelv tudása, egy vizsga sikeres letétele. Hivatkozott a szabályzat a köztisztviselők minősítéséről szóló 1883. évi 1. tc. 1. és 3. paragrafusában foglaltakra, mint amelyek általánosan irányadóak. Innen megtudhatjuk, hogy Magyarországon ekkor a főbb köztisztviselői állások betöltésénél – az igazolt elméleti képzettségen és két év közigazgatási gyakorlaton felül – a jelölteknek egy közigazgatási vizsgát is le kellett tenniük, amely írásbeli és szóbeli részből állt. A vizsgázatás tehát – állami állások betöltésénél – törvényben

³ Fejérfpataky László (1857–1923) történész, egyetemi tanár, az MTA tagja. A történeti segéd-tudományok – oklevéltan, címertan, genealógia – tudományos igényű művelésének megalapozója. 1882-től a Széchényi Könyvtár munkatársa, a levéltári osztály vezetője, 1894–1919 között a könyvtár vezetője (igazgatója), 1916–1923 között a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója.

⁴ A pályázók életrajzait l. a Függelékben.

előírt általános gyakorlat volt. Az Egyetemi Könyvtárnál például a végleges állásra való kinevezést már 1847-től egy belső vizsga sikeres letételéhez kötötték. Ennek tárgyai voltak: könyvészet, könyvtártan, irodalomtörténet, nyelvek közül a latin, görög és a német. Ilyen vizsga alapján utoljára 1898-ban vettek fel könyvtárost az Egyetemi Könyvtárban, később már nem követelték meg a vizsgát.⁵

Érdekes, hogy a Széchényi Könyvtárban nem szerepel a „könyvészet”, „könyvtártan” elnevezés a vizsga tárgyai között, de lényegében hasonlót körvonalaz Fejérpataky, amikor ezt írja: „Az általános irodalmi tájékozottság, mely könyvtári szolgáltatban elengedhetetlen kellék ...” A kiértékeléseknél Fejérpataky többször hangsúlyozza „előtanulmányaiknál és hajlamaiknál fogva”, tehát a könyvtári szolgálatra való alkalmasság nemcsak tudás, hanem „hajlam” dolga is, mint azt korábban már idéztük: „tudományos ambícióval bíró, a Nemzeti Múzeum céljai iránt lelkesülő” egyéneket kívántak alkalmazni.

A vizsgánál a szervezeti és szolgálati szabályzat értelmében jelen kellett legyen a Nemzeti Múzeum igazgatója (jelen esetben Szalay Imre) mint a bizottság elnöke és két vizsgáztató: az illetékes osztály öre (esetünkben Fejérpataky László) és egy meghívott külső szakember. A könyvtárosi állás betöltésénél a külső szakértő Szinnyei József egyetemi tanár volt (ő a nyelvész Szinnyei József, a bibliográfus id. Szinnyei József fia), a levéltárosi állásra pályázóknál Tagányi Károly országos allevéltárnok. Jelen volt még a könyvtár egy-egy munkatársa mint jegyzőkönyvvezető. Ezúttal külön-külön tárgyaljuk a könyvtárosi és levéltárosi vizsgák lefolyását, az utóbbi speciális volta miatt.

Szinnyei József irodalomtörténeti kérdéseket tett fel: Balassi Bálint, Zrínyi Miklós, Pázmány Péter, Faludi Ferenc, Apor Péter, Toldy Ferenc élete és munkássága volt a kérdés tárgya, de elhangzott olyan kérdés is, amely pl. a 17. század legkiválóbb epikusait, a 18. század költői irányait, vagy Kazinczy hatását a magyar irodalomra tudakolta. A jövőendő könyvtárosának szóltak az olyan kérdései, mint pl. melyik a legrégebb magyar kódex, melyek a legnevezetesebb magyar nyelvemlékek, milyen életrajzgyűjtemények tartalmazzák a magyar írók életrajzát, milyen népköltési gyűjteményeket ismer a vizsgázó.

Fejérpataky László kérdései sokkal inkább történeti jellegűek és könyvtár-centrikusabbak. Többek között: milyen krónikákat ismer a 14. és 15. századból, mit tartalmaz Anonymus krónikája, a 16. század magyar történelmi irodalmának emlékei, a 18. század magyar történetírói, a legrégebb magyar költői nyelvemlék, a legrégebb magyarországi nyomtatvány, a legelső magyarnyelvű nyomtatvány, hol vannak kiadva a legrégebb magyar törvények, vannak-e oklevelek az Árpád-korból, milyen mű tartalmazza a régi magyar könyvek repertóriumát, ki volt Verbőczy, hogyan van a római naptár beosztva? Kérdései igazodnak a jelölt végzettségéhez, speciális ismereteihez is, pl. a volt katolikus paptól a régi magyar misekönyvek és a magyar szentek után tudakozódik. Arra a kérdésre viszont, hogy miből lehet a hazai misekönyveket megkülönböztetni a külföldiektől, nem biztos, hogy egy vidéki volt katolikus pap válaszolni tudott volna. Bár az illető vizsgáját egyhangúlag elfogadták, értékelő jelentésében róla írta Fejérpataky, hogy általános irodalmi tájékozottsága „sok kívánnivalót hagy maga után”. A latin filológiával foglalkozó jelöltől a középkori latinság segédkönyvei, a magyarországi latinság szótára és Du Cange glosszárúma után tudakozódott. Általában ő egy jelöltnek több kérdést tett föl, mint Szinnyei, néha öt-hatot is. Ő tette fel az egyetlen könyvtártani kérdést: milyen rendezési elvek szerint rendezte iskolája könyvtárát?

A levéltári állás betöltésénél a kérdések nagy része speciálisan jogtörténeti jellegű, pl.: melyik a legrégebb alaptörvény, a nádori méltóság eredete, hatásköre, a hiteles helyek mibenléte, a vármegyék szervezete, a szabad királyi városok jogállása, a rendi országgyűlés, a jobbágyi kilenced, a jobbágyok szabad költözésének joga, mikor telepedtek le a kunok Magyarországon, milyen jogokat gyakorolhatott Hunyadi János mint kormányzó, Erdély közjogi helyzete, mikor szervezték a Helytartóta-

⁵ Vö. TÓTH András–VÉRTESY Miklós: *A Budapesti Egyetemi Könyvtár története (1561–1944)*. Bp. 1982. 307.

nácsot stb. A kérdések másik része formai jellegű, azaz a diplomatika tárgyköréből való: milyen korból származnak a legrégebb magyar oklevelek, mik a címeres levelek, az oklevelek keletkezésének kérdései, milyen okleveleket adnak ki egy donatio (adományozás) során, középkori oklevelek gyakorlati olvasása és értelmezése.

A nyelvi felkészültséget fordítási gyakorlattal és beszélgetéssel vizsgálták. Valamennyi pályázónak kellett latinból fordítania (többnyire a Budai Krónikából vagy egy középkori oklevélből), az élő nyelvekből irodalmi szöveget vagy hírlapi cikket kaptak a jelöltek. (Franciából pl. Lamartine és Molière műveiből.)

A vizsgabizottság tíz pályázó közül hétnek vizsgáját egyhangúlag elfogadta, kettőt szavazattöbbséggel fogadott el (az egyiket csak doktori címére való tekintettel!) és egyet elutasított „előtanulmányainak és nyelvismeretének hézagosa miatt”. A kinevezési feltejtészeket – bő indoklással – Fejérpataky László írta meg, mindkét állásnál rangsorolva három-három pályázót jelölve meg. Javaslatait elfogadták s az állást a két első helyre rangsorolt pályázó nyerte el: Esztegár László és Bartha József. A választást igazolta az idő: Esztegár László néhány év alatt országosan is elismert könyvtári szakember lett. Számos könyvtártani tanulmányt közölt – pl. ő ismertette először Magyarországon az Egyetemes Tizedes Osztályozás rendszerét – és több külföldi konferencián képviselte hazánkat. Korai halála miatt sajnos csak kilenc évig lehetett a könyvtár munkatársa. Beigazolta azt, amit Fejérpataky László írt róla: „...hajlamai kiválólag könyvtári szolgálatra buzdítják. ... Fellépése, feleletei és hajlamai bennem azt a meggyőződést keltik, hogy belőle a könyvtárnak hasznos tisztviselője képezhető ki.” Esztegár László ekkor 26 éves volt – meghalt 35 évesen. A levéltári státust a 30 éves Bartha József nyerte el, de sajnos csak két évig volt a könyvtár munkatársa, ezután visszatért a tanári foglalkozáshoz. Itt sikeres pályát futott be: tankerületi főigazgató lett és jelentős irodalmi munkásságot fejtett ki főleg a magyar irodalom oktatása terén. Fejérpataky őt így jellemezte: „...megállapodott, komoly, tudományokkal behatóan foglalkozó egyén hatását teszi, ki palaeographiai és diplomatikai előismereteinek gyakorlati úton leendő fejlesztésével hasznos tagja lesz a könyvtár tisztí karának.” Fejérpataky őt azzal a Horváth Sándorral szemben részesítette előnyben, aki már előzőleg másfél évet töltött mint napidíjas a levéltári osztályon, tehát ő birtokában volt azoknak a paleográfiai és diplomatikai ismereteknek, amelyeket Bartha Józsefnek még ezután kellett megszereznie. Fejérpataky mégsem Horváth Sándor mellett döntött, mert hiányolta benne „a komoly tanulmányvágyának és kellő szorgalomnak jeleit”, jóllehet képességeit, tehetségét nem vonta kétségbe. Az emberi adottságok tehát többet számítottak szemében, mint egy speciális tárgyi tudás. Horváth Sándorból azonban mégis levéltáros lett, 1918-ban már országos levéltárnokként látjuk viszont – úgy látszik, az ambícióhoz később megjött a szorgalom is. Pályázata idején mindössze 24 éves volt.

Összegezeként megállapíthatjuk, hogy a múlt század végén a Széchényi Könyvtárban igen gondos válogatás alapján, minden szempontot mérlegelve történt az állások betöltése. A jelöltnék meg kellett felelnie az általános követelményeknek: megfelelő szakképzettség, általános tájékozottság és nyelvismeret. Ezen túlmenőleg azonban csak az jöhetett számításba, akiben tudós hajlamot, megfelelő szorgalmat és komolyságot véltek felfedezni s akitől remélhető volt, hogy belőle a Nemzeti Múzeum céljai iránt elkötelezett és a tudományos utánpótlást biztosítani tudó munkatárs válik. Nagyon is tisztában voltak azzal, hogy a könyvtár lelke a könyvtáros, amit Toldy Ferenc, az Egyetemi Könyvtár igazgatója így fejezett ki:

„A könyvtárnok az, ki a könyvtárnak vagy megőző betűje, vagy verőszíve, ő képes a leggazdagabb gyűjteményt holt tetemmé lelketleníteni, mint képes azt, ha magát nem ragyogó, de annál melegítőbb hivatásának egész lélekkel és szívvel oda adja, élő hatalommá emelni. Példa mindkettőre van. Közép itt nincsen.”

E mondatokat 1843-ban írták le – maig időszerűek.

Függelék

A pályázók életrajza

DR. BARTHA JÓZSEF (1866–1950). Gimnáziumi tanulmányait Egerben végzi. Papnövendék a ciszterci rendben, amelyből később kilép. Két év teológiai képzés után tanulmányait a budapesti egyetem bölcsészkarán folytatja. Szaktárgyai: magyar nyelvészet és irodalomtörténet, latin filológia. 1895-ben doktorál. Helyettes tanár a nagybecskereki főgimnáziumban. A könyvtárban a levéltári állás pályázatának nyertese. A könyvtár munkatársa 1896. aug. 13-tól 1898. júl. 3-ig, ezután tanár a budapesti VIII. kerületi áll. főgimnáziumban, amelynek 1922-től igazgatója. Később tankerületi főigazgató. A budapesti tankerületben a magyar nyelv és irodalom szakfelügyelője. Jelentős szakirodalmi munkásságot fejtett ki.

DR. ESZTEGÁR LÁSZLÓ (1870–1905). Erdélyi örmény családból származott, apja ügyvéd. Iskoláit előbb szülővárosában, Szamosújváron, majd Nagyszebenben és Kolozsvárott végzi, egyetemi tanulmányokat Budapesten folytat. Szaktárgyai: magyar és német irodalom, esztétika. 1892-ben doktorál. Már egyetemista korában tagja a *Fővárosi Lapok* szerkesztőségének. Számos folyó-, heti- és napilapban publikált. 1892–1895 között tanár. 1896 januárjában ő nyeri el a könyvtári segédi állást. Haláláig a könyvtárban dolgozik. Kiemelkedő elméleti munkásságot fejt ki a bibliográfia területén. Nevéhez fűződik a Széchényi Könyvtár Kézirattárának a Levelestár megszervezése. Több nyugat-európai ország könyvtári szervezetét tanulmányozta, részt vett az 1897. évi brüsszeli és az 1900. évi párizsi bibliográfiai kongresszuson. (Vö. GALAMBOS Ferenc: *Esztegár László 1870–1905*. = Könyvtáros 1979. 4. sz. 233–234. – MÓRA László: *Aki a tizedes osztályozást elsőnek ismertette hazánkban*. = Könyvtáros 1979. 8. sz. 471.)

FÜLÖP ÁRON (1861–1920). A gimnáziumot Székelyudvarhelyen végzi, majd tanulmányait a budapesti egyetem bölcsészettudományi karán folytatja. Szaktárgyai: magyar és latin nyelv és irodalom. Tanár Hódmezővásárhelyen, majd Szatmárnémetiben. Budapesten az országos közoktatási tanácsnál mint díjnok dolgozott, amikor a könyvtári segédi állásra pályázik. Vizsgáját a bizottság egyhangúlag nem tartotta elfogadhatónak. Később költői munkásságot is folytat.

FÜLÖP SÁNDOR (1858–?). Tanulmányait a pozsonyi evangélikus gimnáziumban folytatja, majd ugyancsak Pozsonyban evangélikus teológiai végzettséget szerez 1880-ban. Különböző lapok szerkesztője (pl. *Magyar Házi Kincstár*), maga is sokat ír (tárcákat, ismeretterjesztő cikkeket). *Államnevelészet* címmel önálló munkája jelenik meg. 38 évesen pályázik a könyvtári segédi állásra. Fejérpataky dicséri széleskörű nyelvtudását, vizsgájáról így szól: „Feleleteiből kiváló képesség, nagy olvasottság és tájékozottság tűnt ki.”

HAVRÁN DÁNIEL (1873–1958). Középiskoláit Rozsnyón és Késmárkon végzi. A budapesti egyetem bölcsészettudományi karán folytat tanulmányokat, szaktárgyai: történelem, földrajz, magyar nyelv és irodalom. Több féléven át hallgat paleográfát. Tanárjelöltként lesz a könyvtár napidíjas gyakornoka, 1896 júliusában pályázik a levéltári állásra. Ekkor nem nyeri el, de 1898 júniusában mégis a könyvtár munkatársa lesz, s főkönyvtárnokként innen megy nyugdíjba 1934-ben. Kisebb szakcikkei jelentek meg többek között a *Magyar Könyvszemlében*.

HOLLÓ ISTVÁN (1849–?). Középiskoláit Székesfehérvárott végzi, a veszprémi papnevelőt otthagyja, majd jogász, nevelő és katona; végül a budapesti egyetem bölcsészettudományi karán végez, szaktárgya a magyar nyelv és irodalom. Tanári pályája során (Sopron, Székesfehérvár, Szolnok) tanít latint és történelmet is. 22 évi szolgálat után nagyothallása miatt nyugdíjazták 1895-ben. 47 évesen pályázik a könyvtári segédi állásra. Pedagógiai cikkeket írt.

HORVÁTH SÁNDOR (1872–?). Középiskoláit Sopronban, Pozsonyban és Budapesten végzi, majd a budapesti egyetem bölcsészettudományi karán folytat tanulmányo-

kat. Szaktárgyai: történelem és segédtudományai. 1894-ben napidíjas a könyvtár levéltári osztályán, majd önkéntes katonai szolgálatra jelentkezik. Még mint katona pályázza meg a levéltári állást 1896 júliusában, de azt nem nyeri el. Vizsgáját a bizottság csak szótöbbséggel fogadja el. Később az országos Levéltárba kerül, 1918-ban már országos levéltárnok. Szakterületén számos cikket publikált, önálló művei is vannak.

DR. PAP KÁROLY (1872–1954). Apja református lelkész. Középiskoláit Nagykörösön, az egyetemet Kolozsvárott végzi. Szaktárgyai: magyar irodalom, művészettörténet, esztétika. 1894-ben doktorál. Már egyetemista korában pályadíjakat nyer. Tanár Kolozsvárott, majd Budapesten. A könyvtári segédi állásra pályázik, de a kulturális minisztériumtól egyidejűleg külföldi tanulmányi ösztöndíjat kapott, így az állást azonnal nem is tudta volna elfoglalni. Két évi külföldi tartózkodás után (Olasz- és Németország) tanár Budapesten. Számos cikket publikált.

SZELKE JÓZSEF (1862–?). Középiskolai tanulmányait Brassóban és Gyulafehérvárott végzi, ugyanitt nyer teológiai képesítést. Mint katolikus lelkész szolgál Erdélyben több helyen. Amikor 1896-ban a könyvtári segédi állásra pályázik, mint „volt pap” szerepel.

DR. VARJAS ISTVÁN (1868–?). A gimnáziumot Szabadkán végzi, a budapesti egyetem bölcsészettudományi karán egy évet tölt, majd tanulmányait külföldön folytatja. (Münchenben három évig, Erlangenben fél évig.) Doktorál 1895-ben. Szaktárgyai: latin, művészettörténet, esztétika. Tanár Budapesten, amikor pályázatát benyújtja előbb a könyvtári, majd a levéltári állásra. Vizsgáját a bizottság szótöbbséggel csak doktori címére való tekintettel fogadta el.

SOMKUTI GABRIELLA

Magyar irodalom az Österreich-Ungarns Zukunft (1916) című bécsi és az Ungarns Zukunft (1917–1918) című budapesti folyóiratban. Az 1916. februárja és júniusa között Bécsben félhavas megjelent *Österreich-Ungarns Zukunft. Eine Halbmonatsschrift für Politik, Volkswirtschaft und Kultur* című folyóiratot Fred Heller (1889–1949) osztrák újságíró adta ki. Heller, aki regényíróként volt ismert, 1938-ban Uruguayba vándorolt ki, és ott is halt meg.¹ A folyóirat címének olvas-tán rögtön felmerül a kérdés, mi volt az értelme osztrák–magyar közös jövőről beszélni 1916-ban, amikor az I. világháború már több fronton folyt, s amely év novemberében meghalt I. Ferenc József, a Monarchia fő összetartója?

A bevezetőben arról van szó, hogy minden idők legnagyobb háborúja, amely olyan sok szenvedést okozott, hogy évtizedek kelljenek jóvátételére, néhány jó dolgot is létrehozott, ilyen például a Monarchia egysége. A folyóirat célját így fogalmazzák meg a szerkesztőségi közleményben: „A Monarchia mindkét fele egyenjogúságát kifejezésre juttatni, mindazt elősegíteni, ami mind Ausztria, mind Magyarország szellemi és anyagi haladását magával hozza és előmozdítja, keresni azokat az eszközöket és azt az utat, amelyek a sajnos ismétlődő félreértéseket a birodalom mindkét felében megszüntetik, ez kell, hogy ennek a félhavi folyóiratnak az első és fő feladata legyen.” Mert a szerkesztőség véleménye szerint a világháború ezen a viszonyon is sok mindent, és pedig előnyösen meg fog változtatni! „Anélkül, hogy egyetlen pillanatig is a nemzetiségek elnyomására vagy politikai, szociális és gazdasági jogainak szűkítésére gondolnánk, a következő programot valljuk magunkénak: Ausztriában a németiségé, Magyarországon a magyarságé kell hogy legyen a vezető

¹ Heller, Fred. In: *Deutsches Literatur-Lexikon*. Begr. v. Wilhelm KOSCH. Bern und München, 1990, Bd. 7, 835.

szerep.” További célként azt említik még meg, hogy a háború utáni nagy gazdasági versenyben ez a két ország összefogva tud majd egy boldog jövőn munkálkodni. A cikk Ferenc József jelmondatával: „Viribus unitis” fejeződik be.²

Az Osztrák–Magyar Monarchia közös politikájával foglalkozik a Civis álnevéű szerző írása. A szerző Ausztria-Magyarországot földrajzi egységnek tartja. Ebből nem következik véleménye szerint az, hogy ez a két állam államjogi egységet képez, egy olyan közösséget, amelyben mindketten tökéletesen felolvadnak azért, hogy kifelé hatalmasnak tűnjenek. Károsnak tekinti a korábbi szétválasztási törekvéseket, mert közben a világot kereskedelempolitikailag felosztották. A Monarchia dualista államformájának feltétel nélküli elismerése a gazdasági célok elérésének alapfeltétele – írja.³

A folyóiratban megjelent tanulmányokban a Monarchia ipari-gazdasági kérdéseit, agrárproblémákat, az osztrák–magyar vámunió helyzetét tárgyalták. A magyar szerzők közé tartozott Pekár Gyula, Szalay Károly, Hajnal Mihály, a folyóirat célkitűzéseit támogatta gróf Apponyi Albert. E témák mellett azonban nagy súlyt fektettek a szépirodalom, vagy olyan irodalomtörténeti és kritikai írások közlésére is, amelyek nagy része a magyar irodalommal kapcsolatos. Mi ezeket a publikációkat kívánjuk számba venni.

A magyar lírát képviseli a Molnár Ferenc „Huszárnóta” (Husarenlieder) című versciklusából közölt kis részlet, amely a csataterén keletkezett, és az *Egy haditudósító emlékei* első kötetében 1916-ban jelent meg. A fordítást Brájjer Lajos (1865–1943) nagybecskereki szerkesztő, műfordító, a *Grossbecskereker Wochenblatt* és a *Torontál* című lapok szerkesztője készítette.⁴ A némi összekötő szövegbe ágyazott versrészleteket hű és jól sikerült fordításnak tartja az írás „-l-” szignójú közlője.⁵

Fred Hellertől származik a kortárs magyar lírát összefoglaló és értékelő hosszú „Stiefkinder des Ruhmes” [A dicsőség mostohagyermekei] című tanulmány. Írását azzal kezdi, hogy a bécsi Hofburgtheater igazgatóságának két éve ajánlották bemutatásra Rákosi Jenő otthon már nagy sikert elért darabját „A szerelem iskolájá”-t, amely magyarul 1883-ban jelent meg. Bemutatását először különböző okokból kifolyólag vissza akarták utasítani, de Heller, a darab német fordítója kiállt mellette. Mint írja – mindezt csak bevezetésül szánja a kortárs magyar irodalom bemutatása elé. Mindenekelőtt leszögezi, hogy Petőfi után is van jelentős magyar líra. A magyar irodalom fogadtatásáról német nyelvterületen szólva megjegyzi, hogy az úttörő ezen a téren Molnár Ferenc „Az ördög” című darabja volt, amely már befogadásra és sikerre talált. Ez a siker visszahatott más magyar írókra is, de közülük csak Bródy Sándor tudott „A tanítónő”-vel némi sikert elérni, azonban ez nem volt elég hangos ahhoz, hogy további utakat nyisson meg előtte. Majd őt követte a német színpadokon Biró Lajos, Lengyel Menyhért és Heltai Jenő, novellákat és humoreszkeket fordítottak németre, valamint regényeket és a kikerülhetetlen operettlibrettókat.

A magyar irodalom győzelmében csak a magyar líra nem részesülhetett. Ennek okait vizsgálva Heller leszögezi, hogy a német irodalom nem szenvedett hiányt soha jó versekben, míg darabokban néha igen. Könnyebb lenne, ha a népszerű színműírók verseket is írnának. Nem gondolja azonban, hogy a sokat fordított színdarabgyárosokat (Molnár „Liliom”-ját kivéve) költőnek tartanak. A következő ok, hogy hiány van jó fordítókból. Egyedül Brájjer Lajost emeli ki a fordítók közül, akinek fordításait felhasználja, hogy bemutassa a kortárs magyar lírát. Brájjernak ekkorra már két, a kortárs magyar

² *Zum Geleit.* = Österreich-Ungarns Zukunft (a továbbiakban: Ö-UngZ) 1. Februarheft 1916, 1–3.

³ CIVIS: *Die Politik der österreichisch-ungarischen Monarchie.* = Ö-UngZ 1. Februarheft 1916, 4–7.

⁴ Brájjer Lajosról lásd: KOMÁROMI Sándor: *A magyarországi német irodalom 1848/49 és 1918 között. Feltárázó Délvidék.* In: *Fejezetek a magyarországi német irodalom történetéből.* Bp. 2002. 337–338.

⁵ -l-: *Husarenlieder. Im Felde gesammelt von Franz Molnár. Übersetzt von Dr. Lajos Brájjer.* = Ö-UngZ 1. Februarheft 1916, 25–29.

lírát bemutató kötete is megjelent, az első *Ungarische Dichtungen* címen 1906-ban Lipcsében, a második *Moderne ungarische Dichter* címen 1914-ben Nagybecskerekén. Mindkettő tartalmazza az itt felsorolt költők verseit. A magyar költők közül Kiss Józsefet és Ábrányi Emilt emeli ki elsőként, akik nem ismeretlenek német nyelvterületen, az első Neugebauer László fordításainak köszönhetően. Ábrányiról azt írja, hogy klasszikus formái vannak, de képei és gondolatai egy letűnt időt tükröznek. Verstechnikája nem idejétmúlt, hanem modern. Szól egy költőnőről, a ma már elfeledett erdélyi Draskóczy-Jörg Ilmáról (Jörg Endréné Draskóczy Ilma 1884–1945) és Szilágyi Géza szerelmes verseiről, akinek realizmusát és csodás képeit dicséri. Szép Ernőt mint a nagyváros árnyoldalainak kitűnő ismerőjét emeli ki. Szabolcska Mihály érzelmes versei alapján akár német költő is lehetne – jegyzi meg. Megnevezi még Pásztor Árpádot, aki újságíróként Magyarországon kívül is ismert. A felsorolásnak a végére hagyja Adyt, aki „súlyosan kivert strófaíval tör előre, a megsemmisülésig lázadozva, megélt keserűségét kibékítve a valódi beismerés szabad hangjával. Forma és tartalom egységben vannak, a minden langyos, tökéletlen és gyáva elleni bösz harcának saját magával kellett a legnagyobb harcot megvívnia, hogy át tudjon törni a magával hozottakon. [...] És aztán iskolát teremtett”. Végezetül megjegyzi, Petőfi még mindig a legnagyobb, az elérhetetlen. De véleménye szerint a jelen költői csak azért, mert korban utána következnek, szerényen beállnak mögé a háttérbe, de nem ezt érdemlik. Dicsőséget kell aratniuk, maguk és hazájuk, Magyarország számára.⁶ Érdekes, hogy Babits neve nem szerepel Heller összeállításában, pedig Brájjer második kötetében közölt tőle két verset. (Die Csárda von Golgotha, Abendfrage).

Sas Ede (1869–1928), író, költő, a *Pesti Napló* munkatársa Molnár Ferencnek a háborúval foglalkozó színdarabjáról ír. „A fehér felhő” 1916-ban jelent meg, és ugyanebben az évben került bemutatásra. Bevezetésül leszögezi, hogy a háború kezdete óta a színpad felvállalta a mozgósítás feladatát, de ezek a csatazajtól hangos darabok nem örvendtek túl nagy népszerűségnek, mert csak üres frázisok puffogtak bennük, és minden költői értéket nélkülöztek. Molnár Ferenc nemcsak a magyar irodalom, hanem a külföld számára is esemény – véli. Darabjai a német színpadoknak is állandó repertoárdarabjai. „A fehér felhő”-ben a népmese formáját és az álom motívumát választotta, hogy költői igazságait közölhesse. Ezek mögött rejtőzik a szomorú, lesújtó valóság, a háború. Molnár, aki maga is haditudósító volt, megrendítő hitelességgel ábrázolta a háborút, a lövészárkok minden szörnyűségét. A Nemzeti Színház előadásáról azt írja, hogy a darab minden este telt házzal megy, és ünnepnap mindenki számára.⁷

Schöpflin Aladár az „újromantikáról” ír. Témája az, hogy a háború mindenkit kizökkenített a nyugodt, egyhangú hétköznapi foglalatosságokból, s hogy ez milyen hatással lesz a fiatal generációra. Az élet eddig mentes volt a kalandoktól, és ugyanez volt jellemző az irodalomra is. Mind a regény, mind a dráma nélkülözötte a fordulatot, kalandos történeteket. Ehelyett a belső történésekre, a lélek mozgásaira helyeződött a hangsúly. Most az írók és az olvasók egyként döbbsen arra, hogy az életben mégis vannak események, hogy az életben krízisek vannak, változatos, felizgató dolgok történnek, nem is beszélve, hogy vannak, akik állandó életveszélyben élnek. A háború a békés életformából egy csodás, romantikus és bombasztikus életformába vetett minket – írja. Végezetül azt látogatja, ez a megváltozott élet milyen hatással lesz az irodalomra, újra visszatér-e a romantika az elbeszélés módjába és a stílusba.⁸

Brájjer Lajos a magyar háborús költészetéről közölt összefoglalást. Kiindulópontja, hogy hiányzik az olyan nagy költő-egyéniség a magyar irodalomban, mint amilyen Petőfi volt, akinek neve a nemzetet harcra hívta. Ma az általános hadkötelezettség szólít mindenkit a háborúba, és a mai költők

⁶ HELLER, Fred: *Stiefkinder des Ruhmes*. = Ö-UngZ 2. Februarheft 1916, 48–58.

⁷ SAS, Eduard: *Franz Molnár's Kriegsstück*. = Ö-UngZ 1. Märzheft 1916, 79–82.

⁸ SCHÖPFLIN, Aladár: *Neu-Romantik*. = Ö-UngZ 2. Märzheft 1916, 105–108.

jól tudják, hogy ezt a háborút nem mi akartuk, nem akarunk vele semmit nyerni, ezt a háborút ránk kényszerítették. Brájer elmondja még, hogy a háború kitörésekor felszólították a költőket, küldjenek be háborús verseket, be is érkezett vagy háromszáz, de véleménye szerint ezek többsége dilettáns. Azóta azonban sokasodnak a háborús tematikájú versek, Molnár Ferenctől kezdve sok író-költő volt a fronton, megjelent jónéhány személyes élményeken alapuló kötet is. Az egyik visszatérő téma a nemzeti büszkeség, amely a veszélyeztetettség érzéséből fakad, hogy széthull az ország. De ez nem következett be. Keletkeztek még „népdalok” is, amelyek szerzői ismeretlenek, de a dalokat a lövészárkokban mégis éneklék, ismerik. Végezetül kiemeli Kiss Józsefnek az elesettekről szóló elégikus hangulatú verseit. A kultúrember felismerte ekkorra már, mennyi szenvedést hoz az emberiségre ez a világháború – szögezi le.⁹

Az 1915/16-os budapesti színházi szezonról külön írás jelent meg, szintén Brájer Lajos tollából, – aki úgy látszik – állandó szerzője volt a lapnak. A színházak mind Budapesten, mind az országban másutt, nagyon jól látogatottak – jegyzi meg, csak a publikum összetétele változott meg, a páholyokban főleg azok az emberek ülnek, akik hibásak abban, hogy ilyen nagy a drágaság – írja. A Nemzeti Színházban valódi Shakespeare-kultusz van, akinek darabjait magyar klasszikusok, Arany, Petőfi és Vörösmarty fordították. Ezek után a „A fehér felhő” című Molnár Ferenc darab sikeréről szól. Kiemeli még Hevesi Sándor „A Madonna rózsájá”-t (1915), amely szintén szép sikert aratott, míg a „Palika” hamar lekerült a színről. Lakatos László Eisler Fannyról szóló darabjának sem volt nagy a visszhangja. A legjobb szegont a Magyar Színház tudhatja maga mögött, amelyben nagy szerepe volt Bródy Sándor „Lyon Leá”-jának (1915), amelynek irodalmi értékén persze lehet vitatkozni. Tény azonban, hogy az emberek csapatostul mentek a színházba, hogy hallhassák amint egy orosz nagyherceg egy rabbi lányának kegyeiért küzd. Megemlíti még egy, zsidó környezetben játszódó darabot, Drégely Gábor „A kisasszony férje” (1916) című vígjátékát. A Víg-színházban Bródyt, Gábor Andort, Lengyel Menyhértet, Barta Lászlót játszanak változó sikerrel. Bécsi és berlini vendégek is jártak Pesten, Max Reinhardtnak meg kellett elégednie a pénzügyi sikerrel. Mindent összevetve, a dráma műzsája meg lehet elégedve a háború második évével – somnázza benyomásait.¹⁰

A második májusi füzetben rövid közlemény látott napvilágot, hogy a papírhiány miatt következő összevont szám június végén jelenik meg. Ez már jelezte a folyóirat kiadásának problémáit, és az összevont számmal meg is szűnt az *Österreich-Ungarns Zukunft*. Mai szemmel nem igazán érthető, mi lehetett a célja a folyóiratnak a világháború második évében a Monarchia egységének kiemelt hangsúlyozásával. A rövidéletű kiadvány érdemét úgy foglalhatjuk össze, hogy hasznos szolgálatot tett: a kortárs magyar irodalmi és színházi élet eseményeiről tudósított a német nyelvű olvasóközönségnek színvonalas fordításokon és írásokon keresztül.

Nem bizonyított, hogy kapcsolat létezne a tárgyalt folyóirat és egy másik hozzá hasonló tördelésű és témájú, már Budapesten megjelenő folyóirat az *Ungarische Zukunft. Halbmonatsschrift für öffentliches Leben, Kultur und Volkswirtschaft* című folyóirat között. Ez a lap 1917 májusától kezdve jelent meg szintén nyolcadrét alakban, az első fél évben félhavonta, majd havonta, második évfolyamként jelezve az indulás évét. Ezek erősítik az esetleges kapcsolat fennállását kettejük között. Szerkesztője az utóbbinak Kadossa Ede (1881–1940/1941), akinek ezt a lapját Gulyás nem ismeri, hanem *Ungarische Revue* [sic] című „zúglapot” említ, amit Kadossa alapított, s „erkölcsi fogvatékoságai”-ról, valamint vasúti szabadjeggyel elkövetett csalásairól beszél.¹¹ A folyóirat minden külö-

⁹ BRÁJER, Lajos: *Die Kriegsliryk der Ungarn*. = *Ö-UngZ* 1. Aprilheft 1916, 141–145.

¹⁰ BRÁJER, Lajos: *Das Budapester Theaterjahr 1915/16*. = *Ö-UngZ* 1. u. 2. Juniheft 1916, 257–260.

¹¹ GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái. Új sorozat*. 16. köt. Bp. 1995. 48–49.

nősebb program megfogalmazása nélkül indult, mindössze egy rövid írással kezdődik IV. Károly megkoronázásáról, s hogy ez a felemelő pillanat mit jelent a magyar nép számára. Tehát a címben, amely már csak a Monarchia magyar felének jövőjét emeli ki, semmiféle politikai értelemben vett elszakadási vágy, törekvés nem fejeződik ki. Kadossa maga főleg színi kritikákat, könyvismertetésekét közölte a lapban, de található benne néhány tőle származó fordítás is.

Állandó rovatban neves magyar személyiségek, főleg politikusok életrajzát ismertették, sok banki, biztosítási témájú írás látott napvilágot, de mi itt is az irodalommal kívánunk foglalkozni. A folyóirat nagyon sok magyar lírai alkotást közölt. „Ungarische Dichtungen” című állandó rovatában találjuk Szász Károly (1829–1905) „Zwei Honvéds” [Két honvéd] című háborús versét Halasi Lipót fordításában.¹² Vargha Gyula, a Központi Statisztikai Hivatal igazgatója „Harcba induló harangok” című háborús témájú versét Hermann Antal fordításában jelentették meg.¹³ A fordító nevének közlése nélkül hozták Heltai Jenő („Az én szobrom”) és Pásztor Árpád egy-egy versét.¹⁴ Az „Ungarische Dichtungen” rovatban látott napvilágot Hugo Holländer nevű szerző „Die Verstossenen” [A kitaszítottak] című verse, a költőről sajnos nem sikerült semmilyen adatot találnunk.¹⁵ Ugyanabban a számban jelent meg Szilágyi Géza „Vergebens” [Hiába] című verse is.¹⁶ Az áprilisi füzetben szerepel Szabolcska Mihály „Prüfung” [Vizsga] és Gárdonyi Géza „Rohitsch” című verse.¹⁷ Kiss József „A trombitás” című versét, amely a „Levelek hullása” ciklushoz tartozik, kivételesen a fordító Somló Károly nevének feltüntetésével közölték.¹⁸ Kisfaludy Károly „Mohács” című elégiáját Lemberger Armin fordításában tették közzé.¹⁹ Szávay Zoltán „Mennek a harangok” című költeményét Remete Jenő fordításában és Sas Ede egy költeményét Halasi Lipót átültetésében találjuk az „Ungarische Dichtungen” rovatban.²⁰ A következő magyar költemény Reviczky Gyula „Szerelem filozófiája” című verse Halasi Lipót fordításában.²¹ Mikszáth Albertnek, Mikszáth Kálmán fiának „Meine Feder” [Tollam] című versét jelentették meg az Ungarische Zukunft hasábjain.²² Kiss József „Odessza” című versét a fordító feltüntetése nélkül közölték.²³ Kölcsey „Himnusz”-át az 1918. október 31-ei polgári demokratikus forradalmat köszöntő számban közölték. A fordító nevét nem adták meg. A fordítás hűségéhez csak annyit, hogy a legismertebb első strofa első sorából (Gib dem Ungarn heitern Sinn) kimarad az „áldd meg” kifejezésben meglévő vallási konnotáció.²⁴ Ady

¹² SZÁSZ, Karl v.: *Zwei Honvéds*. = Ungarische Zukunft (a továbbiakban: UngZ) Januarheft 1917, 24.

¹³ VARGHA, Julius v.: *Glocken ins Feld!* = UngZ Märzheft 1917, 12–14.

¹⁴ PÁSZTOR, Árpád: *Der Wanderer*. = UngZ Märzheft 1917, 18–19. HELTAI, Eugen: *Mein Denkmal*. = UngZ Märzheft 1917, 19–20.

¹⁵ HOLLÄNDER, Hugo: *Die Verstossenen*. = UngZ April-Doppelheft 1917, 26–27.

¹⁶ SZILÁGYI, Géza: *Vergebens*. = UngZ April-Doppelheft 1917, 27–28.

¹⁷ *Ungarische Dichtungen*. = UngZ Aprilheft 1917, 27.

¹⁸ KISS, Josef: *Der Trompeter*. = UngZ Juni-Juli-Doppelheft 1917, 42.43.

¹⁹ *Mohács. Elegie von Karl Kisfaludy, aus dem Ungarischen übersetzt von Dr. Armin Lemberger*. = UngZ Augustheft 1917, 21–24.

²⁰ SZÁVAY, Zoltán: *Die Glocken ziehen in's Feld. Deutsch von Dr. Eugen Remete*. = UngZ Septemberheft 1917, 20–21. SAS, Ede: *Ich höre die Stille. Deutsch von Dr. L. Halasi*. = UngZ Septemberheft 1917, 21.

²¹ REVICZKY, Julius von: *Liebesphilosophie. Übs. von Dr. Lipót Halasi*. = UngZ November-Dezemberheft 1917, 21–22.

²² MIKSZÁTH, Albert von: *Meine Feder*. = UngZ Januarheft 1918, 18–19.

²³ KISS, Josef: *Odessa*. = UngZ August-Septemberheft 1918, 20–21.

²⁴ KÖLCSEY, Franz: *Ungarische Nationalhymne*. = UngZ Dezember 1918, 2.

Endre „Szívek messze egymástól” és Kemény Simon „Felhő” című versei²⁵ zárják az *Ungarische Zukunft* magyar lírai közléseinek sorát.

A prózai közlések sorában elsőként szerepel a ma már feledésbe merült Jeszenszky Sándor (1886–1957) zenekritikus és művészeti író „Der Mann” [A férfi] című novellája.²⁶ Ezt követi Mikszáth Albertnek egy elbeszélése „Des Helden Grabfahrt” [A hős temetése].²⁷ Molnár Ferenc „Tavaszi részegség” című elbeszélését a fordító nevének feltüntetése nélkül közölték.²⁸ Bródy Sándortól szintén egy elbeszélés, a „Leányfej” című jelent meg két részletben.²⁹ Kőbor Tamástól a „Die Schnur” [A zsinór] című novella került közlésre az *Ungarische Zukunft* hasábjain.³⁰ Hazai Hugótól „Gedichte in Prosa” [Versek prózában] címen az egyes évszakokhoz kapcsolódó lírai természetleírások láttak napvilágot.³¹ Heltai Jenő „Szivar-legenda” című elbeszélését Kadossa Ede fordította.³² Szomaházy István „Az örökség” című novellája az 1918. januári számban jelent meg a fordító nevének feltüntetése nélkül.³³ Biró Lajos „A szobalány” című elbeszélését Kadossa ültette át.³⁴ Molnár Ferentől „A legrosszabb nő”-t közlik, ismét nem tudhatjuk meg, ki fordította.³⁵ Ebben az utolsó számban még egy Szép Ernő-³⁶ és egy Nagy Lajos-elbeszélés³⁷ található.

A színházi témájú írások között ki kell emelnünk Herczeg Ferenc „Ritter von Gestern” című vígjátékának Vígszínház-beli bemutatójáról szóló ismertetést. A világsikert hozó fanyar iróniájú darab magyarul „Kék róka” címen jelent meg 1917-ben, s még ebben az évben bemutatták. Az ismertetést Kadossa írta, aki kiemeli, hogy „a drámai tömegtermelés vigasztalan sivatagjában virágzó oázist képez Herczeg darabja. [...] A szerző kitűnően érti, hogy kell a közönséget lenyűgözni, érdeklődését felkelteni, és párbeszédeire finom báj jellemző, a téma érdekessége mellett a műnek nagy művészi értéke van.”³⁸ A darabból egy részletet közölnek is.³⁹ A másik ismertetett színdarab Vajda Ernő „A váratlan vendég” című vígjátéka, a kritikát Lakatos László (1881–1944), író, újságíró írta. A darab a háborúból – hazatérő katona és a háborúból meggazdagodott otthonmaradott konfliktusára épül, ami nem csak magyar, hanem általános probléma – írja Lakatos.⁴⁰ Az *Ungarische Zukunft* állandó rovatban számol be az új színházi bemutatókról. Így többek között a Hevesi Sándor által feldolgozott „Kárpáthy Zoltán”-ról. Pásztor Árpád „Vengerkák” (Die Vengerka[!]) című regényét Góth Sándor állította a szerzővel együttműködve színpadra, a Vígszínház mutatta be a darabot. A darab, akárcsak a regény, nagy sikert aratott. Szász Zoltán „Kedves Mester!” című színdarabjának Magyar

²⁵ ADY, Andreas: *Herzen*; KEMÉNY, Simon: *Wolken*. = UngZ Dezember 1918, 14.

²⁶ JESZENSZKY, Alexander von: *Der Mann*. = UngZ Februarheft 1917, 7–11.

²⁷ MIKSZÁTH, Albert v.: *Des Helden Grabfahrt*. = UngZ April Doppelheft 1917, 25–26.

²⁸ MOLNÁR, Franz: *Frühlingsrausch*. = UngZ Mai-Heft 1917, 19–26.

²⁹ BRÓDY, Alexander: *Mädchenkopf*. = UngZ Januarheft 1917, 9–12, Februarheft 1917, 18–20.

³⁰ KŐBOR, Thomas: *Die Schnur*. = UngZ Juni-Juli-Doppelheft 1917, 38–42.

³¹ HAZAI, Hugo: *Gedichte in Prosa*. = UngZ Septemberheft 1917, 21–24.

³² HELTAI, Eugen: *Zigarren-Legende. Aus dem Ungarischen übersetzt von E. K.* = UngZ November-Dezemberheft 1917, 18–21.

³³ SZOMAHÁZY, Stephan: *Die Erbschaft*. = UngZ Januarheft 1918, 37–41.

³⁴ BIRÓ, Ludwig: *Magd*. = UngZ August-Septemberheft 1918, 18–20.

³⁵ MOLNÁR, Franz: *Die Schlimste*. = UngZ Dezember 1918, 10–11.

³⁶ SZÉP, Ernst: *Zeitungleser*. = UngZ Dezember 1918, 11–12.

³⁷ NAGY, Ludwig: *Das Liftmädchen*. = UngZ Dezember 1918, 12–14.

³⁸ E. K.-a.: *Zwei ungarische Uraufführungen. Ritter von Gestern. Komödie in 3 Aufzügen von Franz Herczeg*. [Ism.] = UngZ Februarheft 1917, 25.

³⁹ *Ritter von Gestern. Komödie in drei Akten von Franz Herczeg*. = UngZ Februarheft 1917, 21–22.

⁴⁰ LAKATOS, Ladislaus: *Zwei ungarische Uraufführungen. Der unerwartete Gast. Lustspiel in 3 Aufzügen von Ernst Vajda*. [Ism.] = UngZ Februarheft 1917, 26.

Színház-beli bemutatójáról ugyanitt írt rövid, de megsemmisítő kritikát Kadossa.⁴¹ Gajáry István operájáról, amely Mohácsy Jenő „A makrancos herceg” című darabja alapján készült, dicséző kritika jelent meg.⁴² Kadossa írásában Beöthy László (1873–1931), a Magyar Színház igazgatójának tevékenységét méltatja, abból az alkalomból, hogy 10 éve vette át a színház vezetését, amelyet ő alakított át drámai színházzá, és hozott ezzel új szint, új stílust a magyar színházi életbe. Így jellemzi Beöthyt: „Nagyvonalú, céltudatos színházi ember, sokoldalú, mindig idealista művészetfelfogással áthatott igazgató, igazi európai ember a szó legnemesebb értelmében és vonzó személyiség.”⁴³ Kadossa ír három ujonnan bemutatott színdarabról, Herczeg Ferenc „Árva László király”-áról, Bródy Sándor „A szerető” című romantikus darbjáról és Molnár Ferenc „Úri divat” című vígjátékáról.⁴⁴

A következőkben könyvismertetésekkel és rövidebb írásokkal foglalkozunk. Kadossa közölt ismertette Drasche-Lázár Alfréd (1875–1949) író és diplomata, a trianoni béke egyik aláírójának 1917-ben megjelent „Tűzpróba” című regényéről. A műről azt tartja, hogy a magyar irodalmat gazdagítja, dicséri a stílus költői finomságát, a logikusan felépített kompozíciót.⁴⁵ Arany János születésének 100. évfordulója alkalmából rövid méltatást tesznek közzé, és beszámolnak az ebből az alkalomból rendezett megemlékezésekről.⁴⁶ „-a” jelű szerző (valószínűleg Kadossa) ismertette Vér Máttyás *Az árnyék* című 1917-ben kiadott kötetét, melyet színes és fantasztikus regénynek tart, Vér Máttyást pedig érdekes íróegyeniségnek. Vér Máttyás (1875–1955) ügyvéd, jogi szakíró volt, két elbeszéléskötete és két regénye jelent meg.⁴⁷ Egon Erwin Kischnek, a prágai születésű „szárgoldó riporternak” Orsován keletkezett írása arról szól, hogyan menekítette és rejtette el Szemere Bertalan a magyar koronát 1849 augusztusában Orsován, ahol aztán Kisch az elásott korona helyén emelt kápolnánál idézi fel az eseményeket, még a résztvevők neveit is helyesen felsorolja.⁴⁸ Molnár Ferenc rövid írásában a hirtelen meggazdagodott réteg megjelenéséről ír a társas élet különböző területein (a színházban, a lóversenypályán, a kávéházban, a korszón). A jelenség megtalálható Párizsban éppúgy, mint Budapesten, de az újjazdagodókból csak színházi közönség lesz, nem téma.⁴⁹

A tanulmányok közül okvetlenül ki kell emelnünk egy a magyar irodalommal foglalkozó összefoglaló jellegű cikket, Josef August Lux (1871–1917) írását, amelyet több részletben közöltek. Lux osztrák festő, író, dramaturg és költő, aki 1910-től Münchenben élt.⁵⁰ Kiemeli, hogy Magyarország nemzeti és politikai újjászületése a nemzeti irodalom megteremtődésével szoros kapcsolatban ment végbe. A magyar irodalom fejlődését Balassitól tekinti át egészen a 19. század végéig. A magyar költészet virágkorának kiteljesedését, a népből kiemelkedett költőknek, elsősorban Petőfinck és Aranyak tulajdonítja. Ők klasszikusok és népiesek is egyben. Petőfiről szólva tévesen jegyzi meg, hogy Szendrey Júlia színésznő volt. A regény műfajában két „csillagot”, Kemény Zsigmondot és Jókait emel ki. Az egyes költők-írók bemutatásakor mindig világirodalmi, vagy a német

⁴¹ (K.): *Zwei ungarische Uraufführungen*. = UngZ April-Doppelheft 1917, 28–29.

⁴² - g.: *Eine ungarische Opernmovität*. = UngZ April-Doppelheft 1917, 29–30.

⁴³ KADOSSA, Eduard: *Ein Theaterjubiläum. Ladislaus von Beöthy und das Ungarische Theater*. = UngZ Septemberheft 1917, 17–19.

⁴⁴ [KADOSSA, Eduard] (E. K.): *Drei ungarische Uraufführungen*. = UngZ 1917, 22–24.

⁴⁵ (e. k.): *Feuerprobe. Roman von Alfréd von Drasche-Lázár*. [Ism.] = UngZ Februarheft 1917, 26–28.

⁴⁶ *Johann Arany. Zur hundertsten Jahreswende seiner Geburt*. = UngZ Märzheft 1917, 20–21.

⁴⁷ a-: *Der Schatten. Roman von Mathias Vér*. = UngZ Märzheft 1917, 31.

⁴⁸ KISCH, Egon Erwin: *Die entführte und wiedergefundene ungarische Königskrone*. = UngZ Septemberheft 1917, 11–15.

⁴⁹ MOLNÁR, Franz: *Die neuen Reichen und das Theater*. = UngZ Septemberheft 1917, 15–17.

⁵⁰ Josef August Luxról in: *Deutsches Literatur-Lexikon*. Begr. v. Wilhelm KOSCH. Bd. 10. Bern, 1986. 159–161.

irodalomból vett párhuzamokra hívja fel a figyelmet. 1867 után megváltozott a magyar irodalom jellege – írja –: a kapitalista ipari fejlődés következtében előtérbe kerültek a modern nagyváros témái, a szociális gondolat. Az irodalmat igen erősen az újságírás tematizálja, az általános európai jelenti az orientációt, a formális újítások mellett megjelenik a társadalmi satíra, fő szempont a publikumra gyakorolt hatás. Részletesebben azonban erről a korszakról nem kíván beszélni. Luxnak egyébként 1917-ben látott napvilágot Münchenben *Ungarn. Eine mitteleuropäische Entdeckung* című könyve. A könyvben megkísérli a magyarokkal kapcsolatos előítéleteket eloszlatni, előszavában kifejti azt a nézetét, hogy a Közép-Európa-gondolat a béke gondolata is egyben.⁵¹ Binder Jenő (1856–1933) irodalomtörténész professzor a magyar népdalokról szóló tanulmányát azzal a megállapítással kezdi, hogy Németországban a világháborúig alig ismerték Magyarországot. Amit Magyarországáról tudtak, az – írja –, hogy a tokaji bor és a rablóromantika hazája. Egy német egyetemi tanár még a közelmúltban is úgy jellemezte diákjainak a magyarokat, hogy egérfogókkal házaló nép. Ily módon a rablóromantikáról és az ártalmatlan felvidéki szlovák egérfogó-kereskedőkről alkotott kép keveréke élt a köztudatban. Ezen a helyzeten sokat változtatott a háború, ahol a németek vállvetve harcoltak a magyarokkal, akikről megtudták, hogy bátor nemzet. A háború tette alkalmassá a helyzetet, hogy a berlini egyetemen magyar nyelv- és irodalom tanszéket alapítsanak. Az 1916-ban megalapított tanszéket Gragger Róbert vezette. (R.M. megj.) Binder ezek után elmondja, milyen dalokkal ismerkedik meg egy egyszerű magyar paraszt gyermekkorától kezdve. Szól itt a Himnuszról és a Szózatról, Petőfi dallá vált verseiről, a Kossuth-nótákról, szerelmes és katonadalokról.⁵² Szintén a magyar népdalokról értekezik, és saját fordításában közread néhány népdalt, a bevezetőben pedig kitér a cigányzene jelentőségére.⁵³ Más címen, de ugyanerről a témáról szól egy másik írása.⁵⁴ A 19. századi magyar líráról, Vörösmartyról, Aranyról és Petőfiről szól egy a szerző nevének feltüntetése nélkül megjelent tanulmány. Az ismeretlen szerző szerint a század közepe a magyar költészet nagyszerű korszaka, mert ekkor alkotott a három legnagyobb magyar költőzséni. Elemzi költészetüket, személyiségük eltérő, ill. hasonlóságot mutató vonásait. Vörösmartyt még Arannyal és Petőfivel szemben az előző korszak, a klasszicizmus gyermekének tartja, aki aztán a romantikában teljesedett ki, és a líra minden műfaját kipróbálta. Arannyal ezzel szemben a romantika teljesen háttérbe szorult, őt a legnagyobb nemzeti művésznek és gyökeréig magyar költőnek tartja. Egyszerű származása, melyből a legmagasabbra tudott kiemelkedni, hazaszeretete a múlt témái felé fordították, költészetének legsajátabb műfaja az epikus költészet. Kisebbségi elbeszélő művei közül ki kell emelni balladáit, amelyek valóságos tragédiák, nem véletlenül tartják őt a ballada Shakespeare-jének. Petőfi költőzsénije Arany érett férfiaságával szemben a frissesség, a fiatalság és élénkség varázsa, tüzzel, lelkesedéssel, közvetlenséggel és természetességgel tele. Ahogy Arany az epikát, úgy tette Petőfi a lírát igazán nemzetivé, és emelte a népdalt irodalmi színvonalra. Burnshöz és Goethehez hasonlítja, legfőbb érdemének tartja, hogy Petőfi megteremtette Magyarországon a műdalt. Megemlíti végezetül, hogy forrón szeretett hazájáért még az életét is feláldozta.⁵⁵

Bár nem magyar szépirodalommal kapcsolatos írások, de feltétlenül szót érdemelnek a következő hungarológiai témájú közlemények. Gragger Róbertnek, akiről korábban már szóltunk, egy Drezdában elhangzott előadása szövegét közölte az *Ungarische Zukunft* Magyarország Németország

⁵¹ LUX, Joseph Aug.: *Ungarische National-Literatur.* = UngZ Februárheft 1917, 6–9, Mázrheft 1917, 10–14.

⁵² BINDER, Eugen: *Das ungarische Volk in seinen Liedern.* = UngZ Augusheft 1917, 14–21.

⁵³ BINDER, Eugen: *Ungarische Volkslieder.* = UngZ Feber-Mázr-Doppelheft 1918, 28–36.

⁵⁴ BINDER, Eugen: *Über den ungarischen Volkscharakter.* = UngZ Augus-Juliheft 1918, 11–15.

⁵⁵ *Ungarische Lyrik im neunzehnten Jahrhundert. Vörösmarthy [sic], Aranz, Petőfi.* = UngZ Augus-Septemherheft 1918, 15–18.

számára fontos kulturális értékeiről. Gragger ugyan ma már elfogadhatatlan terminológiát használva „nem árja nemzetnek” nevezi a magyart, amelynek dicséri kitartását és fennmaradási ösztönét, ahogyan a nyugat-európai kultúrához alkalmazkodni tudott. Gragger vázlatosan szól Magyarországi gazdasági értékeiről, majd politikai és katonai jelentőségéről Németország számára, ezután a kultúra különböző területeire (magyar népköltészet, történelem, magyar tudományos eredmények, a művészetben belül kiemeli egyes német zeneszerzőknél a magyar hatásokat) tér rá.⁵⁶ Gragger egy másik írásában részletesen ismerteti a Berlinben alapított Magyar Intézet feladatait és célkitűzéseit. Kiindulópontja, hogy a világháború oka az, hogy a nemzetek egymást nem, vagy rosszul, előítéletesen ismerik. A külföldi stúdiumok ezt a helyzetet hivatottak megszüntetni. A berlini Magyar Intézet feladata a magyar–német kultúrkapcsolatok ápolása, a magyar nyelv és irodalom oktatása, valamint a magyar kutatók, tudósok részére berlini kutatási lehetőség biztosítása. Gragger felhívja a figyelmet egy a tudományos eredmények közzétételére hivatott orgánum (ez lett az 1921-től kezdve negyedévenként megjelenő *Ungarische Jahrbücher* című folyóirat) és egyéb kiadványok szükségességére, valamint az intézet könyvtárának fejlesztésére.⁵⁷

A „Das neue Ungarn” című vezércikkben a decemberi számban a szerkesztő hitet tesz a polgári demokratikus forradalom mellett, üdvözli a vértelen forradalmat, Magyarország függetlenségét. Az *Ungarische Zukunft* feladatát az utódállamok és Magyarország közti közvetítésben tüzi ki.⁵⁸ A folyóirat formája is megváltozott, alakja nagyobb negyedré, tördelése kéthasábos lett.

Mindkét folyóiratról elmondható, hogy a kortárs magyar szépirodalomból a legnevesebb írókat-költőket egy-egy németre lefordított munkájuk képviseli, így adva ízelítőt a legjava magyar líra- és prózatermésből. A korszak legdivatosabb szerzői közül ki kell emelnünk Molnár Ferenc, Heltai Jenő és Bródy Sándor nevét, de közöltek Kiss Józseftől és Adytól is. Jelentősebb színházi bemutatókról rendszeresen jelentek meg írások. A Kadossa-féle lap szerkesztésének hiányosságai közé tartozik, hogy a fordítók neveit gyakorta nem közölték. A megnevezett fordítók – mindkét lapban – Brájer Lajos, Halasi Lipót és Kadossa Ede voltak. Mindenképpen figyelmet érdemelnek a tanulmányok a magyar népköltészetéről, a magyar irodalomról, valamint Gragger Róbert közleményei. Kadossa vállalkozása, a majdnem két évet megért *Ungarische Zukunft* a háborús hiánygazdaság miatt eleve nem lehetett hosszúéletű, hogy eredetileg is ilyen hézagosan jelent meg, vagy csak a Széchényi Könyvtárban fennmaradt példány (amelyen kívül másról nem tudunk) csonka, tény az, hogy az 1918-as évből hiányzik az áprilistól júniusig terjedő időszak, valamint október és november. A két rövidéletű folyóirat címének felelevenítése, tartalmának ismertetése kis adalék a magyar irodalom 20. század eleji német kapcsolatainak történetéhez. A folyóiratok vállalt célja a magyar irodalom német nyelven való népszerűsítése volt, s valóban számos klasszikus, ill. kortárs magyar írótól, költőtől közöltek műveket, ill. mutatták be őket a német olvasóközönségnek.

RÓZSA MÁRIA

⁵⁶ GRAGGER, Robert: *Kulturwerte Ungarns für Deutschland*. = UngZ Septemberheft 1917, 10–14.

⁵⁷ GRAGGER, Robert: *Die Auslandsstudien und Ungarn*. = UngZ Juliheft 1918, 10–17.

⁵⁸ *Das neue Ungarn*. = UngZ Dezember 1918, 1.

FIGYELŐ

Fiatal Filológusok Füzetei – Korai Újkor 1–4. Szeged, 2002–2003.*

Új sorozattal jelentkezett a szegedi művelődéstörténeti iskola, amely az elmúlt négy évtizedben is komoly erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a pályakezdő vagy fiatal kutatók számára publikálási lehetőséget biztosítson. A „Fiatall Filológusok Füzetei” című sorozat a kéziratban maradt vagy nehezen hozzáférhető források filológiai elemzésére vállalkozik, s feladatául tüzte továbbá a koraiújkor kutatásában meghatározó jelentőségű iskolák, tudós egyéniségek bemutatását is. Az eddig megjelent négy kötet mindegyike a Szegedi Tudományegyetem Régi magyar irodalom tan-székének doktori iskolájában készült Balázs Mihály vezetésével.

A sorozatszerkesztő elvi és gyakorlati megfontolásokból bocsátotta útjára az induló kötetet. Az elmúlt években különböző képzési keretek között számos olyan publikáció készült el, ami egyrészt nem illeszthető be az eddigi, a magyar human tudományosságban példaértékűnek tartható nagyszámú sorozat egyikébe sem, másrészt egy új együttműködés forma van kialakulóban a Tisza parti modern, klasszika és régi magyar filológusok között. Ennek a szétszágzó doktori iskola tevékenységének a terméke a most ismertetésre kerülő négy kötet. A sorozat címe utal Koltay-Kastner Jenő által kezdeményezett régi együttműködésre, hiszen „az újonnan feltárt magyar nyelvű vagy Magyarországon és Erdélyben született szövegek filológiailag megmunkált közlésére éppúgy gondoltunk tehát, mint olyan latin, angol, francia vagy német nyelvű szövegek magyarítására és a legszükségesebb kommentárokkal való közlésére, amelyek meghatározó jelentőségűek voltak a Kárpát-medencét is elérő európai eszmei forrongásban.”

Az első füzet Ecsedi Báthory István 1603-as végrendeletét mutatja be. A nevezetes szegedi Adattár-sorozat két évtizeddel ezelőtt külön kötetben jelentette meg az országbíró meditációit, Erdei Klára és Keveházi Katalin munkáját dicsérve. A mostani szövegközlés Keserű Bálint által felfedezett autográf kézirat alapján történt, a fellelhető négy másolat közül háromnak a felhasználásával. Az elvégzett munka értékét külön kiemeli, hogy a hazai szakirodalomból sajnálatosan hiányzik egy-egy jelentős történelmi személy végrendeletének olyasfajta retorikai-poétikai megközelítése, mint amelyre a szokatlanul hosszú testamentumot kísérő lábjegyzetekben tesz kísérletet Vadász Veronika. Érdekes példa erre Makkai Sándor regényében, az *Ördögsekér*-ben is szereplő intelem az ifjú Báthory Gáborhoz, amelyben párbeszédese formában szerepel a testamentum egy-egy részlete. A végrendelet után két esküszöveg következik, s itt kapott helyet az egyik örökös,

* *Ecsedi Báthory István végrendelete 1603.* Bevezetéssel közreadja VADÁSZ Veronika. 2002. 107 l. /FFF 1./ – *A filozófiai parergon tüköre Henricus Nollius hermetikus-rózsakeresztes regénye.* Fordította KASZA Péter, a jegyzeteket és a mutatót készítette FAZEKAS Sándor. 2002. 111 l. /FFF 2./ – *Johann Arndt az ősi filozófiáról. Szövegváltozatok Carlos Gilly tanulmányával.* Fordította és az utószót írta HANKÓ Péter. 2002. 93 l. /FFF 3./ – *A harmincéves háború prófétái és chiliasztái. I. Tanulmányok.* Összeállította JUHÁSZ Levente és VISKOLCZ Noémi. 2003. 115 l. /FFF 4./

Telegdy Anna műkincsjegyzéke, amely a művészet- és iparművészet-történet kutatóinak nyújt értékes adalékokat.

A második füzet a mindössze 36 évet élt 17. századi eleji német filozófus Heinrich Nolle latin nyelvű irodalmi művének magyar fordítása. Paracelsus sokáig ismeretlen munkáinak felfedezése után az 1570-es évektől először német területen, majd Hollandiában és Skandináviában végigfutott a hermetizmus második hulláma, amely némi késéssel megékeztett Közép-Európába is. A rövid terjedelmű rózsakeresztes regényben az alcímben megjelölt téma szerint „kifejtésre kerül a Bölcsök Köve elkészítésének az egész világ számára megfontolandó módszere és problémája”. Nolle a giesseni egyetem professzora volt, amikor távoznia kellett egy per következtében, amit a most lefordított regény (1623) miatt akasztottak a nyakába. A vádak között szerepelt, hogy tankönyvnek álcázták a kiadást, az egyetem könyvkötője összejátszott az íróval, titkos összeesküvést szerveztek. Magában a rózsakeresztes szövetségben természetesen a szerző sem hisz „mert igazából nem ismerek ilyenfajta létező társaságot, csupán képletesen beszéltem és csendben igyekeztem megrajzolni a legjobb társaság legtökéletesebb formáját.” A fordítás Kasza Péter, a jegyzetek Fazekas Sándor munkája.

A harmadik füzet a kora újkori kegyességtörténet legkiválóbb alakjának, a magyar művelődésben meghatározó szerepet játszó Johann Arndt német evangélikus lelkész eddig kevésbé ismert fiatalkori beszédét közli az ősi filozófiáról, amelyet Carlos Gilly kísérőtanulmányával együtt Hankó Péter fordított le. A most közreadott szövegben a humanista tudományosság zord kritikája ötvöződik hermetikus-spiritualista elemekkel díszített lutheránus teológiával. Az eddigi konfeszionalista szemléletű egyháztörténet-írás kevésbé vette figyelembe a betagozódást elkerülő perifériára szorult, vagy üldöztetésre kényszerített személyeket, pedig Arndt példája jól mutatja, hogy a felekezeten belül maradvá eretnek gondolatokat beépítve igyekezett az egyházi megújulást elősegíteni, miközben műveinek recepciója egyházkomformmá tette őt. Hermész vagy Luther?, kérdezhetnénk Gilly-vel együtt, aki komoly filológiai apparátussal írta meg e korai oráció első interpretációját. „De antiqua philosophia” 1580 körül íródhatott a bázeli egyetemen, ahova Arndt már Paracelsus követőjeként iratkozott be. Gilly teozófiai munkának tekinti a művet, amelyben kísérletet tesz a régi bölcsök ősi filozófiája tekintélyének visszaállítására.

A negyedik füzet három tanulmány közlése a harmincéves háborúhoz kapcsolható próféciákról. Cambridge-ben megvédett disszertációjában Jürgen Beyer három prófétát emel ki ebből az időszakból, közös tulajdonságuk, hogy jóvendöléseik széles körben ismertek voltak, s idővel elidegenedtek a lutheránus egyháztól. Egyikük tábori prófétaként a svéd hadsereggel vonult, a másik lovas angyalokkal beszélgetett a bűnbánatról, a harmadik pusztuló városokról és sárkányokról számolt be. A víziók egy része nyomtatásban is megjelent, de például Georg Reichard látomásainak fele kéziratban terjedt tovább, sokkal szélesebb olvasóközönséget célozva meg, amelyhez átgondolt terjesztés is párosult. A zavaros látomásoknál érdekesebb a korabeli teológiai vita ezekről a próféciákról. Az 1630-as években kibontakozó disputákból egyértelműen kiolvasható a teljes elutasítás az ilyesfajta víziók iránt, általában a Sátán ügködésének tekintik a laikusok által tollba mondott álmokat, amelyeket szükségtelennek, sőt károsnak ítélték. A vita lezárulásával nagyon kevés ortodox teológus állt ki a látások igazsága mellé. A második tanulmány szerzője Howard Hotson, aki Oxfordban védte meg Johann Heinrich Alstedről szóló disszertációját. A könyvből közölt fejezet összefügg a korszakban oly népszerű, egyes kutatók szerint a katolikus csoda-hit pótlására elterjedő, a középkorban gyökerező chiliaszta „váradalmakkal”. Erdélyből a herbomi egyetemre peregrinált magyar diákok megismerkedhettek Johannes Piscator chiliaszta bibliamagyarázataival és a már említett Alsted kronológiai spekulációival. A harmadik tanulmány szintén egy disszertáció, ezúttal egy hazai értekezés egyik fejezete. Viskolcz Noémi átfogó képet rajzol a 17. századi magyar protestáns irodalomban található jóvendölésekről és „váradalmakról”. Eddig kissé elhanyagolt területe volt a magyar

irodalom-történetírásnak a profetikusszövegek és publicisztika, pedig – mint ahogyan e tanulmány is bizonyítja – a tárgyalt korszak bővelkedik ebből a forrástípusból. A tanulmány szerzője legfőképpen az 1630 és az 1660 közötti időszakot vizsgálja, amely Alsted, Johann Heinrich Bisterfeld és Ludwig Philipp Piscator, a három herboni professzor Erdélybe érkezését illetve Johann Amos Comenius távozása utáni időt jelzi. Martin Luther asztrológusokkal szembeni kirohanása tükröződik egy jóval későbbi debreceni lelkész Kecskeméti Alexis János Dániel próféta könyvéről írt magyarázatában, amely már csak halála után jelenhetett meg (1621). Tanulságos ugyancsak a magyar szakirodalomban többször elemzett Frölich Dávid prognosztikon-kritikája is. Frölich, csakúgy, mint az 1630-as évek német jövendölés-ellenes teológusai sátáni praktikának tartotta az ehhez hasonlatos sugalmakat. Paul Nagel lipcei matematikus professzor viszont az 1610-es évektől néhány profétikus írást adott ki, amelyben különböző égi jelenségeket, például az 1572-es Tycho Brahe-féle szupernóvát, a Dudith András, neves magyar humanistát is megihlető 1577-es üstököst az elkövetkezendő világvége bizonyítékaiként értelmezte, s kiszámolta ennek bekövetkezését a gyakorta felidézett 1666-os évrre, amely több, a korban divatos vízióban is az Antikrisztus eljövetelének időpontjának tartottak. A két, eredetileg idegen nyelvű tanulmányt Juhász Levente fordította.

Összegezve bátran mondhatjuk, hogy a legújabb szegedi művelődéstörténeti sorozat, a Keserűiskola legfrissebb vállalkozása ugyanolyan kitüntetett figyelmet érdemel, mint a tucatnál is több, évtizedes párijai.

FARKAS GÁBOR FARKAS

A Consortium of European Research Libraries (CERL) éves közgyűlése és szemináriuma.

2003. november 13–14-én tartotta a Consortium of European Research Libraries (CERL) éves közgyűlést és szemináriumát, amelynek helyszíne Szentpétervár, az Orosz Nemzeti Könyvtár (Rossiyskaya Nacionalnaya Biblioteka) volt, házigazdánk pedig Dr. Vladimir Zaytsev, a könyvtár főigazgatója.

A CERL éves közgyűlései elé évente hagyományosan egy-egy nagyobb témának szentelt szemináriumot is szerveznek. Míg a tavalyi, Hágában rendezett szeminárium témája a „Könyvek hátrók nélkül” volt, a mostaninak címe: „Európai kulturális örökség a digitális korszakban: hozzáférés és megőrzés”. Az orosz kollégák, Ludmilla Kiseleva, Natalia Elagina és Vladimir Mazhuga előadásai a kéziratokkal kapcsolatos témákkal foglalkoztak, közülük N. Elagina bemutatta a szentpétervári Nemzeti Könyvtár birtokában lévő 8. századi „Insula Gospel” elektronikus változatát (www.nlr.ru/rlin/rukopisi.php), amely tapasztalatuk szerint az egyik leggyakrabban kutatott nyugati kézirat a könyvtárnak. L. Kiseleva a kéziratok marginális bejegyzéseiben rejlő értékes adatmennyiséget, V. Mazhuga pedig a földrajzilag távol eső, de számítógéppel közel hozható kéziratrövidékek kutatásában rejlő lehetőségekről beszélt.

A holland, német és olasz kollégák a kérdést a nyomtatott, sokszorosított dokumentumok terén vizsgálták. A finn Nemzeti Könyvtár igazgatója, Kai Ekholm a kulturális örökség különféle, sokszorosított típusainak megőrzésével, digitalizálásával és e szolgáltatások „eladhatóságával” foglalkozott. Olyan, kellő formában a nagyközönség érdeklődését is felkeltő nyomtatványtípusok digitális közzétételéről beszélt, mint pl. a fényképek, plakátok, reklámok, régi ábécés könyvek. Folyik az 1771–1860 között megjelent folyóiratok elektronikus feldolgozása és bemutatása (<http://digi.lib.helsinki.fi>). Jan Bos a holland Királyi Könyvtár részéről a holland (www.kb.nl/stcn) és flamand (www.stcv.be) short-title katalógust ismertette. Szólt a tavaly Hágában újdonságként bemutatott Bibliopolisról (www.kb.nl/bibliopolis), vagyis a holland elektronikus könyvtörténetről, kibővített a „holland nemzeti örökség” program keretében folyó más kezdeményezésekkel, például a már hozzáférhető kéz-

irat-katalógusokkal (www.kb.nl/kb/manuscripts). Luisa Buson a padovai egyetemi könyvtárból a régi könyvek olaszországi könyvtárakban folyó, imponáló méretű digitalizálási munkáiról adott áttekintést. A kulturális értékek digitalizálása két fő programjuk – a MINERVA és a Rinascimento Virtuale – keretében és finanszírozásával folyik. A bajor Nemzeti Könyvtárát képviselő Claudia Fabian bemutatta a CERL tezaszauruszait.

Míg a szemináriumot a szentpétervári Nemzeti Könyvtár új, az idén tavasszal átadott épületében rendezték, addig másnap az éves közgyűlés helyszíne a könyvtár régi, történelmi épülete volt. Ott a formális és adminisztratív jelentéseket követően néhány kérdés részletesebb megvitatására is sor került, köztük a kéziratári munkacsoport jelentésére. Az a terv, hogy a CERL tevékenysége ne csak a régi könyvekre, hanem a jövőben a kéziratokra is terjedjen ki, a két évvel ezelőtti, lyoni szemináriumon és közgyűlésen merült fel először, több könyvtár kezdeményezése nyomán. Időközben megállapodás született arról, hogy a kéziratokat időhatár nélkül bevennék az adatbázisba.

Lotte Hellinga betegsége miatt a kéziratári munkacsoport beszámolóját a CERL igazgató-menedzsere, Marian Lefferts adta elő. Ezzel kapcsolatban merült fel a tagdíjak szinten hagyása, vagy az évi 8000 euróról 7500 ill. 7000-re való csökkentése. A CERL költségvetésének mostani, nyereséges pénzügyi helyzete az angol font / euró árfolyam kedvező alakulásának köszönhető, ez azonban az elkövetkező évekre nem garantálható. Végül a közgyűlés a tagdíjak változatlanul hagyása mellett döntött, és ezáltal továbbra is van mód a kézirat munkacsoport tevékenységére. Javaslat hangozott el, hogy a következő évi közgyűlésre egy kéziratáros szakembert is hívjanak meg, hogy a speciális kérdéseket a többségében régi nyomtatványokkal foglalkozó kollégákkal együtt érdemben véleményezni tudja.

Másik hangsúlyos kérdésként merült fel, hogy a kelet-közép-európai térség történeti anyaggal rendelkező könyvtárait a CERL kedvezményes tagságával kellene előmozdítani, úgy, hogy a pénzügyi könnyítéseket file-szolgáltatáshoz kellene kötni. Nem kétséges ugyanis, hogy nemcsak az egyes közép-kelet-európai könyvtáraknak érdeke, hogy használhassák a CERL által nyújtott szolgáltatásokat, mindenképp a Hand Press Book (HPB adatbázist), hanem éppen ilyen érdeke a konzorcium minden tag-intézményének, hogy áttekintést kapjanak ezekről a nagy múltú, európai történeti könyvtárakról, elsősorban Szlovákia és Románia területén. Hasonlóképpen fontos a még kevésbé ismert és még nehezebben hozzáférhető dél-amerikai régi könyv-anyag bevitele a HPB adatbázisba, amelyekről igen kevés információja van az európai könyvtáraknak, jóllehet gazdag latin, spanyol, francia és portugál nyelvű anyagokat rejtenek.

Hogy érzékeltessük a Hand Press Book változatos és gazdag tartalmát, az év folyamán az alábbi, régi könyveket tartalmazó fájlok kerültek be az összesített nemzetközi adatbázisba: a wales-i Nemzeti Könyvtár első részletben 5600 rekordot, a londoni egyetem könyvtárai 6500 rekordot, a VD-16 kiegészítései 28 000 rekordot tesznek ki. Nemrégiben került be az oxfordi egyetemi könyvtárak kb. 83 000-es állománya és a szentpétervári Orosz Nemzeti könyvtár 8000 rekordja, amely a Tengerészeti Kadét Intézet történeti könyvtára. Az első, Észak-Amerikából kapott fájl is hamarosan bekerül a HPB-be: ez pedig a Yale Egyetem könyvtárnak történeti állománya, összesen 150 000 tétellel. Az év folyamán az OSzK által megküldött Antikva-katalógus rekordjainak konvertálására a Yale-egyetemi fájl után kerül sor, ekkor fognak bekerülni a HPB-be, amely jelenleg 1 600 000 rekordot tartalmaz.

A HPB-nek felajánlott, és a jövő (2004) év folyamán megküldendő fájlok között ott van a salamancai egyetem régi könyveinek első, 4500 rekordos részlete, a lisszaboni nemzeti könyvtár spanyol és portugál 16–17. sz.-i állománya és 4000 kötetes Elsevier-gyűjteménye, a British Library skandináv gyűjteménye, a nápolyi Nemzeti Könyvtár 90 000-es rekordja stb.

Az év folyamán a 2003. március 5. és 8. között Hágában tartott LIBER konferencián a CERL vezetősége beszámolt a kézirat-adatbázis létrehozására tett lépéseikről az ott jelenlévő, Európa több országát képviselő kéziratáros szakembereknek. Időközben öt szakértő írásbeli véleményét

kérték ki a kézirat-adatbázis létrehozásával és lehetséges szerkezetével kapcsolatban, különböző országok és különféle gyűjtemények képviselőiben. Az általuk benyújtott elemzések értékelése alapján a javasolt leírási és keresési módokkal a jövő évi (2004-es) CERL közgyűlésen 2–3 kézirat-fájl bemutatására fog sor kerülni, amelynek helyszíne a Skót Nemzeti Könyvtár lesz.

Nagy nyeresége a Hand Press Book adatbázisnak az azzal együtt, de külön, szabadon is használható három CERL-tezaurusz: a helynév, nyomdász/kiadó név és szerzői név-tezaurusz (www.cerl.org). Ezek közül jelenleg a legkidolgozottabb a helynév-tezaurusz, amelyhez néhány nemzeti könyvtár már beadta saját helynév tezauruszát (mint a göttingeni Egyetemi Könyvtár és a zágrábi Nemzeti és Egyetemi könyvtár), de várják ugyanezt minél több nemzeti könyvtártól. A szerzői név tezaurusz a holland és angol STC név-anyagával már rendelkezik, ezt is megküldte a zágrábi könyvtár.

Az éves közgyűlés keretében hagyományosan sor kerül az év folyamán beküldött fájlok bemutatására, idén három ilyen prezentációt láthattak a résztvevők. Ezek közül kettő, a VD-16 supplementumai és a Wellcome-könyvtár rekordjai már megtalálhatók a HPB-ban. Az előbbiről Claudia Fabian számolt be a müncheni Állami Könyvtár részéről. A 25 nyomtatott kötet után elkészült, csak elektronikusan a Supplementum, amely 50, nemcsak németországi könyvtár német nyelvű 16. századi nyomtatványait tartalmazza. Claudia Fabian külön kiemelte azt a két könyvtárat, amelyekről különösen sok adatot kaptak: a szentpétervári Nemzeti Könyvtárt és az Országos Széchényi Könyvtárt (az OSzK-ból és a bécsi Nemzeti Könyvtárból származó pótlásokat Borsa Gedeon azonosította és küldte meg). A kollégák tudtára adta azt a jó hírt is, hogy 2003. karácsonyára elkészül a teljes (nyomtatott formában 25 kötetes) VD-16 digitális változata.

Az első magyarországi hozzájárulás a Hand Press Book adatbázishoz az OSzK antikva-katalógusának fájlja. Ez az eredetileg három nyomtatott kötetben megjelent antikva-katalógus 13 000 rekordot tartalmaz, 17 000 példányról XML-formátumban. A rekordok konvertálását a californiai RLG (Research Libraries Group) végzi. Erről, és az OSzK egyéb, régi könyves adatbázisairól Káldos János prezentációját láthatták a résztvevők, bemutatva a Szegedi Egyetemi Könyvtárral közösen kidolgozott Eruditio adatbázist (www.eruditio.hu/antiqua/index.html) és a készülő, a kézműipari nyomtatás teljes korszakára kiterjedő, idén megkezdett magyarországi régi könyv adatbázist. Ennek az antikva katalógust tartalmazó része az OSzK honlapján hozzáférhető.

A harmadik prezentáció, a londoni Wellcome Institute könyvtárának anyaga. Ez az orvostörténeti gyűjtemény az első szakkönyvtár, amelynek rekordjait a CERL megkapta, és amelyet John Symons mutatott be. Nemcsak a legnagyobb európai orvostörténeti gyűjtemény, hanem pl. szakácskönyvekben és útleírásokban is bővelkedik az alapító, Sir Henry Wellcome érdeklődési körének köszönhetően. Ebbe a könyvtárba került William Morris jó néhány saját könyve, amelyek egy része az általa alapított nevezetes, historizáló stílusban dolgozó Kelmscott Press kiadványa. A Wellcome Library magyar vonatkozású és magyar szerzőktől származó könyvekben is gazdag – amint azt a John Symons előadásában bemutatott egyik útleírás is érzékeltette.

Az év folyamán új tagként csatlakozott a CERL-hez a litvániai Nemzeti Könyvtár.

A közgyűlés megerősítette elnöki tisztében Dr. Ann Mathesont a skót Nemzeti Könyvtár részéről, a CERL titkára tavaly óta Dr. David Shaw, aki Lotte Hellingát követte ebben a funkciójában, és aki a canterbury-i katedrális könyvtárának igazgatója volt.

SZEMLE

Frigyik Katalin: Typis Számmerianis. A Számmer nyomdászcsalád története és a nyomtatványok bibliográfiája 1794–1920. I.: A család története. II. 1–2.r.: A nyomtatványok bibliográfiája. Székesfehérvár, 2003. Fejér Megyei Múzeumok Igazgatósága. 259 l.; 373, 504 l.

Ritka alkalom, hogy olyan nyomda-monográfia vehetünk kezünkbe, amely egy négygenerációs nyomdászcsalád 126 évének történetét és kiadványait foglalja össze több mint ezerszáz lap terjedelemben. Talán már ezek az adatok is érzékeltetik annak a munkának igényességét és alaposságát, amellyel a szerző, Frigyik Katalin a székesfehérvári Szent István Király Múzeum Könyvtárának vezetője feldolgozta témáját. Mostani monográfiájának közvetlen előzménye az a kiállítás, tanulmány és katalógus, amellyel Székesfehérvárott 1994-ben a Múzeumban bemutatta a Számmer család tevékenységét. Akkor 484 nyomtatvány reprezentálta a nyomdász-dinaszta veszprémi és székesfehérvári munkásságát.

Frigyik Katalin újonnan megjelent Számmer-monográfiája két kötetből, de összesen három darabból áll. Az első a család és a nyomda történetét mutatja be, a két részből álló bibliográfiai rész pedig a kiadványokat. A szerző e munkájában egyaránt megmutatkoznak a muzeológus és bibliográfus erényei. Tanulmányához forrásként a Számmer család saját nyomtatványai, kiterjedt levéltári kutatások és a család ma élő tagjainak – a Számmer–Heckenast leszármazottainak – dokumentumai, személyes visszaemlékezései szolgáltak. A második kötet a nyomtatványok leírását tartalmazó bibliográfiai rész, amely

terjedelménél fogva két részben jelent meg: az elsőkben a könyvek, aprónyomtatványok, hirdetések, folyóiratok és újságok, a másodikban pedig a színlapok.

Frigyik Katalin – még mielőtt belefogna a Számmer-család történetének tárgyalásába, – külön fejezetben összefoglalja a Számmer-nyomdákra vonatkozó korábbi kutatásokat. Ezután veszi sorra a család önálló nyomdatulajdonosait, mindnek egy-egy fejezetet szentelve. Az 1794-ben Veszprémben, majd 1803-ban Székesfehérvárott letelepedő nyomdász-dinaszta jelentős szerepet játszott a két város és a két megye életében. Országos hírnevet szerző könyveivel előkelő helyet biztosított magának a magyar nyomdásztörténetben. A család négy generáción át, fáradhatatlanul munkálkodott azon, hogy a nyomda fennmaradását biztosítsa, ezáltal a nehezen megszerzett privilégiumot a következő nemzedéknek átadhassa. Ahogy a szerző megfogalmazta, a fennmaradás hét kitanult nyomdászmester szakmaszeretetének, rátermettségének és három kitaró özvegyasszony erőfeszítésének köszönhető. A nyomdászcsalád első tagja Számmer Mihály, utolsó e néven Számmer Imréné, majd utóda veje, Heckenast Kálmán.

A család története szorosan összefonódik a nyomdászzal, a nyomdák történetével. A szerző tanulmányában talán túlságosan is, de nem lehetett könnyű eldönteni, hogy vezérfonalként a Számmer-család történetét kövesse-e vagy a nyomda (nyomdák) történetét. Hogy a mérleg a család története javára billent, azt az egyes nyomdatulajdonosok melletti életrajzi dátumok érzékeltetik (a születés és halálozás dátuma), nem pedig a működési adatok. Ezáltal vált az első kö-

tet egyben helytörténeti monográfiává is. (A nyomtatványokat sorraevő bibliográfiai részben viszont, helyesen, a működési adatok vannak feltüntetve.) A kötetben magyar és német nyelvű összefoglalást, gazdag irodalomjegyzéket, függelékként levéltári dokumentumok közlését, illusztrációk jegyzékét és a Számmer család leszármazási tábláját találjuk még. Névmutató ehhez a kötethez nem készült, csak a bibliográfiai kötetekhez.

A Számmer familia Németországból vándorolt hazánkba, a családi legenda szerint őseik Augsburgban vagy Hessen-Darmstadtban nyomdászkodtak. Magyarországra költözésük időpontja nem ismert. A monográfia címében is jelzett 1794-es évszám a veszprémi kezdeteket fejezi ki, ekkor önállósult és vált nyomdatulajdonossá az első Számmer. Meggyőző azonban Frigyk Katalin érvelése, amikor már az 1788-as pápai kezdeteknél is Számmer Mihály jelenlétét valószínűsíti. Joggal feltételezhető, hogy a győri Streibig nyomda pápai fióknyomdájának vezetője, faktora, már Számmer Mihály volt, aki egyébként 1794-től Streibigék rokonának is számított, felesége révén.

A korábbi évszázadokban sem Fejér vármegyében sem Székesfehérvárott nem működött nyomda. A 18. század során itt csak könyvkötők és kereskedők foglalkoztak könyvekkel. A később Pesten letelepedő Josef Gottfried Lettner nyomdaalapítási kísérlete is megakadt. Székesfehérvárott tehát Számmer Mihály megjelenésével indul meg a könyvnyomtatás.

A veszprémi Számmer nyomda székesfehérvári kapcsolatai 1794 óta dokumentálhatók kiadványok révén. De talán a Székesfehérvártól kapott 1802. évi jelentősebb megrendelés után döntött úgy Számmer Mihály, hogy engedélyt kér a székesfehérvári nyomda felállítására a városi magisztrátustól. A privilégiummal kapcsolatban Frigyk Katalin megállapításai lényeges kérdésre világítanak rá. A nyomdatulajdonosok – a megszerzett privilégium miatt is – minden más szakmánál jobban törekedtek arra, hogy szellemi és anyagi javaikat utódaiknak átörökítsék, egy műhely felszerelése ugyanis több generációnak biztosított megélhetést. A többgyerme-

kes nyomdászcsaládok igyekeztek több privilégiumos nyomdát létesíteni, mint Számmer Mihály is. A Számmer család leghosszabb ideig Székesfehérvárott működött.

Ami a Számmer-nyomdászinasztiát bemutató háromkötetes mű külsejét illeti, szolid, elegáns borítóval szinte bibliofil köteteket vesz kézbe az olvasó, amely mondanunk sem kell, nem mellékes körülmény, ha éppen nyomdatörténetről van szó. A család- és nyomdatörténeti tanulmányt kiváló színvonalú képek, szám szerint 136 színes illusztráció kíséri. Ha csak az illusztrációkra koncentrálunk, képekkel dokumentálva kísérhető végig e nyomdászatot hivatásának tekintő polgárcsalád egész története és közben természetesen a veszprémi, zalaegerszegi és székesfehérvári nyomdászat egy-egy szakasza.

Az illusztrációk között megtalálható Számmer Mihály kérvénye a székesfehérvári magisztrátushoz a nyomda felállítására. A könyv bemutatja a második világháborúban elveszett, de legalább fotokópiában fennmaradt 1806-os nyomdaalapítási privilégiumot. Illusztráció szemlélteti az első székesfehérvári nyomtatványt, majd a nyelvújítási harc nevezetes darabját, a *Dics-halomban*, de valójában Számmer Kláránál Veszprémben nyomtatott *Mondolatot*. Két különlegesen finom kompozícióval, selyemre nyomtatott német nyelvű költeménnyel a nyomda dolgozói köszöntötték Számmer Pál székesfehérvári nyomdatulajdonost nevenapján. Székesfehérvár rézmetszetű látképe díszíti a város több, reformkorból származó tisztújítási névsorát. Irodalomtörténeti nevezetesség Vörösmarty Mihály *A' bujdosók* és a *Csongor és Tünde* székesfehérvári őskiadása, amelyeknek kinyomtatását a budai cenzor nem, de a székesfehérvári cenzor, a ciszterci gimnázium igazgatója engedélyezte. Éppen a szabadságharc idejéből, 1849-ből való a Pauer Jánostól származó első híradás *A' Székesfehérvárott fölfedezett királyi sirboltról*. Az illusztrációk között látható a ma is álló Bástyá utcai nyomdaépület korabeli képe, a Számmer Imre által Kner Izidornak kiállított igazolás és a könyvkötőműhely megnyitásának hirdetése.

A két kötetet kitevő bibliográfiai rész mintegy 5000 nyomtatványról ad számot. A Szám-

mer-nyomtatványok bibliográfiája teljességre törekszik, és azokat is regisztrálja, amelyekből jelenleg nem ismeretes egyetlen példány sem (ezek száma 296). Amint Frigyük Katalin a gyűjtőmunka fázisairól beszámol, a Számmer nyomtatványok regisztrálása a székesfehérvári Szent István Király Múzeumban őrzött nyomdatermékek számbavételével indult, majd a többi helyi gyűjtemény helyismeretei állományának átvizsgálásával folytatódott. Ezt a munkát az országos bibliográfiák és Szinnyi József életrajzi lexikonának kicédulázása, a címek azonosítása követte, majd a helyi gyűjteményekben meg nem lévő nyomtatványok esetében az Országos Széchényi Könyvtár katalógusának és példányainak átnézése.

Kivételesen szerencsés helyzet, és nagymértékben elősegítette a Számmer család székesfehérvári tevékenységének rekonstruálását, hogy az 1822–1848 közötti időből szinte teljesen fennmaradtak a helyi cenzori jelentések. Ezeknek köszönhetően úgy tűnik, hogy ebben az időszakban a bibliográfia majdnem teljességgel regisztrálja az akkor fehérvári könyvtermést. Ami pedig magukat a nyomtatványokat illeti, az elődök lokálpatriotizmusát, a helyi múzeum tudatos gyűjtőmunkáját dicséri, hogy a helyi nyomtatványokat a Szent István Király Múzeum elődje, a Fejérvármegyei és Székesfehérvári Múzeum már a 20. század elején elkezdte gyűjteni. Marosi Arnold múzeumigazgató működése idején a helyi szerzők megküldték műveik egy példányát a múzeumi könyvtárnak, a helyi nyomdák termékeikből „kötelepéldányt” adtak, a Számmer-nyomda utolsó tulajdonosa, Heckenast Kálmán pedig saját nyomtatványai mellett több régi Számmer nyomtatványt is juttatott a gyűjteménynek. Tudatos gyűjtőmunkájuk mögött az a felismerés rejlik, hogy egy-egy helyi nyomda termékeinek összegyűjtése nemcsak az adott nyomdász tevékenységét reprezentálja, hanem a település életét is, különösen abban az időszakban, amikor az adott helységnek csak egyetlen nyomdája volt.

A veszprémi kezdetek után a reformkorban a család egyik tagja néhány évig párhuzamosan Zalaegerszegen is nyomtatott. Volt tehát hét olyan év (1830 és 1836 között), amikor Számmer-

nyomda egyidejűleg három színhelyen is dolgozott. E három városban működő nyomda kiadványait mutatja be Frigyük Katalin bibliográfiája. A veszprémi korszakban (1794–1838) 398 nyomtatványról tudunk, a zalaegerszegi évek termése hat mű, Székesfehérvárott a nyomda működésének 117 éve alatt (1803–1920) 4553 mű készült. A kétkötetes bibliográfia folyamatos sorszámozással 4957 tételben közli a nyomdatermékeket. Első tétele az 1794-ben Veszprémben nyomtatott árszabás, az utolsó pedig egy 1920-ban Székesfehérvárott megjelent műkedvelő előadás színlapja.

A bibliográfia első kötetben a leírások e három város, a Számmer-nyomdák működésének három helyszíne szerint vannak tagolva; majd ezen belül is három kategóriába sorolva találhatóak egyrészt a Könyvek, évkönyvek, aprónyomtatványok, másrészt a Hirdetmények, harmadrészt a Folyóiratok, újságok. E kategóriákon belül kronológiai rendben következnek a leírások. Éppen e többszörösen tagolt felépítés miatt igen jó szolgálatot tesz a használatnak a két bibliográfiai kötetben végigfutó előfeje, és a kötetenként külön összeállított névmutató. A folyóiratok, újságok leírása nem részletező, csak a teljesség kedvéért szerepelnek, tekintettel arra, hogy már korábban megjelent Fejér megye részletes sajtóbibliográfiája. A Hirdetmények azért vannak külön fejezetben, mert besorolásuk alapja nem a betűrend, hanem a keltezés, akárcsak a színlapoknál.

Egyébként éppen a Hirdetmények festik a legszínesebb képet egy-egy városról, egy-egy korszakról. A hirdetmények között ott találni azt a statáriális hirdetményt 1836-ból, amely a hírhedt bakonyi betyárok, Milfait Ferkó, Sobri és társai elfogatására jutalmat tűzött ki (példánya nem maradt fenn). Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc országos és helyi eseményeit tükröző hirdetmények közül első az 1848. március 17-i felhívás a Hazafiaknak, az utolsó pedig már a „pártütöket” fenyegeti 1849 őszén. 1872-ben hirdetés népszerűsíti a gázvilágítást. Majd az 1919-es hirdetmények első darabja március 23-i dátummal a Székesfehérvári Forradalmi Tanács elnökének hirdetménye a szeszital tilalom életbelépéséről.

Fercsik Erzsébet–Raázt Judit: Kommunikáció szóban és írásban. Bp., Krónika Nova Kiadó. 2003. 92 l.

Új köntösben, de változatlan beltartalommal jelent meg az immáron hat kiadást megélt, az általános kommunikáció területeivel foglalkozó jegyzet, amelyet a szerzők elsősorban a nem magyar szakos pedagógusjelöltek számára készítettek.

Örvendetes ez az új kiadás, mivel ebből arra következtethetünk, hogy a pedagógusképző intézmények, illetve maguk a pedagógusjelöltek felismerték azt a tényt, hogy a kommunikáció egy olyan fejlesztendő és fejlesztendő terület minden hivatásos beszélő esetében, amelyen egy pálya sikeressége vagy kudarca múlhat.

A szerzők azzal a szándékkal írták 1993-ban a szóban forgó könyvet, hogy a leendő pedagógusok az általános kommunikációval foglalkozó fejezetek át tanulmányozása után, majdan részt vállalhassanak tanítványaik anyanyelvi és kommunikációs nevelésében. A jegyzet ma is ugyanezt a feladatot hivatott betölteni, de meggyőződésem, hogy mindezen túlmenően a pedagógusjelöltek saját kommunikációs készségeiket is fejleszthetik e könyv segítségével. Így tehát elmondhatjuk, hogy a kiadvány nem csupán a pedagógusképzés módszertani tárházat gazdagítja, hanem bármilyen, a kommunikáció fejlesztését szolgáló kurzusok segédkönyve is lehet, hiszen felépítése mindezt lehetővé teszi.

Az egyes fejezeteket áttekintve megállapíthatjuk, hogy a szerzők szemléletét az elméleti ismeretek gyakorlati alkalmazhatóságának bemutatása határozza meg. Ennek megfelelően a könyv egyes fejezetei, sőt alfejezetei után is bőséges gyakorlatsort találhatunk, amely a leírt kommunikációelméleti ismeretek gyakorlati hasznosíthatóságára világít rá.

A könyv öt nagyobb fejezetből áll, amelyek számos alfejezetre tagolódnak, és a tárgyalt részek mindig a már említett gyakorlatokkal zárulnak. A feladatok összetétele a nehézségi fokokat tekintve változatos. Találhatunk néhány olyan gyakorlatot, amelyek leginkább a középiskolás populáció érdeklődésének hivatott megfelelni,

de a feladatok többsége alkalmazható felnőtt kommunikációfejlesztő csoportokban is. A fejezetek végére minden esetben az adott témához kapcsolódó irodalomjegyzéket is illesztettek a szerzők, ami további ismeretszerzésre ad lehetőséget.

Az első fejezetben rövid tájékoztatást kap az olvasó arról, hogy mi is a kommunikáció, illetve, hogy a szerzők mit értenek alatta. Számos megközelítés létezett már a 90-es években is, a kör természetesen azóta csak bővült. Megállapítható viszont, hogy a jegyzet céljának megfelelően, vagyis a kommunikáció hatékonyságának növelése érdekében, a fejezet a mai ismeretekhez viszonyítva is megállja a helyét.

A következő részből a nyelvi kommunikáció kutatási eredményeiről értesülhet az olvasó, olyan formában, hogy az egyes új gondolatokat tartalmazó áttekintést, rögtön gyakorlatokon keresztül is rögzíti a szerző, így egyáltalán nem érezhetjük monotonnak az egyes elméleti részeket. Majd a könyv következő fejezete a nem verbális jelek bemutatásával foglalkozik. Itt az egyik legjobban kidolgozott résszel találkozhat az olvasó, a feladatok is bőségesek, és jól használhatók minden korosztálynál. Még ma is, a számos újonnan megjelent általános kommunikációs könyv ellenére, újszerű az írásban előforduló nem verbális jelek áttekintése, és a hozzájuk kapcsolódó feladatok is élvezetesekek, tanulságosak. Ugyanis nagyon fontos kérdésre irányítja rá a figyelmet a könyvnek ez a fejezete. Arra, hogy az egyetemisták, főiskolások mennyire felkészítettek pályájuk kezdetén az egyik nagy megmérettetésre, az önéletrajz megírására. A jegyzet gyakorlatban történő kipróbálása után elmondhatom, hogy a tapasztalatok azt mutatják, szinte semennyire. Ez oknál fogva is igény van egy ilyen típusú gyakorlatias részre, különösen a felsőoktatás résztvevőinek íródott kommunikációs könyvben. Remélhetjük, hogy egy következő kiadásban talán még részletesebben, az új formákat is figyelembe véve dolgozzák ki ezt a nagyon jó, és a 90-es években újszerűnek tekinthető kezdeményezést a szerzők.

A nem verbális jelek áttekintése után a verbális jelekkel is megismerkedik az olvasó. Itt

még a beszédet és a nyelvet, a dualista szemléletnek megfelelően, különválasztva tárgyalják a szerzők. Ez a szemlélet természetesen még ma is él a nyelvtudományban, bár egyre gyakrabban kerülnek előtérbe a társasnyelvészeti szempontok a nyelvbemutatók során.

Öröndetes módon nyelvrétegződési modellel is találkozunk a fejezetben, illetve nyelvjárási kérdésekről is esik szó. Egy esetleges átdolgozott kiadásnál ezekre az alfejezetekre véleményem szerint szükséges lenne nagyobb hangsúlyt fektetni, hiszen nemcsak a magyar tanároknak kötelessége tájékozottnak lenni nyelvföldrajzi kérdésekben, hanem más pedagógusjelölteknek, így a különböző szakos tanároknak, de a tanítóknak és az óvodapedagógusoknak is. Rendkívül nagy hiányosságok adathozhatóak ugyanis ezen a területen. Mondhatni nyelvföldrajzilag szinte teljesen képzetlenek leendő pedagógusaink, ami azért nagy gond, mert ebből következően iskolai éveik alatt számos gyermek hátrányos megkülönböztetésben részesül nyelvváltozata miatt úgy, hogy a pedagógus közben észre sem veszi, milyen nagy károkat okoz a gyermek kommunikációs készségeinek fejlődésében, de egyben személyiségfejlődésében is. Itt már csak azt a kérdést kell a szerzőknek mérlegelniük, hogy van-e helye egy ilyen alfejezetnek egy általános kommunikációval foglalkozó tankönyvben. Szerintem mindenképpen, különösen, ha az leendő pedagógusoknak készült.

A következő fejezet a verbális kommunikáció technikai alapjaival foglalkozik. Itt a beszédtechnika különböző területeivel találkozhatunk. Annál is inkább nagyon lényeges ennek a résznek a felnőttoktatásba bekerülnie, mert egy hivatásos kommunikátor, így egy tanár, nem hozhatja magát abba a helyzetbe, hogy esetleges beszédrendellenességei miatt nevetséges legyen, sem pedig diákjait nem hozhatja olyan helyzetbe, hogy azok ne értsék beszédét. Az egyes feladatok, a logopédia módszertanát figyelembe véve, megfelelőek, és ma is gyakorlásra alkalmasak. Talán egyedül a hang- és kiejtésgyakor-

latokat lehetett volna jobban differenciálni. Hiányolható itt még a hangterápia elemeinek a feladatokba való beépítése. Ez azonban nem róható fel a szerzőknek, csupán annak köszönhető, hogy a 90-es években ez az eljárás még nem vonult be a köztudatba. Ma viszont egyre gyakrabban és egyre hatékonyabban alkalmazzák a pedagógusok körében a hangterápiát, amire valóban nagy szükségük van hangjuk épségének megőrzése érdekében. Egy esetleges későbbi átdolgozásban minden bizonnyal a szerzők is beépítenék jegyzetükbe a terápiás eljárásokat. A következőkben az egyes beszédhibák vázlatos ismertetése kap helyet. A tárgyalat rész végén pedig a helyesírásról esik szó, bemutatja a szerző a helyesírás szabályzatot, de viszonylag kevés kapcsolódási pontot keres a helyesírás és a kommunikáció között. A fejezet, és így egyben a könyv is, bőséges feladatsorral és irodalomjegyzékkel zárul.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a könyv mindenképpen ajánlható, még így átdolgozatlanul is, a felsőoktatás minden résztvevőjének. Bárki, tanár és diák vagy akár a kommunikációs készségeinek fejlesztését megcélzó ember is, életményszámba menő ismeretekkel és játékos gyakorlatokkal találkozhat ebben a kiadványban. Külön kiemelhető a minden egyes elméleti gondolat után konzekvensen megjelenő gyakorlati, a mindennapi életben használható szemléltető feldolgozás. Az egész jegyzetre a világosság, az áttekinthetőség és a következetesség jellemző.

A véleményem, hogy ez a könyv illeszkedik azon ritkán megjelenő színvonalas kommunikációs kötetek sorába, amelyek kiválóan szolgálják az egyre magasabb kommunikációs elvárásoknak való megfelelést. Mindenképpen alkalmazásnak tartom arra, hogy egy esetleges későbbi átdolgozással széles körben alkalmazandó egyetemi és főiskolai tankönyv legyen, amely a pedagógusjelöltek kommunikációs technikájának fejlődését nyújtana.

Szuromi Szabolcs Anzelm: Egyházi intézménytörténet. Bp. 2003. Szent István Társulat Kiadó, LXVII, 236 l. /Bibliotheca Institutii Postgradualis Iuris Canonici. Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae. I. Institutiones 5./

Örömmel üdvözölhetjük a napjainkban szinte egyedülálló színvonalú Szuromi Szabolcs Anzelm csornai premontrai szerzetes, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézetének tanszékvezető tanára tollából megszületett intézménytörténetet.

Az intézménytörténet ismerete elengedhetetlen minden tudományág területén, ám sok fehér folt van e téren is. Rövid áttekintés ugyan megjelent (Rácz Lajos szerk.: *Felekezetei egyház-jog Magyarországon.* H.é.n.) egyetemi tankönyv részeként, azonban önálló kötetet e témában most van szerencséje kézbe venni az olvasónak. A katolikus egyház látható intézményként és struktúrájában is kétezer év eredményeként áll előttünk, éppen ezért fontos újrafogalmazása hiszen a krisztushívő ennek a keretei között végzi tevékenységét, küldetését. Pusztán a hiány felfedezésével is nagy érdemeket szerezhet valaki, azonban annak megszüntetésével még inkább növekszik érdemei száma. Ez érhető tetten e mű esetében.

Az Előszó, Rövidítés jegyzék, Források és szakirodalom bővelkedik a legújabb, XX. századi forrásokkal, és feldolgozásokkal, amelyek igen pontos utánajárára engednek következtetni. Ezek összeállítása után Erdő Péter bíboros Ajánlása hivatkozik az intézménytörténet jelentőségére az európai jogtörténet vonatkozásában, amelynek nyitánya a barokk korra vezethető vissza.

A szerző meghatározza történetének tárgyát és korszakait. Az intézménytörténetet köztes disciplínának tekinti a jog és jogtörténet között, amely módszerénél fogva merít a teológiából, a jogból és a történelemből. A korszakolást tekintve követi az egyháztörténelmet, így az Ókor (I–V. sz.), A korai középkor (VI–XI. sz.), Az érett középkor (XI–XVI. sz. a Trienti Zsinatig) és A modern kor (XVI. sz.-tól napjainkig).

Az ókori egyház (I–V. sz.) szakaszában a szerző bemutatja a zsidó gyökereket, amelynek alap-

ján az egyház formálódott és azt a fogalomkészletet, amelyet a görög szórványban használtak. Az intézmény kialakulását azon a történelmi alapon mutatja be, ahonnan elindult hódító útjára. Földrajzi adottságából kifolyólag az egyházi intézmények sokat tanultak, illetve ráépültek a római örökségre. Az író tisztázza azt a fogalmat, hogy mit jelent kereszténynek lenni és jogállását is részletezi, jelesen a laikusnak, a klerikusnak és a szerzetesnek a sajátos vonásait és jogait. Az egyház hierarchikus felépítésében világosan szól a pápai hatalomról, annak történelmi előzményeiről. A kötet részletesen ír a diocletianusi reform alapján szervezett püspökökről, érsekekről és metropolitákról, és a hierarchiában fölöttük álló pátriárkák, exarchák és primások jogkörének kialakulásáról. Érdekes, hogy az egyházmegyék, metropóliák, pátriárkatusok irányításával egyenértékűnek tekinti intézményeit és kitér a zsinat különböző szintjeire is. Ez után olvasható az archipresbiter, és archidiaconusokról, mint a hierarchia alacsonyabb szintjén álló személyekről. A szerző kitér a bűnbocsánat, illetve a házasság szentségének intézménytörténeti vonatkozásaira is. Végül a korai szakasz lezárásaként, és valóban illő helyen utolsóként, az anyagi javak eredete, és azokért felelős gazdálkodás is sorra kerülnek. Ez a szerkesztés vonul végig a további szakaszokban is azzal a különbséggel, hogy századok folyamán új intézmények kapcsolódnak az eddigiekhez.

A korai középkor (VI–XI. sz.) politikai környezetében az író felvázolja a népvándorlás által hozott változásokat, a különböző pogány népek keresztény hitre térítését, és ennek a folyamatnak csúcspontját Nagy Károly római császárrá történő koronázása által éri el. E részben új intézményként jelenik meg a bíborosi kollégium. A kollégiumnak belső tagoltsága – presbiter, diakónus, püspök – szintén történeti háttérben rajzolódik meg. Ebben a korszakban formálódnak a Szentszék központi szervei a kancellária, a kamara és kisebb hivatalok. A metropolitai méltósággal egy rangban lévő primás tisztsége a VI. században kezd elterjedni a római birodalom Nyugati felében. A plébániák gyors elterjedése és megszervezése szintén ekkor követhető nyo-

mon. Új intézményi formát ölt a káptalanban a papi testület a VIII. században Chrodegang szervezésében, amely mintájául szolgál a később létrejövő káptalanoknak. A szentek kultuszának pontosabb szabályozása is ekkor kezdődött. A szerző bővebb terjedelmet szentel a temetkezés keresztényi jellegének, amely azért is figyelemfelkeltő, mivel tolla nyomán kiváló kötete jelent meg e témában. (*A temetésre vonatkozó egyházfegyelem a XII–XIII. században*. Bp. 2002.) A világi javaknál pedig ekkor alakul ki a Péteri Örökség (Patrimonium Petri), amely területileg alapozta meg a Pápai Államot.

Az érett középkor (XI–XVI. sz. a Trienti Zsinatig) fejezetben a szerző a gregoriánus reform bevezetése és az investitúra után szól a pápai hatalom megerősödéséről, új egyházmegyék – így a magyar egyházszervezet – kialakulásáról és főként a hamis Szilveszter bulláról mint az apostoli királyi cím megalapozójáról. Megjelennek a bírósági intézmények is, mint a Penitenciaría, a Rota Romana és a Signatura. A zsinatok részben kifejezésre kerül az egyházkormányzat önállóságának igénye a császároktól függetlenül. A szerzetesek is a gregoriánus hatás alatt szerveződtek és az eddigiektől eltérően rangot kapott a szigor, illetve a központosítás. A világi javaknál megjelenik a rezerváció kérdése és a Pápai Állam számára beszédett adónemek. Új mozzanatként kerül be ugyancsak az egyházmegyei szintű bíráskodási szervezet, illetve az Esztergomi Primási Főszentszék születésének körülményei (1452), amely a mai napig érvényes ítéletet hoz harmadfokon. A XIII. századra kitisztulnak a szentté avatási perek formái is. Lényeges, új intézmény jelenik meg az egyetemekkel. Érdekes, hogy az egyetem fogalmát az író a céh szervezetével tisztázza.

A modern idők egyháza (XVI. sz. Trienti Zsinattól napjainkig) több évszázadot fog össze, így a reformációtól az I. Vatikáni Zsinaton, a Pápai Állam megszűnésén át az állam és egyház szétválásáig. Ebben az időszakban három zsinat, a Trienti /1545–1563/, az I. Vatikáni (1869–1870) és a II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) rendelkezései az irányt mutatóak. A pápaság helyzetében a pápaválasztás körülményei és módosítások ol-

vashatók 1996-ig bezárólag. A pápai primátus kérdése az I. Vatikáni Zsinaton teljeseedik ki a tévedhetetlenség dogmájával. Az egyház és állam viszonyában jelentős az egyes országok és az egyház közötti megállapodások rendszere, a konkordátumok, egyezmények formájában. A Trienti Zsinat fontosságát a reformációra adott válasz emeli ki, amikor a Szentírás és a Szent-hagyomány egységét hangsúlyozza. A pápai törvényhozás a Pápai Kúrián keresztül érvényesül, a területi törvényhozás pedig egyes zsinatokon ölt testet, ahol döntenek a személyek inkardinációjáról, a szentségekről, az egyházi szolgálatokról és másokról. A bitorosi kollégiumnál szabályozzák a pápai megüresedett szék jogálását, amely meghatározza, hogy nem vezethet be újításokat a kollégium, de a Vatikán felett hatalmat gyakorol. Az intézmények sorában pedig szép számban növekedett a kongregációk száma. Ezekben a századokban jelennek meg a nunciaturák, amelyeknek mai formája a XV. századra vezethető vissza. A szerzetesség címszó alatt megjelennek a magánfogadalmak közössége világi kongregációk formájában. Az egyházi bíráskodásban a hiteleshelyi gyakorlat is helyet kapott ebben az időben, amelyet általában a káptalanok végeztek. A világi javak között az egyházi tized súlyának megfelelően kap szerepet, de szó van az egyházközségek létrejöttéről is. A zsinat is egészen más az eddigiekhez képest, hiszen a II. Vatikáni Zsinaton megjelennek a különböző egyházi felekezetek képviselői is, amely az egyház nyitottságának is a jele. Ekkor a zsinat újra fogalmazza az egyházról, a tanításról, más egyházakkal való kapcsolatáról szóló gyakorlatát. Teljesen új intézmény a püspöki szinodus, amelyet VI. Pál pápa 1965-ben hozott létre. Az 1917-es Egyházi Törvénykönyvet pedig felváltotta az 1983-as Törvénykönyv.

A Függelék eredeti nyelven közöl hét dokumentum-részletet, így például a Donatio Constantini hamis adományleveléből, valamint az 1929-es Lateráni Egyezményből. Végül Név- és tárgymutatóval zárul a kötet. A megjelent munka nem csupán témájánál fogva tarthat érdeklődésre számot, hanem tudományos apparátusa folytán is, amely több nyelvű szakirodalomban

való jártasságról is tanúskodik. A szerző elévülhetetlen érdeme, hogy gondosan utána járt állításainak és ennek megfelelően készítette jegyzeteit, ezzel kínálatot nyújt azoknak, akik e témában tovább szándékoznak csemegézni. Minden biztonnyal haszonnal forgatja az olvasó e kiváló kötetet, és reménykedhetünk abban, hogy az író kutatásai és felfedezései nyomán hamarosan újabb munkával örvendeztetni meg olvasói körét.

BEKE MARGIT

Az elfátyolozott arckép. Bárány Radák Polyxéna kisasszony emlékezete. Zebegény, 2003. Borda Antikvárium, 83 [5] l. /A Borda Antikvárium tizenkettedik könyvészeti kiadványa./

Nem sűrűn esik meg kutatóval, hogy nem ő keresi meg témájával a kiadót, hanem a kiadó keresi meg őt egy megoldásra váró problémával; ha ez megesik, hát az a probléma ugyancsak érdekes, vonzó kell hogy legyen. Ez fordult azonban elő Borda Lajossal, aki véletlenül talált ugyan rá a kiindulásul szolgáló füzetre, a Radák Polyxéna haláláról írt versekre, de jó antikváriusként és könyvgyűjtőként ráérezett a kétszáz éve halott fiatal leány életének és halálának érdekességére, s a maga eszközeivel föl akarta támasztani, halálának kétszázadik évfordulóján új életre kelteni az elfátyolozott arckép ifjú tulajdonosát.

Az érdeklődés szerencsésen találta meg a szakértelmet, a kegyeletet a hozzáértést. Knapp Éva a könyvtári, levéltári, kéziratári adatföltárásban jártas kutató gyakorlatával találta meg mindazt a – nem túl számos – adatot, amelynek segítségével háttér rajzolható a szerelmi öngyilkosság mögé.

Az így kialakult kötet tartalmazza Kis István beresztelki református papnak a halálesetről készült, két év alatt ötször kiadott verseit; Knapp Éva tanulmányát az ifjú Radák Polyxéna életéről, haláláról, valamint az öngyilkosság irodalmi utóéletéről (Kis István és Molnár Borbála verseiről, valamint Dózsa Dániel „történeti beszélyéről”); egy könyvészeti mellékletet az öt Kis-kiadásról a címlapok közlésével; továbbá

Borda Lajos „Epilógus”-át a könyv kiadástörténetéről, a Radák Polyxéna élete helyszínein, Mikeszszán és Magyarbényén látottakról.

Knapp Éva avatott kutató, valószínűleg minden adatot sikerült előbányásznia, ami Radák Polyxéna életéről tanúskodik, leveleket a Magyar Országos Levéltárból, egyháztörténeti följegyzéseket, halotti beszédeket. Az összegyűjtött adatanyag ugyanazt a hatást teszi, mint Anonymus „Prologus”-a a *Gesta Hungarorum* előtt: van benne annyi adat, hogy érdemes legyen találgatni, de annyi nincs, hogy bármi egyértelműen eldönthető volna. Megismerhetjük a családot, a tágabb ismerősi kört, Pólka és édesanyja leveleit, de a valódi okokhoz és a valóban lezajlott eseményekhez nem jutunk közelebb. A tanulmány szerzője korrektül összegzi a fejezet végén: „Nem tudjuk pontosan, mi történt 1803 nyarán. [...] A kérdést nyitva kell hagynunk.” (30.) A tudós önmértéklő tartózkodását azonban néha háttérbe szorítja a rokonszenv és az intellektuális rejtvényfejtő kaland: megpróbál összefüggéseket találni a fennmaradt nevek, kitapintható viszonylatok között. Sajnos az a tapasztalatunk, hogy a nevek, adatok, műtöredékek, utalások nem fontosságuk és összetartozásuk arányában maradnak fenn és semmisülnek meg: még az is lehet, hogy az öngyilkos utolsó (vagy akárhány) fennmaradt levele nem árul el semmit az írójában dülő érzelmekről, köznapi intézkedés csupán, mondjuk egy korabeli bevásárlólista, könyvmegrendelés, farsangi tudósítás vagy névnap iudvözlet. Knapp Éva sokkal jobb tudós annál, semhogy bizonyosságként állítana olyasmit, amit a rendelkezésre álló adatokból bizonyítani nem lehet. A tapasztalataim azonban rosszak: ha a tudós csak megenged is egy föltételezést, amely érdekesebb, romantikusabb, szenzációként jobban tálalható, mint a sokkal valószínűbb, de hétköznapi valóság, a második kézen már csak a szenzáció, a „blikfangos” változat marad, s keletkezik egy újabb, kiirthatatlan irodalmi legenda. (Murphy egyik törvénye: a dilettáns kicsiszolt, harsány, kerek koncepciója mindig vonzóbb, mint a tudós dadogó, óvatos tapogatódzása.)

Mindhogy azonban ilyen irodalmi legendából máris több van, mint elég, s azok igen rosszat

tesznek a – most amúgy is a vásári felé hajló – közfelfogásnak, hadd vállaljam el én minden filológusok atyjával, Király Györggyel szólva „a délibábos betegség forrolázát lehűtő” előzetes szűrő feladatát, s szögezzem le jól előre:

- Az egyértelműen kiviláglik az írásokból, hogy Pólíka öngyilkossága a korszakban már szaporodó számú, szentimentális háterű szerelmi öngyilkosságok közül való. Az is valószínű, hogy a szentimentalizmus által oly sűrűn használt „született nemesség – lelki nemesség” ellentét miatt jutott el a tragikus végkifejlethez, s hogy a Pólikánál jóval idősebb, özvegy Bánffy György lánykérése ezt siettetette. De nem tűnik úgy, hogy a Radák-házaspár valami rideg, számító, erőszakos föllépéssel váltotta volna ezt ki. Az apa, Radák Ádám bizonyára jó viszonyban volt leányával, ha az „édes apónak” szólíthatta levelében; talán csak a kellő határozottság hiányzott belőle, a lánykérőt mindenestre az anyához utasította. (Pontosan így: „A leány az anyjáié, az én feleletem utolsó”, a közölt faksimilén jól látszik a nazálisrövidítő jel.) Az anya levele is inkább körültekintő tanács, mintsem erőltetés. A „szigorú szülő, meg nem értett gyermek” közkeletű patront tehát nem alkalmazhatjuk új bizonyságok nélkül.
- A fennmaradt adatok nem bizonyítják egyértelműen, hogy az azonosíthatatlan Laji volt Pólíka szerelme. Pólíka azt írja róla fivérének: „én megírtam volt néked egy levelet, hogy vigye el Laji, de ő úgy ideláncolatott Kolozsvárhoz bizonyos engem nefelejcsékért”, hogy még mindig Kolozsvárt hetel. Ez nem föltétlenül bizonyítja azt, hogy a nefelejcsék Pólikától származnak, sőt, ez a könnyedén évődő hang inkább másra vonatkoztatva érthető. Pólíka anyja, Kemény Druziánna pedig azt írja: „Lai, írod, bent van; köszöntséd szómmal, ha látod. Vigyázz, édes Pólikám, hogy bánssz Laival, kíméld őtet, minthogy talán már nem boldogíthatod; ha hibázott is Lai ellenünk, nem akaratjából esett.” Nem tudom, mit hibázott Laji, de ez a vétek nemigen lehet az, hogy szerelmet vallott Pólikának. Vajon az anya lánya által köszöntette volna a lánya

számára tilos szerelme? Úgy vélte volna, hogy a hiba nem akaratjából esett? Úgyhogy egészen biztosak ne legyünk a dologban.

- Ámde megeshet, hogy mégis Laji volt Pólíka kedvese, és talán azonos is lehetett Louis Seau-val, bár azt, hogy Kővári László miből jutott erre a következtetésre, szintén érdemes volna ellenőrizni. Végül is a Seau család nem olyan nemtelen, hogy egy erdélyi bárónak rangon aluli lett volna velük rokonságba kerülni, az osztrák adminisztráció magasrangú tisztviselőiként ekkor már száz éve vannak jelen Erdély pénzügyi igazgatásában. Bethlen Miklós kettőről, Johann Friedrichről és Johann Honoriusról emlékezik meg, mindkettő a kamarai bizottság elnöke volt a 18. század első éveiben, nevüket így írja: Comes a Zeán vagy Seán. De akárki volt Laji, biztosan nem volt azonos a ludasi tisztartóval. Nem, mert Kemény Druziánna levelének külső címzésén határozottan Ludasi (jav. ebből: Ludusi) áll, az semmilyen módon nem olvasható „Suolusi”-nak, bár ha annak olvasnánk, sem volna azonosítható a Zeánnak vagy Szeánnak ejtett Seau névvel. És nem, mert ha elfogadjuk, hogy Kemény Druziánna azért utasítja a ludasi tisztartót leánya levelén arra, hogy a Vásárhelyről kapott választ az ő kezébe küldje, mert cenzurát gyakorolt leánya levelezésén, akkor meg kellett bízni a ludasi tisztartóban, ennél fogva az nem lehet a gyanúba vett fiatalember. (És ha ő lett volna, az anya miért a Vásárhelyre menő és onnan jövő levelet akarta ellenőrizni?)
- A keresztnév nélküli Haller levelei Pólikához egy derűs, megbízható rokon vagy barát hangján beszélnek. Igaz ugyan, hogy „rejtjelezett szöveggént is olvashatnánk”, de fölösleges, mert úgy tűnik, egyszerűen arról szólnak, amiről: fürdőre várja Pólikát anyjával együtt. A második levél sem látszik titokzatosnak, a sokat sejtető „vajon mit jelentenek ezek a sorok?” kérdésre könnyen adhatunk választ, hiszen ő maga írja: „míg lovam nincsen, hát mit csináljak?” Az utóirat („Csak nem kell a két lovat elfelejteni, mert a legény gyalog jár”) így nem olyan talányos, nyilván

a Radák családtól várta, akarta venni, hozni, hozatni a két lovat. (Egyébként ez a bájos szófordulat, ahogy önmagát egyes szám harmadik személyben „a legény”-nek titulálja, mint-ha Mikes tollán született volna.)

- Pólika utolsó fennmaradt, 1803 márciusában, József napja körül kelt levele, ha az egész levélszöveget olvassuk, szintén tele van köznapi beszámolókkal: „Minekelőtte leveledet vettem volna, Laji, János kimentek, izenetedet nem mondhatom meg. De ?ai? itt van, és megmondatom. Azt mondja, h[ogy] te is éppen olyan <olyan> rossz vagy, nem írsz neki soha. [Volt] Sándor napján itt nálunk egy kicsi bál, amely reggel négy óráig tartott. A bátyámuram még most is sokat emlegeti Vásárhelyt, és minekelőtte Erdélyből kimenyen, még egyszer oda akar menni. Vigasztald meg őket hát ezzel a Viza(?) menetellel. Fáj (?) Éltető Mihálynál voltunk. Táj(?) még egyszer. Polixena Ra[dák].” A teljes szöveg kontextusa korántsem tragikus, ha nem a szeptember 11-én bekövetkezett halál felől visszafelé nézzük. Én egyébként nem látom F-nek a két utolsó sor tragikusan interpretált három betűs szavait. Az elsőt bizonytalanul, a másodikat határozottan T-nek látom, gallér nélküli nagybetűnek. Hátha nem is a 'Fáj' ígéről van szó? Furcsán is hatna így, a bátyámuram és Éltető Mihály közöm-bős közegében! Hátha az Erdélyben ma is használatos 'Táj' 'pá-pá' elköszönő formula felbukkanását olvassuk? Ez értelmileg sokkal jobban bele is illik a levélszövegbe! Pólika láthatóan az erdélyi regionális köznyelven írt, a „kicsi bál” fordulat jól mutatja.

Minden más találgatás: hogy Radák Ádámot Polyxéna közlése miatt ütötte meg a guta, hogy Kemény Druzsiánna mégis hozzá akarta kényszeríteni lányát – az általa korábban nem is nagyon pártolt – Bánffihoz, hogy Polyxéna várandós lett volna. Mondjuk rá Knapp Évával: „A kérdés nyitva kell hagynunk.”

Igazi csemege az öngyilkosság irodalmi utóéletét, a legendaképződést vizsgáló fejezet. Úgy tűnik, a három szerző három különböző irodalmi hagyomány, három „beszédmód” számára

dolgozta föl az esetet: Kis István a halotti prédikációk moralizáló, oktató modorában (1803), Molnár Borbála a szentimentalizmus könnyes erkölcsnemesítő célzatával (1804), Dózsa Dániel pedig a vadromantika epikus fordulataival (1852). (Egyébként úgy vélem, a két verset semmilyen megengedő árnyalattal nem nevezhetjük hexameternek, ill. leoninusnak, l. 37., 44.) Igen tanulságos végigkísérni, hogyan alakítja minden szerző a maga felfogásához s az ő köreiben uralkodó divathoz a történetet. Kis István akaratában, érzelmeiben korlátozott Pólikát ábrázolt, akiről csak annyit tudni, hogy „embert, nem bárót szerete”. Molnár Borbála tudatosan a külföldi románok pótlására szolgáló művet alkotott, amelyben jól föl lehet ismerni a saját életét földolgozó *Életének igaz tiköre* motívumait, a jelek szerint Molnár Borbála tartós fájdalmait: a rangvágó, erőszakos anyát, az ellenszenves, de megfelelő társadalmi állapotú kérőt, az anya véleményének változását. Itt a hősnőből már titkon szerető, megesett lány lett, s a történetet a köznemesi származású szerelmes elégtételszerű rangemelkedése, kései megérkezése, a báró és a gyermekágyas hősnő melodramai házassága színesíti. Dózsa Dániel beszélye még inkább tarkállik a vadromantikus elemektől, s már alig hajaz a valóságra. Előkerül a hősszerelmes, Tehaum hadnagy édesanyja, akit valaha a hősnő apja szeretett; szöknek, esküsznek, lopóznak, lázasan hánykolódnak, mindenki indulatos, minden érzelem csúcson lobog, s a végén kiderül, amit minden edzett olvasó az elején tudott, hogy a fiatalok testvérek. Az egyidejű öngyilkosságból azonban csak a hősnőé sikerül, a hősszerelmesnek erre a lipcei csatáig kell várnia. (Igen érdekes Knapp Éva megfigyelése, hogy Molnár Borbála művének majd minden szereplője nő, Dózsaéi majd mind férfiak.) Ritkaság, hogy a szemünk előtt zajlik egy legenda formálódása, s ezt élvezzük is, csak egyet nem szabad megtenni: ezekből visszakövetkeztetni a történeti eseményekre. A szűzsé változása, alakulása filológiai módszerekkel nem közelíthető meg, erre a szűzséttörténeti kutatások vagy az irodalmi kultuszképződés terjedő vizsgálódásai kínálnak megfelelő módszert. Talán Kis Istvánnak voltak ismeretei

a részletekről, de ha voltak is, azokból nem árult el sokat; a halotti prédikációkban és versekben szokásos alkalmazásból, erkölcsi tanításból nem szabad konkrét eseményeket kiolvasnunk. Például a gyalázat nem konkrétan Pólikára vonatkozik, hanem minden emberre, különösen a szülőkre („Így tanul az ember saját kára után: Akkor indul meg ő a bölcsesség után, Mikor a gyalázat s a váratlan eset Gondolatlan fején szomorán megesett; Akkor ölt ő páncélt s paizst a testére, Mikor patak módra csorog piros vére”); a „ne szívjátok, mint ő, a virágból mérget” sor a pókra. A mikeszászi sírboltban talált érclemezen olvasható „holtanak meg” igealak sem bizonyítja azt, hogy Polyxéna várandós lett volna, csupán a felsorolt halottakra vonatkozik, akárcsak előtte a „haláloztak meg”.

A finom, női empátiával földolgozott szöveg-együttesből a Borda Antikvárium a témához illően finom, szép kiadványt készített a régít utánzó papíron és szennylappal, a témához illeszkedő nyomdai záródíszekkel.

S. SÁRDI MARGIT

Wagner, Bettina: Die „Epistola presbiteri Johannis” lateinisch und deutsch. Überlieferung, Textgeschichte, Rezeption und Übertragungen im Mittelalter. Mit bisher unedierten Texten. Tübingen, 2000. Niemeyer, 732 l. /Münchener Texte und Untersuchungen zur deutschen Literatur des Mittelalters, Band 115./

János pap nevével a 12. században találkozzunk először Otto von Freising „Chronica sive Historia de duabus civitatibus” című művében. Az irodalom- és vallástörténészeket azóta is sokat foglalkoztatta a legendás indiai papkirály alakja. A kutatás középpontjában egy, az európaiakhoz címzett latin nyelvű levél áll (Epistola presbiteri Johannis), amelyben János pap – akit gyakran azonosították az Apokalipszis szerzőjével – egy utópisztikus társadalom képét vázolja fel. Ez a levélben ábrázolt társadalom mintegy ellenpólusa a korabeli európai társadalomnak. A középkori olvasók számára János pap és or-

szága mindig is valós, létező személy illetve hely volt, a levél fiktív jellegével azonban – úgy tűnik – sokan tisztában voltak. Erre abból következtethetünk, hogy a mű gyakran szerepel más, nyilvánvalóan fiktív levelekkel egy kéziratban (például az Epistola Luciferi, vagy az Epistola regis Abgari ad Christum).

A korábbi kutatás főképp János pap személyének azonosítására koncentrált – eredménytelenül. Ma már főképp a legenda funkciója foglalkoztatja a kutatókat. Az 'Epistola'-val kapcsolatos kutatások azonban mindeddig azokon a textológiai vizsgálatokon alapultak, amelyet Friedrich Zarncke végzett a 19. század második felében. Bár Zarncke úttörő munkájának számos eredménye ma is helytálló, az eltelt több mint száz év miatt időszerű volt, hogy valaki ismét feldolgozza a mű kéziratot hagyományát. Ez azért is sürgető volt, mert Zarncke még csak 96 latin kéziratról tudott (ezek közül 17-et nem is látott), ma már viszont több mint 200 kéziratot ismerünk, amelyek az 'Epistola' szövegét megőrizték. Ráadásul a textológiai vizsgálat és az 'Epistola' szövegkiadása Zarncke vizsgálódásainak csak egy részaspektusa volt, hiszen őt elsősorban a mű történelmi háttere érdekelt. Ezen túlmenően a latin és népnyelvű változatok szövegtörténeti összefüggéseinek feltárása is, csak úgy lehetséges, hogy ha a teljes ma ismert kéziratot feldolgozását elvégezzük.

Ma összesen 207 kézirat ismert. Wagner könyvéből kiderül, hogy a Zarncke által kézbe nem vett kéziratok közül néhány nem is tartalmazza a levelet, néhány pedig azonos volt a leírtak egyikével, vagyis bizonyos kéziratok „megkét-szereződtek”.

A szerző először az 'Epistolá'-t megőrző kéziratoknak és nyomtatott kiadásainak naprakész listáját állította össze, amely minden további vizsgálódás kiindulópontja. A ránk hagyományozott változatokat azután két ágba sorolja, és megvizsgálja keletkezésüket, elterjedésüket és egymástól való függésüket. Megpróbálja a legkorábbi változatok alapján a szöveg keletkezési területét behatárolni. A levél legrégebb változata 1180 előtt keletkezett, szerzőjének kilétét még nem sikerült egyértelműen tisztázni. Egyesek sze-

rint klerikus, mások szerint talán német staufi hűbéres volt. Wagner új hipotézissel áll elő. Szerinte a szerző a képzett, görögül is jól tudó Wibald von Stablo (1097 k. – 1158), I. Frigyes bizalmi embere volt, aki Bizáncban is járt s talán onnan szerezhetette értesüléseit János papról. A szerző persze nem tudja megcáfolhatatlan bizonyítékokkal e feltételezését alátámasztani, így ez is csak hipotézis. A kérdés vélhetően soha nem lesz egyértelműen megválaszolható.

A kódexek provenienciájából és a mű mellett feljegyzett szövegek elemzéséből Wagner meghatározza a mű befogadó közönségét: a latin változatot egyházi vagy egyetemi körökben olvashatták, ami persze egy ilyen mű esetében nem meglepő. A művet rövidsége miatt előszeretettel jegyezték fel üresen maradt kódexlapokra. A könyv első részének végén Wagner ki-lenc szövegváltozat edicióját is közli, jelentősen megkönnyítve ezzel a további kutatásokat.

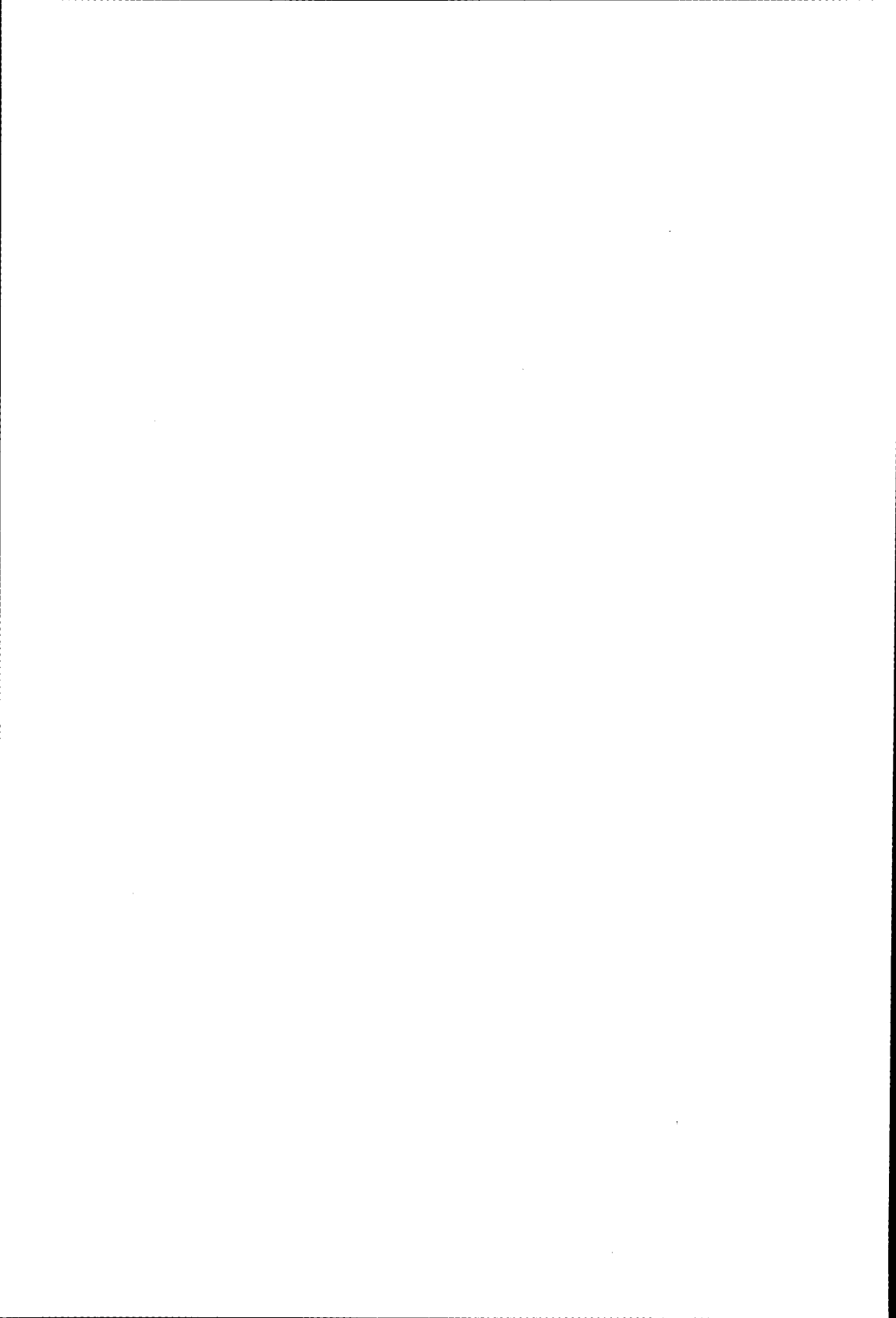
A könyv második részében a szerző a mű hat középkori német fordítását tekinti át és elemzi. A német fordításokban a korabeli állapotokat kritizáló megjegyzések gyakoribbak, a konkrét korabeli eseményekre való utalások sokkal nagyobb hangsúlyt kapnak, mint a latinban. Ennek valószínűleg az az oka, hogy a latin szöveg olvasója nem szorult arra, hogy külön megmagyarázzák neki a célnyelvet. A német fordítások sajátossága továbbá, hogy hajlanak az epizálás felé. Wagner szerint ez azzal magyarázható, hogy az 'epistola' mint önálló műfaj hiányzik a középkori német nyelvű irodalomban. Érdekes viszont, hogy a német fordításoknak nem volt olyan nagy sikere, mint a latin eredetieknek.

A német fordítások közül számunkra Oswald der Schreiber újbányai jegyző verses fordítása különösen fontos, mert ez a mű a magyarországi német irodalom terméke. A hat fordítás közül Oswaldé volt a leghosszabb, sajnos azonban csak a mű második fele maradt fenn (1398 sor) egy 15. századi kéziratban, amelyet ma Heidelbergben őriznek. E mű különlegessége továbbá, hogy egyrészt ez az egyetlen német fordítás, amelyeknek a szerzőjét ismerjük, másrészt Oswald

az első magyarországi német költő, akit név szerint ismerünk. A mű vélhetően a 14. század második felében készült. Wagner megpróbálja pontosítani a keletkezés idejét: szerinte a terminus post quem 1371. János pap hálószobájában van ugyanis egy drágakő-mozaik, amelynek leírása az 'Epistola'-ból hiányzik. Ennek mintája Wagner szerint a prágai Szt. Vitus székesegyház mozaikja lehet, amelyet IV. Károly császár készíttetett 1370/71-ben. Ez a mozaik, amelyet Wagner szerint az újbányai jegyző beszámolókból ismerhetett, nagyon hasonlít Oswald leírására. Ezen állítás helyességét azonban – úgy véljük – további művészettörténeti kutatásoknak kell bizonyítani.

Oswald művében összeköti János pap mondáját a Frigyes császár-mondával. Nem ismeretlen ez a középkori irodalomban: ismerünk például egy olasz történetet, amelyben János küldöttséget menesztett Frigyeshez. Oswaldnál a János pap által küldött csodás dolgok által lehetséges a német-római császár eltűnése illetve majdani visszatérése. Oswald műve császárpárti tendenciájú: a pápa által kiátkozott és elűzött császár képviseli az igazi kereszténységet. Olyan körökben olvashatták szívesen, amelyek az egyház elvilágiasodását kritizálták. Wagner arra hívja fel a figyelmet, hogy a 14. század második felében Ausztriából sok valdens mehetett a felvidéki német városokba, s nem zárható ki, hogy a pápaellenes tendencia valdens hatás lehet.

Összességében megállapítható, hogy Bettina Wagner terjedelmes könyve sok új ismerettel gazdagítja az 'Epistola presbiteri Johannis'-ról alkotott képünket. A kéziratok hagyomány feltárásával, rendszerezésével megteremtette az alapot a további kutatásokhoz. Néhány megállapítását, feltételezését még további kutatásoknak kell majd igazolni, könyve mindazonáltal fontos adalék a középkori latin irodalom történetéhez. Oswald der Schreiber műve miatt pedig a magyarországi német irodalom kutatóinak is megkerülhetetlen lesz.

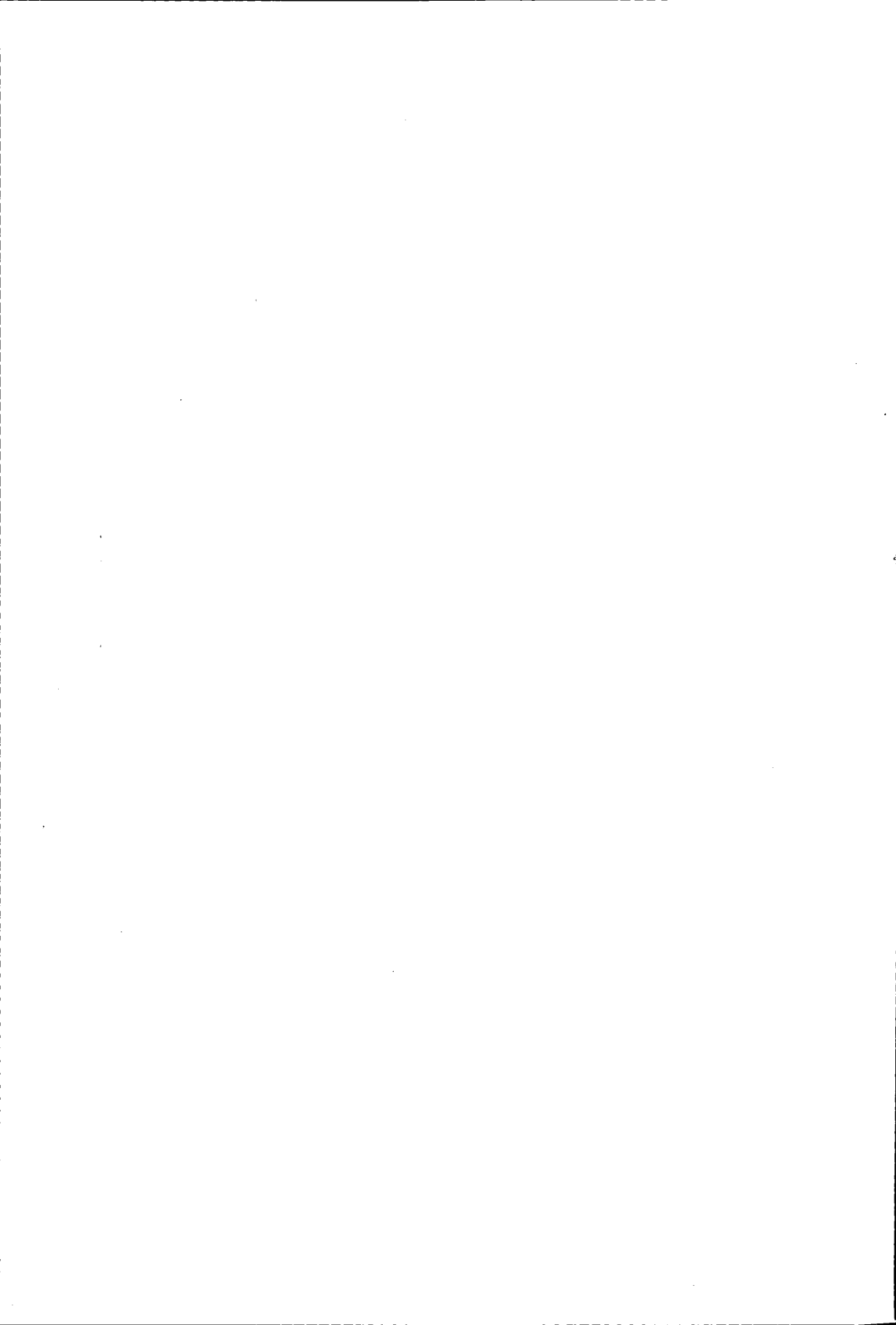
Folyóiratunknak ez a száma
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
támogatásával jelent meg.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

A kiadásért felel az Argumentum Kiadó igazgatója
Megjelent 9,3 A/5 ív terjedelemben
HU ISSN 0025-0171
A borítóterv Somogyvári Zsuzsa munkája
Tördelte Markó Sándorné
Nyomta az Argumentum Kiadó Nyomdaüzeme
Felelős vezető: Roznai Zoltán

TARTALOM

<i>Pajorin Klára</i> : Az eszményi humanista könyvtár	1
<i>Fehér Katalin</i> : Egy reformkori katolikus hetilap, a Religio és Nevelés (1841–1849)	14
<i>Bálint Gábor</i> : Supka Géza folyóirata, a Literatura (1926–1938)	29

KÖZLEMÉNYEK

<i>Csapodi Csaba</i> : A müncheni csm. 15.733 jelzetű Livius-kódex problémája	52
<i>Gömöri György</i> : A Florus Hungaricus egy washingtoni példányáról	53
<i>Bujtás László Zsigmond</i> : Szenci Molnár Albert ismeretlen albumbejegyzése 1611-ből	56
<i>Rózsa György</i> : Rummy Károly György csak külföldön nyilvántartott műve	59
<i>Papp Júlia</i> : Adatok I. (Nagy) Lajos király korának képzőművészetéről a felvilágosodás és a korareformkor hazai sajtójában	62
<i>Somkuti Gabriella</i> : Könyvtári állások betöltése a Széchényi Könyvtárban 1896-ban	69
<i>Rózsa Mária</i> : Magyar irodalom az Österreich-Ungarns Zukunft (1916) című bécsi és az Ungarns Zukunft (1917–1918) című budapesti folyóiratban	75

FIGYELŐ

<i>Farkas Gábor Farkas</i> : F fiatal Filológusok Füzetei – Korai Újkor I–4.	84
<i>V. Ecsedy Judit</i> : A Consortium of European Research Libraries (CERL) éves közgyűlése és szemináriuma	86

SZEMLE

<i>Frigyik Katalin</i> : Typis Szammerianis. A Szammer nyomdászcsalád története és a nyomtatványok bibliográfiája 1794–1920. I–II. Székesfehérvár, 2003. (<i>V. Ecsedy Judit</i>)	89
<i>Fercsik Erzsébet</i> – <i>Raátz Judit</i> : Kommunikáció szóban és írásban. Bp. 2003. (<i>Szabó Edina</i>)	93
<i>Szuromi Szabolcs Anzelm</i> : Egyházi intézménytörténet. Bp. 2003. (<i>Beke Margit</i>)	95
<i>Az elfátyolozott arckép</i> . Bp. 2003. (<i>S. Sárdi Margit</i>)	97
<i>Wagner, Bettina</i> : Die Epistola presbiteri Johannis lateinisch und deutsch. Tübingen, 2000. (<i>Lőkös Péter</i>)	100

SOMMAIRE

<i>Pajorin, Klára</i> : La bibliothèque humaniste idéale	1
<i>Fehér, Katalin</i> : Un hebdomadaire catholique de l'Ère des Réformes, 'Religio és Nevelés' (Religion et Éducation) (1841–1849)	14
<i>Bálint, Gábor</i> : Le magazine de Géza Supka, 'Literatura' (Littérature) (1926–1938)	29

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Csapodi, Csaba</i> : La question du codex de Tite-Live de Munich, sous la cote elm. 15.733	52.
<i>Gömöri, György</i> : D'un exemplaire de Washington de l'ouvrage 'Florus Hungaricus'	53
<i>Bujtás, László Zsigmond</i> : Note d'album inconnue de Albert Szenci Molnár, de l'année 1611	56
<i>Rózsa, György</i> : Ouvrage de Károly György Rummy, enregistré uniquement à l'étranger	59
<i>Papp, Júlia</i> : Données relatives aux beaux-arts de l'époque du roi Louis I ^e , le Grand dans la presse hongroise des Lumières et du début de l'Ère des Réformes	62
<i>Somkuti, Gabriella</i> : Nominations à des postes bibliothécaires à la Bibliothèque Nationale Széchényi en 1896	69
<i>Rózsa, Mária</i> : Littérature hongroise dans la revue viennoise 'Österreich-Ungarns Zukunft' (1916) et dans celle de Budapest, 'Ungarns Zukunft' (1917–1918)	75

CHRONIQUE

<i>Farkas, Gábor Farkas</i> : 'Cahiers des Jeunes Philologues' – Ère Moderne précoce 1–4.	84
<i>Ecsedy, Judit, V.</i> : Séminaire et assemblée annuelle de 'Consortium of European Research Libraries' (CERL)	86

REVUE

<i>Frigyik, Katalin</i> : Typis Számmerianis. L'histoire de la dynastie imprimeur Számmer et la bibliographie de leurs imprimés 1794–1920. I–II. Székesfehérvár, 2003. (<i>Ecsedy, Judit, V.</i>)	89
<i>Fercsik, Erzsébet – Raátz, Judit</i> : Communication en parole et en écrit. Bp. 2003. (<i>Szabó, Edina</i>)	93
<i>Szuromi, Szabolcs Anzelm</i> : L'histoire des institutions ecclésiastiques. Bp. 2003. (<i>Beke, Margit</i>)	95
Le portrait voilé. Bp. 2003. (<i>Sárdi, Margit, S.</i>)	97
<i>Wagner, Bettina</i> : Die Epistola presbiteri Johannis lateinisch und deutsch. Tübingen, 2000. (<i>Lőkös, Péter</i>)	100